

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

DİYARBAKIR'DA ZAZA DİLİNİN DÖNÜŞÜMÜNÜN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

Mehmet Fadli MEŞE

16920003

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim ÖZMEN

Diyarbakır 2019

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

DİYARBAKIR'DA ZAZA DİLİNİN DÖNÜŞÜMÜNÜN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

Mehmet Fadli MEŞE

16920003

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim ÖZMEN

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Diyarbakır'da Zaza Dilinin Dönüşümünün Sosyolojik Dinamiklerinin Çözümlenmesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

09/07/2019

Mehmet Fadli MEŞE

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Mehmet Fadli MEŞE tarafından yapılan "**DİYARBAKIR'DA ZAZA DİLİNİN DÖNÜŞÜMÜNÜN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ"** konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin
Unvanı Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Rüstem ERKAN.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi İlyas AKMAN.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim ÖZMEN.....

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 09/07/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../20
Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖN SÖZ

Bu tez, Kasım 2018 ve Nisan 2019 tarihleri arasında Diyarbakır'da gerçekleştirilen bir alan çalışmasının ürünüdür.

Çalışmada, Diyarbakır'da Zaza dilinin cumhuriyet döneminden bugüne dönüşümü incelenmektedir. Bu dönüşüm kent merkezine göç eden Zazaların kuşaklar arasındaki konuşma pratiklerine de yansımıştır. Zaza dili Diyarbakır'da, hâkim dil olan Kurmancca ve resmi dil olan Türkçenin etkisiyle büyük oranda evlere sıkışmıştır. Şehirdeki varlık alanı sınırlanan Zazaca, özellikle resmi dil olan Türkçenin etkisinde kalmıştır. Bu etki sonucu Türkçeden birçok sözcük ve sözcük grubu dile eklemlenmiştir. Bu eklemlenmeler örnekler halinde çalışmada yer almaktadır.

Bu çalışma gerek konusu itibariyle gerek alan çalışması süreci bakımından çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Tüm bunların üstesinden gelmeme yardımcı olan insanları içten teşekkürlerimle anmayı bir borç bilirim.

Öncelikle tüm kaynak kişilere teşekkür ederim. Alan araştırması esnasında evlerini bana açarak beni hoş karşıladıkları için kendilerine minnettarım.

Çalışma esnasında ve öğrenim süresince maddi-manevi hiçbir yardımdan sakınmayan ailemi sevgiyle anmak isterim. Ayrıca beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan ve tezin yazılma sürecinde bana her türlü desteği veren değerli kız arkadaşım Berivan Kaya'ya en değerli teşekkürlerimi iletiyorum.

Çalışmanın tamamlanması esnasında yaptıkları katkılardan dolayı değerli hocalarım Prof. Dr. Rüstem Erkan ve Dr. Öğr. Üyesi İlyas Akman'a müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim.

Son olarak, çalışmanın başlangıcından bugüne tecrübesi, ufuk açıcı fikirleri, anlayışı ve dostluğuyla desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim Özmen'e ve bu süreçte bana büyük bir motivasyon

sağlayan ağabeyim Salih Meşe, arkadaşlarım Öğr. Gör. Sadullah Seyidoğlu ve Ümit Yıldız'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Mehmet Fadli MEŞE
Diyarbakır 2019

ÖZET

Zaza dili yıllar yılı varlığını sürdürmesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren uygulanan dil politikalarıyla beraber dönüşüme uğramıştır. Diyarbakır'ın daha çok kırsal kesiminde yaşayan Zazalar, geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktaydı. Bu hayatlarını sürdürürken, dillerinin canlılığında ve devamlılığında herhangi bir sorun yaşamamışlardır. Fakat dil politikalarının etkisi kadar, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), okulların inşa edilmesi, televizyonların evlere girişi, internet ve akıllı telefonların yayılmasıyla birlikte, Zaza dili yerini zamanla Türkçeye bırakmaya başlamıştır. Eğitime olan rağbetin artmasıyla birlikte yeni kuşakların tarım ve hayvancılığa olan ilgisi azalmıştır. Böylece Zazalar için tek geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olmaktan çıkmıştır. Eğitim değerli bir kuruma dönüşerek Türkçeye olan ilgi artmıştır. Diyarbakır şehir merkezine yayılmaya başlayan Zazalar resmi dil olan Türkçe kadar hâkim topluluk olan Kurmançların dilleri altında varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Zazaca bu iki dilin etkisi altında belirli mekânlara sıkışmıştır. Böylece Zazacaya olan bağlar zayıflamıştır. Zaza dilini konuşan kuşaklar arasında da farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Zaza dili resmi dil olan Türkçenin gölgesinde kalarak dönüşmeye başlamıştır. Bu çalışma Diyarbakır şehir merkezinde yaşayan Zazaların dillerinin dönüşümüne yöneliktir. Bu amaçla şehirde alan çalışması yürütülmüş ve görüşmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Zazalar, Zaza Dili, Dil politikaları, Göç, Eğitim.

ABSTRACT

Although Zaza language has existed over the years, it exposed to many alternations within language politics since establishment of Turkish republic. These alternations will be analyzed in thesis. The Zaza people who inhabited in countryside of Diyarbakır which is a city of southeast of the Turkey hadn't confronted any problems to maintain their language because of living on agriculture and animal breeding. However, apart from language politics, Southeastern Anatolian Project (GAP), the spread of television, internet and smart phones have affected Zazaki language adversely. With increasing of demand in education, younger generations have lost their interests in their ancestors' occupations which involve cultivation and animal breeding. It must be considered that the official language of education is Turkish in Turkey. For this reason, the importance of Turkish has increased gradually. The groups of Zaza people who spread to the downtown of Diyarbakır survive under dominance of Kurdish groups and languages. Zazaki replaced by those two languages: Turkish and Kurdish. Some differences have arisen among native speakers of Zaza language especially in cities. These alternations will be studied in this work. And for this purpose, field surveys and some interviews are carried on Diyarbakır city.

Keywords

Zaza People, Zaza Language, Language Policy, Migration, Education.

KISALTMALAR

RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
AB	Avrupa Birliği
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
K. K	Kaynak Kişi
İŞ-KUR	Türkiye İş Kurumu
BİM	Birleşik Mağazalar A.Ş
DSİ	Devlet Su İşleri
Y.Y	Yüzyıl
Bkz.	Bakınız
No.	Numara

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ I
ÖZET III
ABSTRACT IV
KISALTMALAR V
İÇİNDEKİLER VI
GİRİŞ… 1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİĞİ 4
1.2. Araştırmanın Önemi 5
1.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi 5
1.4. Verilerin Toplanması 6

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE ZAZALAR

2.1. KİMLİK VE ETNİK GRUP 11
2.2. ZAZALARA DAİR ETİK VE EMİK ADLANDIRMALAR 15
2.2.1. Zaza 17
2.2.2. Dımili 18
2.2.3. Kırd 19
2.2.4. Kırmanc 20
2.3. ZAZALARDA DİN VE İNANÇ 20
2.4. ZAZALARDA SOSYAL SINIFLAR 22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE DİL POLİTİKALARI

3.1. ULUS-DEVLETİN İNŞASI YA DA ULUSLAŞTIRMA 25
3.1.1. Osmanlı Devleti'nde Uluslaşma ve Dil Çalışmaları 27
3.2. TÜRKİYE'DE DÖNEMSEL OLARAK UYGULANAN DİL POLİTİKALARI 28

3.2.1. 1923-1950 Dönemi 28
3.2.2. 1950-1980 Dönemi 30
3.2.3. 1980 ve Sonrası Dönem 31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN SAHA ÇALIŞMASI

4.1. KÖYLERDE SOSYO-EKONOMİK YAŞAMDAN KESİTLER VE DİL 38
4.1.1. Köyde Tarım ve Hayvancılık 38
4.1.2. Köyde Sosyal Yaşam, Dil ve Aktörler 40
4.1.3. Tek Parti Döneminde Diyarbakır'da Eğitim 51
4.1.4. Köylerde Eğitimin Kuşaklararası Değişimi ve Zaza Dili 52
4.1.5. Köylerde Kadınlar ve Eğitim 58
4.2. İLÇELERDE ZAZACANIN YERİ 59
4.2.1 İlçelerde Sosyo-Ekonomik Yaşam ve Zaza Dili 60
4.2.2. İlçelerde Eğitim ve Kuşaklararası Dilin Değişimi 62
4.3. KENTLEŞME VE GÖÇ SÜRECİNDE ZAZACANIN DEĞİŞİMİ 67
4.3.1. Şehir, Zazalar ve Göç 70
4.3.2. Şehirde Zaza Kimliği 73
4.4.3. Şehir Merkezinde Zaza Dili 74
4.4. DİYARBAKIR'DA ZAZACA KONUŞMA PRATİKLERİ 81
4.4.1. Pratikleri Kurgulamak 82
4.4.2. Şehirde Karşılaşmalar: Hexis, Habitus ve Müzakere 84
4.4.3. Kelime Dağarcığı ve Alıntı Yaparak Konuşmak 88

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİYARBAKIR'DA ZAZA DİLİNİN SOSYOLİNGUİSTİK DÖNÜŞÜMÜ

5.1. ÖRNEKLERLE ZAZA DİLİNİN DÖNÜŞÜMÜ 96
5.1.1. Loan Translation 96
5.1.2. Code Switching (Kod Değiştirme) 97
5.1.3. Sayılar 98
5.1.4. Akrabalık Terimleri 99
5.1.5. Zazaca Günler, Aylar ve Mevsimler 100
5.1.6. Sülale İsimlerinden Soyadı Kanuna 102
5.1.7. Vücudun Organları 103
5.1.8. Meyve ve Sebzeler 103
5.1.9. Hayvan İsimleri 104

5.1.10. Zazacada Fiillerin Dönüşümü 105
5.1.11. Türkçe Söz Gruplarının Zazacaya Eklemlenmesi 107
5.1.12. Miktar ve Zaman Belirten Sözcük ve Sözcük Grupları 108
5.2. KÜLTÜR, MEKÂN VE DİL 110
5.2.1. Eşyalar 113
5.2.2. Küfürler ve Hakaretler 114
5.2.3. Çocuk Dili 115
5.2.4. Hayvanlarla Kurulan Etkileşim Dili 116
SONUÇ 119
KAYNAKÇA 124
EKLER 137

GİRİŞ

Yerleşik olarak çoğunlukla Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Zazalar yeterince tanınan ve bilinen bir topluluk olmamıştır. Daha çok dağlık ve engebeli arazilerde yaşadıkları için yeterince tanınmamışlardır (Arpa, 2012: 544). Bu arazilerde yaşayan Zazalar, bir imparatorluk olan Osmanlı döneminde dilleri ve kimlikleri ile ilgili olarak herhangi bir tehlike yaşamayıp uzun yıllar boyunca dillerini ve kültürlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Yaşadıkları coğrafyayı birçok halkla paylaşmışlardır. Kurmanç, Türk, Arap ve Ermeni gibi birçok halkla iç içe yaşamışlardır. Uzun yıllar bu halklarla yan yana, iç içe ya da komşu olarak yaşasalar da dillerini bugünlere taşıyabilmişlerdir. Bu durumu oluşturan en önemli etken, imparatorlukların bünyelerindeki halklara olan bakış açısıdır. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Avrupa'daki imparatorluklarda da idari dilleri hanedana tabi olan değişik nüfuslara sistematik olarak dayatmak gibi bir düşünce söz konusu değildi (Anderson, 1995: 56-57).

İmparatorlukların, ulus-devletler gibi bünyelerindeki halkları kültürel manada "homojenleştirmek" gibi bir derdi yoktu. Daha çok halkı vergiye bağlayarak idare etmeye çalışmaktaydılar. Ayrıca askeri ihtiyaç dâhilinde askere alma durumları söz konusuydu (Poggi, 1991: 96-97). Fakat ulus-devletlerle birlikte "bilme-kaydetme ve kontrol altına alma" (Ünsaldı, 2013: 58) gibi bir devlet anlayışı ortaya çıkmıştır. Tüm bunlar kadar bu devletler, bünyelerindeki toplulukları tek bir ulus çatısı altında tek tipleştirmeyi amaçlamışlardır. Bu tek tipleştirme nedeniyle bir ülkedeki diğer topluluklar yerine sadece bir ulus ön plana çıkmaktadır. Aynı durum Zazalar için de geçerlidir. Zazalara homojenleştirici bir bakış açısıyla bakıldığı takdirde çok büyük yanılgıların olması muhtemeldir. Topluluklara atfedilen adlandırmalar bu duruma örnek olarak verilebilir. Zazaların tamamına atfedilen "Zaza" ismi, tüm Zazalar için geçerli değildir. Zazalar kendilerini bölgelere göre "Kırd, Dımılı, Kırmanç ve Zaza"

olarak adlandırmaktadırlar. Bu adlandırmalar bölgelere göre değişse dahi daha çok "Zaza" adıyla bilinmektedirler. Bu isim televizyon ve popüler kültürün etkisiyle şimdilik kalıcı olacak gibi görünmektedir. Zaza adının çok fazla dillendirilmesi diğer isimlerin (Kırd, Dımılı, Kırmanç) zamanla önemini kaybetmeye başlamasına neden olmuştur. Buna karşın, bilinen bir isim olması nedeniyle bu tezde "Zaza" adı genel bir adlandırma olarak kullanılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşuyla birlikte var etmek istediği ulusal kimlik "Türk" kimliği idi. Cumhuriyet yönetimi bu kimliği ülkeye yayabilmek için dil politikalarını uygulamaya koymuştur (Sadoğlu, 2017: 58). Amaç ülkedeki vatandaşları dilsel açıdan tek bir dil çatısı altında toplayıp hem milli birlik, hem de seküler bir kimlik inşa etmekti. Bunu inşa edebilmek için birçok politika uygulanmıştır. Bu tezde üzerinde durulan konulardan birisi bu politikalardır.

Diyarbakır'da yaşayan Zazalar daha çok dağlık ve engebeli bölgelerde yaşadıkları için bu politikalara rağmen dillerini ve kültürlerini muhafaza edebilmişlerdir. Çoğunlukla köylerde ve ilçelerde yaşadıklarından dolayı okuma ve yazmaya ihtiyaç duymayarak, geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sürdürmüşlerdir. Zazalarda okuma-yazma oranı çok sınırlı olduğu için dillerini sözlü olarak kuşaklara aktarmaktaydılar. Dilin yazıya geçiş örnekleri sınırlı olsa da bu ancak 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir (Çağlayan, 2016: 180). Yaşadıkları yerlerde şehre uzak olup koşulları gereği şehre gidişleri çok nadirdi. Fakat 1950'li yıllardan sonra köylerde okullar açılmaya başlandı. Buna karşın okullara rağbetin yüksek olduğu söylenemez (Okulların kitlesel olarak karşılık bulması 1990'lı yılları bulacaktır). 1970'li yılların sonunda Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Proje ile görünürde bölgesel kalkınma amaçlansa da, asıl amaç geleneksel üretim biçimleri yerine kapitalist üretim biçimlerini yerleştirme çabasıdır (Erkan-Aydın, 2012: 44). Bu proje ile birlikte Zazalar yaşadıkları köylerden, ilçelerden kente göç etmişlerdir. 1980'li yıllarda televizyonun evlere girmeye başlamasıyla birlikte, Türkçe Zazaların hayatına daha yoğun bir şekilde girmeye başlamıştır. 2000'li yılların başında internetin, 2010'lu yılların başında ise akıllı telefonların yayılmaya başlamasıyla

birlikte Zaza dili evlerde yerini yeni kuşaklarda büyük oranda Türkçeye bırakmaya başlamıştır.

Özetle ulus-devlet ve modernleşmenin etkisiyle kimlikler aşındığı kadar diller de dönüşmektedir. Bu tez, bu olguların Diyarbakır'da yaşayan Zazalar ve konuştukları dil olan Zazaca üzerindeki etkisini incelemektedir. Beş bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde bu araştırmanın nasıl hazırlandığı anlatılmaktadır. İkinci bölümünde, kimlik ve etnik grup kavramları çerçevesinde etik ve emik adlandırmalar anlatılmaya çalışılacaktır. Ardından Zazalarda din, inanç ve sosyal sınıflar anlatılarak bölüm bitirilecektir.

Üçüncü bölümde, Türkiye'de Osmanlı Dönemi'nden itibaren uygulanan dil politikaları anlatılacaktır. Bu politikalar yıl aralıklarına göre ayrılarak aktarılmaktadır. Daha sonra bu politikaların esnediği yıllardaki gelişmelerin resmi olmayan diller üzerindeki etkileri anlatılmaya çalışılacaktır.

Dördüncü bölümde, uygulanan dil politikaları; göç faktörleri, eğitim, televizyon, internet ve akıllı telefonlar gibi teknolojik ürünlerin kuşaklar arasındaki etkileri, kırsal kesimden kentlere kadar uzanarak Zaza dili üzerindeki değişim incelenecektir. Ayrıca Zaza dilini konuşan bireylerin kent yaşamındaki konuşma pratikleri kadar Zaza kimliğinin şehirdeki yeri ve değişimi anlatılacaktır.

Son bölüm olan beşinci bölümde ise, Zaza dilinin Diyarbakır'da Türkçenin hâkimiyeti altındaki dönüşümü örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca Diyarbakır'da Türkçe konuşan çocukların Zaza dilinden aldıkları bazı kültürel etkiler anlatılarak bölüm bitirilecektir. Sonuç bölümünde ise dilin etkilendiği alanlar olan "eğitim, ekonomi, teknoloji, siyaset ve hukuk"tan örnekler verilerek çalışma sonuçlandırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİĞİ

Çalışmanın bu bölümünde tezin hazırlanma aşaması anlatılmaktadır. Tezin konusu, amacı, önemi, evreni, örneklemi ve verilerin toplanması bu bölümün konu başlıklarını oluşturmaktadır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışma cumhuriyetten bugüne Diyarbakır'da Zaza dilinin kentleşme, eğitim, göç ve teknoloji gibi etkenlerden dolayı dönüşümünü ele almaktadır.

Zazalar daha çok dağlık ve engebeli yerlerde yaşamaktadırlar. Bu yüzden yıllar yılı Zazalar yeterince bilinen ve tanınan bir topluluk olmamışlardır. Topluluk hakkındaki bu bilgi eksikliği metodolojik sorunlar doğurmuştur. Bu durumu oluşturan ana sebep Zazalar hakkındaki araştırmalarda çoğunlukla dil referans alınarak kökene inme çabasıdır. Bu çaba Zazalar hakkında birçok iddiayı doğurmuştur. Bu iddialar Zazaların, "Türk, Kürt, İran, Sümer, Ermeni" halklarından birinin kolu olduğu kanısıdır. Zazalar hakkında çalışma yapmak isteyen çoğu araştırmacı bu tezlerden birine katılma çabası içerisindedir. Bu çalışma bu tezlerden uzak bir şekilde Zaza dilinin Diyarbakır'daki dönüşümünü araştırmaktadır. Amaç Zaza dilinin Diyarbakır'da hangi dinamiklerden etkilenerek dönüştüğü ve şehirde kimliğin nasıl şekillendiğidir. Dil politikaları, eğitim, göç ve şehirleşmenin dil üzerindeki etkileri çerçevesinde dil üzerinde ne gibi değişimler yarattığı incelenecektir. Araştırmanın diğer amaçları şunlardır:

- Diyarbakır şehir merkezine göç eden kuşaklarda Zazacanın hangi dinamiklerden etkilendiğini tahlil etmek.
- Diyarbakır'da Zaza dilinin Kurmancca ve Türkçeye göre nasıl konumlandığını tespit etmek.

- Araştırmanın çıktıları ile Zazalar üzerine çalışma yapmış araştırmacılara katkıda bulunmak.

1.2. Araştırmanın Önemi

Zazaların etnik kökeni, dili, tarihi, inançları, kültürleri ve kimlikleri üzerine birçok araştırma bulunmaktadır. Fakat Zaza dilinin dönüşümü üzerine yapılmış çalışmalar çok sınırlıdır. Yapılan kaynak taramasında Türkçe yazılmış kaynaklar içinde bu tezle bazı yönlerden benzerlik taşıyan sadece bir makale bulunmuştur[1]. Bu makale dışında Zaza dilinin dönüşümü ile ilgili kapsamlı bir çalışmanın olduğunu söyleyemeyiz. Bu çalışma bu boşluğu doldurmak yerine bir adım atmak niyetindedir. Böylece Zaza dili üzerine çalışan araştırmacılarla eğitim ve bilimsel alanda iş birliği geliştirilerek dil alanında farkındalıklar oluşturulabilir. Bu yöndeki eksiklikten dolayı bu araştırma önemlidir.

1.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Zazalar üzerine yapılacak kapsamlı bir çalışma oldukça geniş ve yorucu bir mesai gerektirmektedir. Bu yüzden çalışmanın evreni bazı yönlerden sınırlandırılmıştır. Çalışma öncelikle şehir merkeziyle sınırlandırılmıştır. "İçindekiler" kısmında "Köy" ve "İlçe" başlıkları olsa da bu çalışma Diyarbakır şehir merkezi referans alınarak oluşturulmuştur. En nihayetinde Zazalar Diyarbakır'da daha çok köylerde ve ilçelerde yaşamaktadır. Bu yörelerden göç ederek geldikleri için köy ve ilçelerin anlatılması araştırmaya kapsayıcılık kazandırmıştır. Bu kapsayıcılık şehre göç eden Zazaların anlatımı çerçevesinde oluşturulmuştur. Köyler ve ilçelerin çalışmaya geniş olarak girişi çalışmanın bütünlüğü açısından sorunlar oluşturacaktı. Bu açıdan araştırmanın evreni Diyarbakır il sınırlarıdır. Ayrıca şehirleşmenin artmasıyla zamanla Diyarbakır'ın içinde kalan köylerden bazıları (Peyas, Dokuzçeltik, Üçkuyu, Fiskaya, Yolaltı) da bu çalışmaya dâhildir.

Araştırmanın örneklemine baktığımızda ise, çalışma 90 kişiyle oluşturulmuş nitel bir çalışmadır. Bu katılımcılardan 9 kişilik bir örneklem oluşturulmuştur. Bunlardan

[1] İsmail Söylemez, Üst Kültür-Alt Kültür Etkileşimi Bağlamında Zazaca'nın Dilsel Yeterlilik Sorunsalı (Türkiye-İran Karşılaştırmalı Bir Örneklem Denemesi), **2. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu,** Bingöl (04-06 Mayıs 2012), s. 204.

5'i köyden şehre göç etmiş olan Zazalardan oluşturulmuştur. Diğer 4 katılımcı ise, ilçeden şehre göç etmiş olan Zazalardan seçilmiştir. Görüşmelerin ilk aşamasında benzer sorular sorulmuş fakat çoğu katılımcı benzer cevaplar vermiştir. Örneğin; katılımcılara "Çocukluğunuzda insanlar geçimlerini nasıl sağlamaktaydı" sorusuna çoğu katılımcı neredeyse benzer cevaplar verdiği için "Ek" bölümüne sadece 'gerekli' olan soru ve cevaplar eklenmiştir. Örneklemin 9 katılımcı olarak belirlenmesinin sebebi burada yatmaktadır. Araştırma ilerledikçe yeni cevaplar bulmak zorlaşmaya başladığı için kapsamlı yanıtların alındığı görüşmeler eklenmiştir.

1.4. Verilerin Toplanması

Gerek saha çalışması öncesinde gerekse sonrasında doğrudan konumuzla ilgili olarak oluşturulmuş yerli bir kaynağa erişemediğimizi belirtmek gerekir. Çalışma bu haliyle kendi alanında bir ilk olma özelliği taşıyor görünmektedir. Dolayısıyla ilk olmanın bütün olumsuzluklarını ve noksanlıklarını içermekle birlikte, alanında kendinden sonra gerçekleştirilecek çalışmalara bir yol haritası sunma gayesi taşımaktadır.

Bu çalışma Kasım 2018 ve Nisan 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilen yaklaşık altı aylık bir saha çalışmasının sonucunda elde edilen bilgilerin, sosyolojik, etnografik ve etnolojik okumasının bir ürünüdür. Bu nedenle elde edilen veriler ve bu pratiğin sonucunda şekillenen çalışma, alanda elde edinilen deneyimlerin sonucunda şekillenmiştir.

Bu saha çalışmasının dayandığı temel dayanaklardan biri bu çalışmayı hazırlayan araştırmacının Zaza olmasıdır. Bu etken çalışmanın daha kolay bir şekilde ilerlemesini sağlamıştır. Dolayısıyla saha çalışmasında görüşülecek kişilerin bulunması kolaylaşmıştır. Ayrıca Zazalarla bir arada yaşamanın verdiği avantajla gerekli bilgilere ulaşmak konusunda zorluklarla çok fazla karşılaşılmamıştır. Bu yüzden çalışmadaki gözlemler araştırmacıya aittir. Çalışma esnasında Zazalarla daha çok vakit geçirilerek konuşma pratikleri incelenmiş ve dilin Türkçeleştiği kelime ve kelime grupları bu sayede elde edilmiştir.

Tezin özellikle "Dördüncü Bölümü"ü bu görüşmelerin ışığında oluşturulmuştur. Köyde ve ilçede yaşamış bireylerin yaşantıları referans alınarak kırsal kesimlerdeki aktörlerin pratikleri sosyo-ekonomik etkenler çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu aktörlerin önemi yeni kuşaklar üzerinde etkisini göstermektedir. Ayrıca ilçe ve köy arasındaki farklılıklar bu etkenler kadar Türkçenin zamanla hangi meslek grubu ve bireyler tarafından konuşulduğu yıllara göre gruplandırılmıştır. Bu bölümdeki pratiklerde, görüşmeler esnasında bireylerin evdeki konuşma pratikleri, aileleriyle hangi dilde konuştukları referans alınarak kuşaklararası dilin dönüşümü tahlil edilmiştir. Böylece sorular kadar ev içindeki durum sayesinde başka detaylar keşfedilerek çalışmaya eklenmiştir. Ayrıca taziye evleri, kreşler, camiler, pazarlar, kahvehaneler, emlak ofisleri ve dükkânlarda sıkça vakit geçirilerek notlar alınmış ve karşılaştırılmıştır. Sadece Zazaların gittiği mekânlar değil, Kurmançların uğrak yerlerinde de mesai harcanmıştır. Zaza dilinin Diyarbakır'da kuşaklararası dilin konuşulma biçimi ve kullanıldığı alanlar bu yöntemle karşılaştırılmıştır. Bu sayede şehirde konuşulan bu iki dilin nasıl konumlandığı incelenmiştir. Diller arasındaki hiyerarşi bu çalışmalar ekseninde şekillenmiştir.

Tezin "Beşinci Bölümü" bu görüşmeler kadar bu tezi hazırlayan araştırmacının saha çalışması öncesinde tuttuğu notlar kadar saha çalışması esnasında genişlettiği gözlemlerden oluşmaktadır. Bu tahliller Diyarbakır'da Zazaca konuşan bireylerle karşılaştırılarak sıklıkla kullanılan sözcük, sözcük grubu, filler seçilerek aktarılmıştır. Zazalarla iç içe olmanın verdiği avantajlar sayesinde dilin en çok hangi alanlarda dönüştüğü kolaylıkla tahlil edilmiştir. Zaza dilinin dönüştüğü alanlar kadar Zaza dilinin Türkçe konuşan kuşaklar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Aileler çocuklarıyla Türkçe konuşsalar dahi Zaza dilinin kültürel etkileri çabucak kaybolmamaktadır. Alan araştırması esnasında bu kuşakların konuşma pratikleri not edilerek hangi etkilerin kaldığı karşılaştırılmıştır. Böylece bu bölüm oluşmuştur.

Saha çalışması esnasındaki avantajlar kadar dezavantajlardan da bahsetmek gerekir. Tezin yazılma aşamasında görüşülen çoğu kişi isimlerinin gizlenmesi istemiştir. Bu yüzden etik kurallar gereği görüşmecilerin isimleri ve meslekleri değiştirilerek verilmiştir.

Son olarak saha çalışması süresince ses kayıt cihazı bulundurulması çoğu katılımcı tarafından reddedilmiştir. Bu talebe uyularak görüşmelerin tamamına yakınında sesle belgeleme tekniğinden faydalanılmıştır.

Hakkında doğrudan benzer yazılı örneği bulunmayan ve büyük çoğunluğu sahada şekillenen bu çalışmanın, tez metni haline gelişi görüşmeler kadar alanda tutulan notlar sayesindedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE ZAZALAR

Resim-1: Zaza Dilinin Yayılma Alanı[2]

Anadolu'nun daha çok Doğu ve Güneydoğusunda yaşayan Zazalar, bölgenin yerleşik topluluklarındandır. Yukarıdaki haritada da görüldüğü gibi; Zazalar kuzeyde Erzincan, kuzeydoğuda Erzurum, kuzeybatıda Sivas, güneyde; Diyarbakır, Adıyaman-Gerger, Şanlıurfa-Siverek, güneydoğuda Muş-Varto, Bitlis-Mutki, güneybatıda Elazığ olmak üzere belirtilen bölgenin orta kesiminde ise Tunceli ve Bingöl ilinin bulunduğu bir toprak parçasında çoğunlukla yaşamaktadırlar. Bu

[2] Zülfü Selcan, "Zaza Dili'nin Tarihi Gelişimi", **I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu**, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl (13-14 Mayıs 2011), s.114.

bölgenin tamamını Zazalar oluşturmasa da Zazaların bölgenin hâkim topluluklarından biri olduğu söylenebilir.[3]

Zazacanın Anadolu'da konuşulan diller arasında olup Türkiye sınırları dışında yerel dil olarak konuşulmayan dillerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Sayısal açıdan değerlendirildiğinde ise Türkçe ve Kurmanccadan sonra Türkiye'de en çok konuşulan dildir. Zazalar Türkiye'de nüfus bakımından milyonları aşan bir sayıya ulaşsalar da yıllar yılı yeterince bilinen ve dillendirilen bir topluluk olmamışlardır. Bölgede daha çok dağlık ve engebeli yerlerde yaşadıklarından dolayı, Zazalar hakkındaki bilgiler karmaşık bir hal almıştır. Zazalarla ilgili yazılan kitaplar, makaleler, yayınlar vs. incelendiğinde bu metinlerin çoğunda Zazaların kökeni ile alakalı konuların işlendiği görülecektir. Bu köken arayışı, Zazalarla ilgili birçok tezin ortaya atılmasına neden olmuştur. Zazalar üzerine yapılan çalışmalar ve araştırmaların toplulukları oluşturan öğelerden, (dil, din, gelenek, görenek, ortak yaşam vs.) bir veya birkaç öğeyi merkeze alarak bütüne gitme çabasının olduğu görülebilir. Bu sorunu oluşturan ana konuların başında, diğer dillerle olan benzerlikleri merkeze alınarak köken arayışına gitme çabasıdır. Bu konularda özellikle sorunu üreten ana mesele, bir grubu veya topluluğu oluşturan temel öğelerin görmezden gelinerek bir sonuca varılmak istenmesidir. Bu tezler, Zazalarla ilgili kimlik sorununu ve hangi etnik gruba ait olduklarını tartışmaya açmıştır. Bu tartışmalar, kavramsal olarak tartışacağımız ve açıklayacağımız kimlik ve etnik grup kavramları açısından önemlidir. Modernizmle birlikte ortaya çıkan bu kavramlar tek boyutlu olmayıp çok boyutlu olarak değerlendirilmesi gereken kavramlar olmakla birlikte doğdukları çağdan sonra dönüşmüşlerdir. Özellikle küreselleşmeyle birlikte bu kavramlar, topluluklarla ilgili geleneksel algıları değiştirmeye yönelik önemli etkiler yaratmıştır. Kimlik ve etnik grup kavramları, toplulukları değerlendirirken onların tarih içinde nasıl konumlandığı konusunda önemli kavramlardandır. Çünkü tarih içinde etnik grupların kendi içinden başka etnik gruplar çıkarması mümkündür (Wimmer, 2013: 2). Bu yüzden bu kavramlar toplumsal koşullar ile yakın ilişkiler kurarken, toplumlar değiştikçe değişmeleri muhtemeldir (Eriksen, 2004: 97).

[3] Zazalar yeşil renkle boyanmış yerler dışında da ikamet etmektedirler. Fakat bu haritada baskın olarak yaşadıkları alan gösterilmiştir.

Kimlik ve etnik grup kavramları bu bölümün ilk başlığı olarak anlatılacaktır. Bu bölümün bir sonraki başlığı *"Zazalarda Etik ve Emik Adlandırmalar"*dır. Bu başlıkta, yerli halkın kendisini nasıl isimlendirdiği (emik) ve yerli halkın diğer topluluklar tarafından nasıl isimlendirildiği (etik) konusu anlatılarak topluluklara ilişkin homojenleştirici bakış açısı değerlendirilecektir. Zazalar bölgelere göre "Zaza, Kırd, Dımıli ve Kırmanç" olarak kendilerini adlandırmışlardır. Fakat dışarıdan ise çoğunlukla "Zaza" olarak adlandırılmışlardır. Yaşadıkları coğrafyayı daha çok Kurmançlarla paylaştıkları için onlara "Kırdasi" adını vermişlerdir. Kurmançlar tarafından ise "Dımıli" olarak isimlendirilmişlerdir. Bu başlıkta Zazaların neden "Zaza" ismiyle çağrıldığı anlatılacak ayrıca adı geçen bu isimlendirmeler tanıtılarak açıklanacaktır.

Bu başlıktan sonra, *"Zazalarda Din ve İnanç"* ve "*Zazalarda Sosyal Sınıflar"*a değinen başlıklar olacaktır. İlk başlıkta Zazaların yaşadıkları bölgelere göre yaygın olan dinler ve mezheplerin yanı sıra bu dinlerdeki aktörler ve inanışlara değinilecektir. İkinci başlıkta ise Zazalarda oluşan sosyal sınıfların varlığından söz edilerek bu bölüm sonlandırılacaktır.

2.1. KİMLİK VE ETNİK GRUP

Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimleri'nin etkisiyle toplumsal yapı, hiyerarşi ve sınıf dengeleri temelden değişmiş ve modernitenin olguları doğmuştur (Ünsaldı, 2013: 55). Bu olgular (göç, kentleşme, suç, yoksulluk vs.) pratik anlamda sosyal hayata girdiği gibi dönüşümün yaşandığı ülkelerin dillerine de kavramsal olarak yerleşmişlerdir.

Modern yaşamla birlikte dile giren sözcükler ya da kavramlar konusunda Eric Hobsbawm *"Devrim Çağı: Avrupa 1789-1848"* adlı kitabında şöyle ifade etmektedir: "Sözcükler, çoğu zaman belgelerden daha güçlü tanıklardır. (…) altmış yıllık dönem (1789-1848) içerisinde icat edilmiş veya çağdaş anlamlarını esas olarak bu dönemde kazanmış birkaç sözcüğe göz atalım. Bunlar, 'endüstri', 'sanayici', 'fabrika', 'orta sınıf', 'işçi sınıfı', 'kapitalizm' ve 'sosyalizm' gibi sözcüklerdir. 'Aristokrasi' ve 'demir yolu'nun yanı sıra 'liberal ve muhafazakâr' gibi siyasal terimler, 'milliyet', 'bilim adamı', 'mühendis', 'proloterya' ve (ekonomik) 'bunalım'

gibi sözcükler de bunlar arasındadır. ‘Faydacı’ ve ‘istatistik’, ‘toplumbilim’ ve daha pek çok çağdaş bilimin adı, ‘gazetecilik’, ve ‘ideoloji’, bu dönemde uydurulmuş ya da uyarlanmış sözcüklerdir. Grev ve yoksulluk da öyledir (Hobsbawm, 2005: 9-10). “Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimleri”nin kavramlar açısından baktığımızda bile ne denli köklü değişimler oluşturduğunu anlayabiliriz. Mevcut kavramları bu gelişmelerden bağımsız olarak ele alamıyoruz. Bu sebepten dolayı, ortaya çıkan bu kavramlar eski çağın ‘sorunları’nı ortadan kaldırma iddiası taşırken, aynı zamanda da yeniçağın yeni ‘sorunları’nı da yaratmış olmaktaydı. Böylelikle değişen dünyanın dengeleri ve doğurttuğu yeni kavramlar daha önce çok fazla tartışılmayan, dillendirilmeyen sosyal meseleleri, dillendirmeye başladığı zamana denk düşmektedir.

Modern yaşamdan önceki dönemlerde çok fazla tartışma konusu olmayan kimlik ve etnik grup kavramları da modernizmle birlikte tartışma konularını yoğun olarak meşgul etmeye başlamıştır. Bu tartışmaya mahal veren asıl sebep modernizmin siyasal sonuçlarından olan milliyetçilik ve ulus-devlet kavramlarının tarih sahnesine çıkışıdır. Bu iki önemli siyasal olgu, kimlik ve etnik grup kavramlarının bireysel, sosyal ve siyasal alanda çokça belirginleşmeye başlamasıdır. Kimlikten bahsetmek gerekirse: “bir insanın kişiliğini ya da bir grubun niteliğini belirleyen, onların kim olduğunu belirleyen ayırt edici özellik” (Giddens, 2008:1065) olarak tanımlanabilir. Taylor’a göre ise modern öncesi dönemlerde insanlar, “kimlik” ve “tanınma” kavramlarından bihaberdir. Bu kavramlar “sorun yaratmaktan” öylesine uzaktı ki, böyle isimler altında “konulaştırılmaları”na gerek bile duyulmuyordu (Taylor, 2014: 55). Tarihsel gelişmeler kimlik kavramını şekillendirerek tek boyutlu bir tanıma sıkıştırmamış, şekillendirmiştir. Anlatılacağı üzere kimlik kavramı çok boyutluluk kazanıp tarihsel olaylardan etkilenerek farklı biçimlere bürünecek ve de dönüşmeye başlayacaktır.

Bu değişim ve dönüşümün kimlik ve etnik grup kavramlarına etki etmesinde küreselleşme veya post-modern anlayışın ortaya çıkışını sebep olarak gösterebiliriz. Post-modernizm ve küreselleşme tartışmaları, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ideolojik, teknolojik ve siyasal açıdan kimlik ve etnik grup tartışmalarının alevlenmesine zemin hazırlamıştır. Giddens’a göre küreselleşme ile birlikte hayatın

her yönünde küresel etkilere maruz kalan bir dünya toplumunda yaşamaktayız (Akt. Slattery, 2011: 420). Bu yüzden dünyada yalnız olduğunu düşünen bireyler, gruplar veyahut topluluklar küreselleşme ile birlikte dünyada olup bitenlerle ilgili bilgi edinmeye açık hale gelmişlerdir. Hatta kendileriyle aynı dili konuşan ve aynı dini inanca sahip olan toplulukların varlığından haberdar olmuşlardır.

Özellikle yenilenen teknoloji ile birlikte internet, akıllı telefonların kullanımının yaygınlaşması sosyal medya adı verilen -insanların internet aracılığıyla sanal ortamda sosyalleştiği 'yeni' etkileşim ağı- mecralarda insana, topluma ve hayatın dinamiklerine dair tartışmalar, yoğun olarak artış göstermeye başlamıştır. Bu mecralar kimlikleri daha da parçalı hale getirerek 'yeni' kimlikler inşa etmektedir. Evrenselleşme dolayısıyla küreselleşme eğilimleri derinleştikçe, belirli halklar, gruplar ve toplumsal kesimler kendi farklılıklarını göstermek için daha çok uğraşmakta ve kendi yerelliklerine veyahut biricikliklerine daha fazla bağlanmaktadırlar (Hall, 1991: 28). Bu cümleden hareketle; "politik, özel alana yayıldıkça kaçınılmaz olarak kimlik de bir sorun olarak ortaya çıkmaya başlayıp kimlik siyasetinin önünü açıyor" (Akdoğan, 2014: 217) diyebiliriz. Çünkü "kimlik siyaseti" bizi doğrudan siyasal olanın merkezine oturtmaktadır.

20. yüzyılın başlarında birçok sosyal bilimci, kimlik, etnisite, etnik grup ve milliyetçiliğin önemini kaybedeceğini ve sonunda modernleşme, endüstrileşme ve bireyselleşmenin bir sonucu olarak bunların yok olacağını düşünmekteydi. Fakat tam tersine, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi açıdan bu kavramların önemi daha da arttı. Özellikle teknolojik ilerleme ve gelişmelerinin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan ürünlerden olan internet, akıllı telefonlar ve bilgisayarlar gibi kitle iletişim araçları kimlik tartışmalarını alevlendiren etkenlerden olup sosyal anlamda kimliklerin sayısında ve çeşitliliğinde bir artış yarattı. Çünkü kitle iletişim ve ulaşım araçları grup üyelerine kültürel, sosyal, ontolojik ve mekânsal manada kendilerinin nerede ve nasıl olduklarına dair bir farkındalık yarattı. "Kim oldukları" konusunda onları kültürel manada bilinçlendirerek onların kimliklerini bilmelerine katkıda bulundu. "(…) iletişim ve ulaşım araçlarındaki ilerlemenin aynı zamanda, grupların üyelerinin kendileriyle ötekiler arasında var olan farklılıklardan daha fazla haberdar olmalarını sağlayarak kendi kültürel bilinçlerinin artmasına katkıda bulunmaktadır"

(Connor, 1972: 329). Bu bilinçlenme kimlikler noktasında çeşitlilikleri de beraberinde getirmiştir. Kimlikler sadece bir halkı ya da milleti işaret etmemektedir. Aynı zamanda dinleri, mezhepleri, cinsiyeti ya da alt kültürleri vs. içine almaktadır.

Kimliklerin var olması için temel dayanak noktaları da söz konusudur. Bunlardan "tanımlama ve tanınma" diğeri ise "aidiyet hissiyatı"dır. "Tanımlama ve tanınma" kimliği sahiplenen grupların kendilerini diğer gruplarla olan farklılıklarıyla tanımlayarak konumlamalarını ve diğer gruplarca konumlandırılmalarıdır. "Aidiyet hissiyatı"nı oluşturan değerler ise kimliğin olmazsa olmazlarıdır. Bunlar dil, din, etnisite, ortak tarih, gelenekler, görenekler, ortak değerler, mitler ve semboller vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Yurdusev, 1997: 102-103). Bu iki tanımlama kimliğin önemli destek ayaklarıdır. Bunlar destek ayakları olsa da kimliklerin sabit hatta statik olarak varlıklarını sürdürdüklerini söylemek pek doğru olmayacaktır. Çünkü kimlikler akışkan olabilmekte ve zamanla değişebilmektedir. Kimlikler tanınma-tanımlama, yatkınlıklar ve aidiyetlerle kendilerini var etse de zamanla değişim sürecine girebilmektedir. Daha sonradan zamana ve mekâna göre 'tercih'ler değişebilmekte ve yeni yatkınlıklar oluşabilmektedir.

Kimlikler ayrıca ilişkiseldir. "Kişiler ve gruplar 'öteki' üzerinden kendi kimliklerini tanımlar, 'öteki' ile ilişkiler bağlamında kimliklerini geliştirirler" (Çağlayan, 2016: 6).

Kimlik kavramından sonra etnik grup kavramına değinmekte yarar var. Williams (1976)'a göre, "etnik" kelimesinin etimolojik kökenine baktığımızda Yunanca *ethnos*'dan gelmektedir. Ethnos sözcüğü de kâfir ya da pagan anlamına gelir (Akt. Eriksen, 2004: 15). Bu kavram 14. yüzyılın ortasından itibaren giderek "ırksal" özellikleri ifade ettiği için 19. yüzyılın ortalarına dek İngilizcede bu anlamıyla kullanılmıştır. Akabinde Büyük Krallıkta "etnikler" İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudiler, İtalyanlar, İrlandalılar ve diğer İngiliz soyundan gelenler baskın gruptan aşağı diğer insanları kibarca işaret eden bir kelimeye dönüşmeye başlamıştır (Eriksen, 2004: 15). Bu durumun benzeri Türkiye'de de mevcut olup, Türkiye'de etnik kelimesi geçtiğinde akla ilk olarak Kürtlerin geldiğinin söylemek mümkündür.

Irk kavramı daha çok değişmezliğe ve biyolojik olana işaret ederken etnik grup kavramı ise anlam olarak tam tersine sosyal olana işaret etmektedir. Weber etnik bir gruba ait olmak için "nesnel bir kan bağı olup olmaması"nın önemli olmadığını, ortak etnisiteye olan inancı uyandıranın siyasal topluluğun kendisi olduğunu ileri sürmektedir (Weber, 1993: 35-40). Etnik grup kavramı kültürel yapma-etme biçimlerine ve belli bir toplumun bireylerini diğerlerinden ayıran farklılıklara atıfta bulunmaktadır. Etnik gruplarla ilgili "öteki olarak tanımlanma" ya da "farklı" olarak görülmeleri sosyal etkileşimlerle beraber öğrenilme süreciyle ilişkili olmaktadır. Bununla beraber etnisitenin inşasında varsayımsal da olsa bir "soy" olgusunun olduğunu da unutmamak gerekir.

Tıpkı kimlikler gibi etnik gruplar da değişmez, homojen, sabit ve tek kökenden gelmemektedir: "Etnik gruplar, değişmez (…) değillerdir. Bir etnik grubun üyeleri, zamanla, kendilerini grupla özdeşleştirmek istemeyip, bunun yerine başka bir etnik grup ya da ulusal kimlikle kaynaşmayı seçebilirler. Bir birey, toplumda ilerlemek ve olumsuz bir toplumsal öz-kimlik sahibi olarak algılanmaktan kaçınmak için bunu seçebilir" (Kirişçi-Winrow, 2010: 21). Daha da açık ifade etmek gerekirse, etnik grup mensupları kendilerini en avantajlı olarak konumlanacakları gruplar içerisinde tanımlama gereği duyabilmektedir. Bu nedenden dolayı etnik grupların, kimliklerini sosyal ilişkilerden bağımsız bir şekilde değişime uğratması daha zayıf bir ihtimaldir.

Kimlik ve etnik grup kavramlarını tanımlayan bu girişle birlikte, Zazaların etnik köken ve kimlikleri üzerinde oluşturulan tezler aktarılarak konuya devam edilecektir. Ancak etnik köken ve kimlik tartışmalarından önce Zazaların "kendilerini nasıl tanımladıkları" ve dışarıdan nasıl tanımlandıklarının anlatılacağı konu olan emik ve etik adlandırmalar tanımlanacaktır.

2.2. ZAZALARA DAİR ETİK VE EMİK ADLANDIRMALAR

Emik kavramı özellikle etnografik çalışmalarda, bir grubun ya da topluluk üyelerinin kendilerine dair bakış açısını ifade etmektedir. Kısaca kendilerini nasıl gördükleri sorusuna gelecek olan cevaptır. Etik bakış ise, bir grubun ya da topluluğun dışarıdan nasıl tanımlandığı sorusuna verilecek olan cevaptır. Kısacası

antropolojik manada bu kavramları "yerlinin kendisine bakışı ve dışarıdan yerliye bakış" olarak tanımlayabiliriz.

Topluluklara olan mevcut bakış açıları "uzaktan veya dışarıdan" diğer gruplar ve topluluklar için homojen bir şekilde görülebilmektedir. Bundan dolayı grubumuzdan uzakta yaşayan toplulukları en homojen topluluklar olarak düşünmeye meyilli olmaktayız. Claude Levi-Strauss'a göre, beyaz ırka mensup biri, Sarı ırka mensup herkesi birbirine benzetmekte veya bu durumun tam tersi de söz konusu olmaktadır. Oysa aynı coğrafi bölgede yaşayan "ilkel" kabileler arasında önemli farklar bulunduğu saptanmış; aynı zamanda da aynı kabilelere ait köyler arasında, dil ve kültür bakımından farklı olan kabilelere rastlanabilmektedir (Levi-Strauss, 2014: 80). Örneğin televizyonda Filistinli öğrencilerin, İsrailli askerlerle girdiği çatışmalarda, Noel Baba kıyafeti giymiş ve İsrailli askerlere taş atan bir vatandaşı gören insanlar "O adam Müslüman değil mi? Neden Noel Baba kıyafeti giyiyor?" sorusunu sorması aslında onların tüm Filistinlileri Müslüman zannetmelerinden kaynaklanmaktadır. Atladıkları konu ise Filistin'de de farklı dillerden, dinlerden, mezheplerden insan topluluklarının varlığıdır. Bu değerlendirme Zazalara[4] olan bakış açısına paralellik göstermektedir. Zazalar yaşadıkları bölgede farklı dinlere, mezheplere sahip olmaktadırlar. Bu bölgelerde yaşayan Zazalar diğer gruplardan farklı olduklarını ortaya koymak için farklı isimler almaktadırlar:

1. Bingöl ve Diyarbakır'ın kuzeyinde yer alan ilçeler kendilerine *Kırd,* dillerine ise *Kırdki* demektedirler.

2. Diyarbakır'ın güneyinde yer alan ilçeleri Çüngüş ve Çermik, Adıyaman'ın Gerger ilçesi, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesi ve Bitlis'in Mutki ilçesinde yaşayanlar kendilerine *Dımıli,* dillerine ise *Dımılki* demektedirler.

3. Elazığ'da yaşayanlar kendilerine *Zaza,* dillerine ise *Zazaki* demektedirler.

[4] Emik-etik adlandırmalara değinmemizin temel sebebi aslında "Zaza" olarak adlandırdığımız topluluğun bulunduğu ve yaşadığı coğrafyaların neredeyse tümünde kendilerini "Zaza" olarak tanımlamamasıdır. Zazalık genel bir adlandırma olarak "tercih" edilmiştir. Özellikle son zamanlarda kentleşme ve kitle iletişim araçlarının yaygın olarak kullanımı bu ismin yaygın olmasını sağlamıştır. Örneğin, bazı televizyon dizilerinde "Zaza" veya "Zaza Dayı" olarak çağrılan karakterlerin varlığı da buna bir etkendir. Ayrıca yukarda bahsettiğimiz ve Zazaların coğrafyalara göre emik adlandırmaları olan "Kırd, Kırmanc ve Dımili" tanımlamaları da zamanla yok olmaya ve önemi kaybetmeye başladığını söylemek mümkündür. Diğer adlandırmaların yerine "Zaza" ismi daha çok kullanılmaktadır.

4. Son olarak Tunceli, Erzincan, Muş'un Varto ilçesi ve de Bingöl'ün Kiğı ilçesinde yaşayanlar ise kendilerine *Kırmanc,* dillerine ise *Kırmancki,* demektedirler.[5]

Bu dağılımları, yukarıdaki açıklamaların ardından daha detaylı olarak açıklamamız yerinde olacaktır.

2.2.1. Zaza

Zaza kelimesinin anlamı konusunda kesin bir fikir birliğine ulaşıldığını söylemek pek mümkün değildir. Zaza ismini aynı anda Oğuz, Hitit, Saka, Sümer ve Sasanilere dayandıran tezler söz konusudur. Bu tezlerden tarihsel kronolojik bir sıralamayla bahsedecek olursak, çokça dillendirilen tezlerden ilki; Zaza sözcüğünün İran'da yer alan Behistun yazıtlarındaki "Zazana"[6] ya dayandırılmasıdır (Aratemür, 2011: 227). Bu konuyla bağlantılı olarak Nazmi Sevgen ise, Zaza isminin Mezopotamya'daki Sümer medeniyetinin inşa ettiği tapınaklardan biri olan "Nini-Zaza"dan geldiğini düşünmektedir. (Sevgen, 1982: 428-429).

Zaza ismiyle ilgili diğer bir fikir ise Zaza-Sasani etkileşiminden ortaya çıkan tezdir. Bu tezi ilk ortaya atan kişi de Kadri Kemal Kop'tur. Kop'a göre, Zaza-Sasan ilişkisi aşikârdır. "(…) Zaza sözünün Sasan'la ilişkisi (…) bugün Anadolu'ya (…) yerleşmiş bulunan Zazalar'ın bu Sasanlar'dan ayrılma bir yığın olduklarını ve bunların, ya eski İran'daki Sasan Devleti'nin ortadan kaldırılması üzerine bir göç suretiyle (…) ya da Türkler'den meydana gelmiş bulunan bir ordunun ya gidiş ya da dönüşte bıraktığı döküntüleri olduklarının kabul etmek akla gelen ilk düşünce olabilir" (Kop, 1982: 28-29).

---

[5] Konuyla ilgili bilgiler: "Bilal Zilan, "Tarixe Xonamekerdışe Kırdan", **2. Uluslar arası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Bingöl (04-06 Mayıs 2012), s. 366" adlı makalesinden alınmıştır.

[6] "Zazana"nın, Büyük Kral Darius'un Babil ziyareti esnasında Fırat Nehri yakınlarında rastladığı bir kasaba olduğu belirtilmektedir. Bu kasabanın ismi de Behistun Yazıtları'nda geçmektedir. "(…) Bu yazıtlarda, Babil, Elam ve Eski Farsça (Eski Pers dili) dilleriyle olmak üzere üç ayrı dilde yazılmış olsa da, içinde geçen birçok kelimenin Zazaca olduğudur. Bu fikri savunanlardan biri olan Nebi Mutasım'a göre: (…) Yazıt hakkında yabancı tüm kaynakları taradım. Ve sonuç olarak yazıda, Zazaları ilgilendiren "Zazana" kelimesinin olduğunu gördüm. (…) Behistun anıtında birçok Zazaca kelime vardı. (…) Bu kaynaklarda geçen ilk Zaza kelimesidir. "Zazana" kelimesinin de Zazaların yaşadığı yer anlamında kullanıldığı kanısındayım. Kelime Behistun Anıtı'nda bulunan 1. sütun 19 satırındadır". Bkz. Nebi Butasım, Behistun Anıtında Geçen 'Zazana' Kelimesine Dair Eleştirel Bir Yaklaşım, **1. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu**, (13-14 Mayıs 2011), Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 463.

Cumhuriyet dönemi yazarlarından Basri Konyar ise Zaza kelimesinin Zaza dilindeki Zozan (Yayla) kelimesinden geldiğini belirtmektedir (Konyar, 1936: 49). Bir diğer Cumhuriyet dönemi yazarı Hasan Reşit Tankut ise Zaza adının, eski Türkçede kayaya ve taşa "sak" denildiğinden hareketle: "(…) sak aslı ile kayalı sıfatı "Sasak" olacağına göre Zazalar'ın asıl isminin "Sasak" olarak kabul etmek kabildir" (Tankut, 2000: 29) diye yazmaktadır.

Bu örneklerde gördüğümüz kadarıyla "Zaza" kelimesinin menşei veya anlamıyla ilgili fikirlerin veya tezlerin çoğunda ses benzerlikleri referans alınarak bir sonuç elde etme çabası söz konusudur. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu tarz ses benzerlikleriyle bir kökene ulaşma çabasının metodolojik sorunlar oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu çıkarıma destekleyici bir fikir olarak Eric Hobsbawm'ın "(…) kavramların toplumsal, tarihsel ve yerel kökleri vardır ve dolayısıyla bu gerçeklikler temelinde açıklanmalıdır" (Hobsbawm, 2014: 23) saptaması yerindedir. Bunların dışında yapılan tartışmalar eksik ve sorunlu kalabilmekte, aynı zamanda da bilimsel olanın disiplininden bizi uzaklaştırabilmektedir.

2.2.2. Dımili

Zazalar için sıkça kullanılan isimlerden biri de "Dımili" dir. Bu isim Siverek, Çermik, Çüngüş, Gerger ve Mutki'de yaşayan Zazalar tarafından kullanılmaktadır. "Zaza" kelimesi üzerinde birçok benzer kelimeden yola çıkılarak yapılan benzetmelerin bir benzeri de "Dımili" kelimesi üzerinde de mevcuttur. Çeşitli kaynaklarda Dümbüli, Dunbeli, Dümbüllü, Donboli, Dımbılli, Dımili vs. şeklinde kullanımları bulunmaktadır. Malmisanıj'a göre "Dımili" kelimesinin kökeni Türkiye sınırlarının dışındadır. Ona göre, Zazaların ise Dumbeli olarak adlandırılması İran'ın Hoy bölgesinde Dunbulilerin yaşamasından hareketle "Dımıli" sözcüğünün değişikliğe uğramış hâli olmasıdır (Malmisanıj, 1996: 35).

Dımıli ismi, birçok yazar tarafından özellikle İrani dillerle özdeşleştirildiği için, İran'daki bölge isimleriyle bağdaşım kurulmaktadır. Bunlardan biri de İran sınırları içerisinde bulunan 'Deylem' adı verilen dağlık bölgedir. Minorsky, Dımıli sözcüğünün harflerinden olan 'l' ve 'm'nin yer değiştirmesi sonucu, Deylemi isminin Dımıli'ye dönüştüğünü olası olarak görmektedir (Minorsky,1991: 12). Bu konuda birçok kurgusal söylem ve iddialar söz konusu olsa da bu konuda elimizde net

verilerin olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Dımili ve Deylemi benzerliklerinin bölgesel olarak birbirinden uzak olup[7] tarihsel manada bir gerçeklikle uyuştuğunu söylemek pek mümkün olmamaktadır.

Dımililerle ilgili olarak Bitlis'te Dümbulan, Erzurum'da Dımilli, Dımılyan ve Dımılan adında Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşan Kürt aşiretlerinin varlığı söz konusudur. Buna ek olarak Sabri Paşa'ya göre, "(…) Diyarbakır, Genç, Kulp, Çapakçur, Siverek civarı halkı Zaza'dırlar. Bunlara "Dümbli" adı verilir. (…) Anlaşılıyor ki Zazalar ve eskiden Van bölgesinde bulunup da bugün diğer aşiretlere katılarak adları ortadan kalkan Dümbliler, sonradan karışma neticesi dillerini kaybetmişlerdir" (Paşa, 1982: 46-47). Bunlardan hareketle Zazaların emik olarak kullandığı Dımıli isminin bazı bölgelerde ve aşiretlerde kalmasının nedeni, eskiden dilleri Dımılki ya da Zazaca olsa da Kurmanci lehçesini konuşan aşiretlere katılarak Zaza dilinden uzaklaşmış olmalarıdır.

2.2.3. Kırd

Zazaların bir diğer emik adlandırması olan Kırd, özellikle Diyarbakır ve Bingöl yöresindeki Zazaların kullandığı yaygın isimdir. Kırd ismi, yazılı kaynaklarda ilk olarak Peter Lerch'in 1857 yılında yazdığı derleme eserinde mevcuttur (Akt. Çağlayan, 2016: 39). Kırd isminin geçtiği bir diğer eser ise 1899 yılında Ehmedê Xasi tarafından yazılmış olup aynı zamanda da Zaza dilinde yazılmış ilk 'Mevlid'de geçmektedir (Rençber, 2012: 495).

Cumhuriyet dönemine baktığımızda "Kırd" ismini kullanan yazar Ziya Gökalp'tir. Gökalp'e göre, "Zazalara gelince, bunlar kendilerine (Arapça harfinin kesresi ile) Kırd derler. Kurmanclara da Kürdasi veya Kırdasi[8] adını verirler. Türkler ise Kürt adını Kurmanclara ayırmışlardır. (…) Dımıli'lere Zaza adını veren gene Türklerdir. Zaza kelimesini ne bizzat Zazalar kendileri için ne de Kurmanclar kullanmazlar" (Gökalp, 2007: 34). Buradan şunu anlamaktayız ki, aslında Zazalar kendilerini Kurmanclardan ayırmak için bu ismi kullanmaktadırlar. Kırd ismi yazılı

[7] Deylemiler, İran'ın kuzeyinde Hazar Denizi'yle Kazvin arasındaki Gilan eyaletinin bir bölümünün yanı sıra Hazar Denizi'yle Kazvin arasındaki dağlık bölge için de kullanılmaktadır. Bkz. Çağlayan, E. (2016). *Zazalar: Tarih, Kimlik, Kültür*, (Birinci Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[8] "Kırdasi" kelimesini Zazalar "Kürdümsü" ya da daha çok "Kürtçük" anlamında kullanmaktadırlar.

kaynaklarda çok az kullanılsa da Zazaların yoğun olarak kullandığı emik adlandırmaların başında gelmektedir.

2.2.4. Kırmanc

Bu isim daha çok Tunceli, Erzincan, Kığı, Varto ve Koçgiri yörelerinde yaşayan Alevi Zazalar tarafından kullanılmaktadır. Buna karşılık Alevi Zazalar kendilerine "Zaza" denilmesinden pek haz etmeyip kendilerine "Ma Kırmancme (Biz Kırmancız)" demektedirler. Kendi dillerine ise, "Dımilki", "Desimki" veya "So Bê (git-gel)" demektedirler. Alevi Zazalar, Zaza ismi için, bu söylemin daha sonradan Kırmanclara yüklenen ve ete kemiğe büründürülen bir etik adlandırma üzerinde mutabıktırlar. Dilşa Deniz'e göre, "(…) Dersimliler ister bu dili, yani Kurmanckiyi (Zazaca), ister Kurmanci konuşanlar olsun hiçbiri o dili kullananları Zaza olarak nitelemez. Bu nitelemeyi, özellikle Zazaca konuşan Sünnilerle ayrışmayı vurgulamak için kullanmaktadırlar" (Deniz, 2002: 50-51).

Kırmanc kavramının aynı zamanda sosyo-dinsel bir şekle sahip olduğunu savunan tezler de mevcuttur. Bunlardan biri şöyledir: "(…) kendilerini Kırmanc olarak niteleyen aşiretlere karşın, Seyit aileleri bu terimi aşiretlerin yanında kullanmaktan uzak dururlar. Onlar, İmam soyuna bağlı olduklarına ve aşiretler üstü bir kastı temsil ettiklerine inandıklarından, kendileri için *Ewlad-ı Resul*, yani 'Peygamber'in Çocukları' nitelemesini tercih eder ve Kırmanc kelimesini bir tabaka düşük olarak gördükleri dünyevi aşiretler için kullanırlar" (Gezik, 2012: 31).

2.3. ZAZALARDA DİN VE İNANÇ

Zazaların çoğu "Sünni İslam" inancına bağlı olsa da içlerinde "Alevi Zazalar", aynı zamanda az da olsa "Zazalaşmış Süryani ve Ermeniler"de mevcuttur. Sünni İslam'a bağlı Zaza nüfusunun içinde çokça Ermeni yer alsa da çoğu Zazalaşmış ya da Müslümanlaşmıştır. Bu yüzden kendisini Hıristiyan olarak tanımlayan Zazaları "Hıristiyan Zaza" kategorisine dâhil edebiliriz. Süryani ve Ermeni Zazalara Adıyaman'ın Gerger ilçesinde rastlamaktayız (Çağlayan, 2016: 109).

Zazalarda dinsel anlamda statü sahibi aktörler oldukça önemli yer tutmaktadır. Bu aktörlerin varlığı dinsel, sosyal ve siyasal anlamda etkili olarak söz

sahibi olmalarını sağlamaktadır. Özellikle dinsel otoriteden aldıkları güçle bu etkilerini sağlamlaştırmaktadırlar. Bu aktörler şeyhler, seyyidler ve mollalardır. Bu aktörlerin Sünni İslam inancına bağlı Zazalar arasında (özellikle şeyh ve mollalar arasında) bir hiyerarşi vardır. Şeyhler, mollalara göre toplumda daha önemli bir konuma sahiptirler. Ayrıca mollalar şeyhlerden eğitim aldıkları için bu hiyerarşik yapılanmayı inşa etmektedir. Bunlara ek olarak, Şeyhler sosyal meselelerin daha makro boyutlarıyla ilgilenirken mollalar ise yerelde bulunan daha mikro konularla ilgilenmektedir. Örneğin şeyhler kan davalarını olumlu neticeye bağlamak için aracı olarak sorun çözen bir konumdayken, mollalar ise topluma dini bilgiler öğreten, çocuklara Kuran-ı Kerim öğreten, nikâh kıyan, ölen kişilerin cenaze namazlarını kıldırıp defneden vs. işlevlere sahiptir. Bu işlevlere sahip olan şeyhler ve mollalar konumlarını halen sürdürseler de, kentsel değişim ve dönüşümle birlikte oluşan bireyselleşmenin ortaya çıkmasıyla beraber dinsel anlamda otoriteleri aşınmaya uğrayarak farklılaşma meydana gelmiştir. Özellikle mollalar şeyhlere göre daha fazla otorite kaybı yaşamışlardır. Şeyhler ise otoritelerini siyasi parti seçimleri için oy potansiyeline dönüştürmüşlerdir. Özellikle Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950'li yıllarda, şeyhlerin çocukları ve torunları milletvekili seçilmişlerdir (Erkan, 2012: 106).

Seyyidlik, İslamiyetin son peygamberi olan Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile Hz. Fatma'dan doğan torunlarıyla onların soyundan gelenler için kullanılan bir unvandır. Seyyidlik, Zazalarda daha çok Alevi Zazalarda, yaygın olarak kendisini göstermektedir. Sünni Zazalarda, seyyidliğin soy bakımından dayandırıldığı ana aktör Hz. Muhammed iken, Alevi Zazalarda ise Hz. Hüseyin'dir.

Mezhepler bakımından çeşitliliğe sahip olan Zazaların nüfusunun önemli kısmını Şafiiler ve Aleviler, kalan küçük parçasını da Hanefiler oluşturmaktadır. Zazaların çoğunluğu Şafiiliğe mensuptur. Tunceli, Erzincan, Kiğı, Varto, Çat, Tekman, Koçgiri ve diğer Zaza dilini konuşan Alevi nüfus ise anlaşıldığı üzere Aleviliğe mensuptur. Hanefiliği benimseyen Zazaların çoğunluğu Siverek, Çermik, Çüngüş, Maden ve Hınıs ilçelerinde yaşamaktadırlar. Şafiiliğin baskın olmasının sebebi medreselere bağlanmaktadır (Subaşı, 2003: 30).

Zazalarda Sünni İslam dinini benimseyenler dışında nüfusun diğer büyük parçasını oluşturan Alevi Zazalar, tıpkı Zaza adının onlara verildiği gibi Alevi kimliğinin de Alevi Zazalara dışarıdan verildiğini ileri süren tezler de vardır. Bunlardan biri Dilşa Deniz'e aittir. Deniz'e göre, Dersim Zazalarının kentlere yerleşmeden önce kendilerini Alevi olarak tanımlamadıkları, bunun yerine kendi inançlarına "Rê/Ra/Yol" ya da "Rêya Heq/Raa Haq" şeklinde tanımladıklarıdır (Deniz, 2012: 52).

Son olarak Zazalarda tarikatlara baktığımız zaman ise: Sünni Zazalarda daha çok Nakşıbendi tarikatı yaygın iken, Alevi Zazalarda ise Bektaşilik yaygındır.

2.4. ZAZALARDA SOSYAL SINIFLAR

Zaza toplumundaki söz sahibi aktörlere baktığımızda; beyler -kendi dillerindeki deyişiyle *begler*-, mirler -kendi dillerinde adlandırdıkları isimle *mireler*-, ağalar, şeyhler, seyyidler ve mollalardır. Rus yazar Nikitin, Kurmanclarda olduğu gibi Zazalarda da beş sınıftan oluşan aristokrat bir sınıfın varlığından bahseder ve bu sınıfları şöyle sıralar: "Bilgileri ve örnek yaşamlarıyla tanınan ve molla soyundan gelen *Mollazadeler*, şeyh soyundan gelen *Şeyhzadeler*, büyük soylu aileleri oluşturan *Begzadeler*, aşiret reislerini oluşturan *Ağazadeler* ve kutsal kişilerin mensup olduğu aileler olan *Zevedarlardır*" (Nikitin, 1994: 224-225). Benzer durumun Zazalarda da mevcut olduğu söylesek de farklı olan tek sınıf *Zevedarlardı*r. Onların farkı da isimlerinden gelmektedir. Kurmancların Zevedar olarak adlandırdıkları kişiler, peygamber soyundan geldiğine inanılan ve Zazaların seyyid olarak isimlendirdikleri kişilerdir. Bu aktörler aynı zamanda aşiretlerin olduğu Zaza aşiretlere liderlik etmektedirler. Sünni Zazalarda aşiret liderlerine ekseriyetle mir, beg veya ağa adı verilirken, Alevi Zazalarda ise seyit adı verilmektedir. Ayrıca Zazalarda toprak ağalığının olduğunu söylemek güçtür. Bunun Zazaların yoğun olarak dağlık bölgelerde yaşamalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Toprak ağalığının mevcut olduğu tek yöre Şanlıurfa'nın Siverek ilçesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE DİL POLİTİKALARI

Devletlerin ulusla birlikte düşünülmesi, modern devletlerin tarih sahnesindeki yükselişiyle paralellik göstermektedir. Modernitenin[9] doğuşundan önceki yönetim biçimlerinden olan imparatorluklarda, tek bir ulusun varlığından söz etmek pek mümkün olmamaktaydı. İmparatorlukların bünyesi altındaki mevcut siyasal oluşumlar mutlak sınırlarla ayrılmamakta, aynı zamanda homojenleşmeyi de savunmamaktaydı. Hatta feodal seçkinler, imparatorlukların ve ülkelerin geniş topraklarına sahip olmalarına rağmen sınırlı miktarda merkezi bir güce sahiptiler. İmparatorlukların halkı vergiye bağlamak, barışı sağlamak ve gerekli askeri ihtiyaç için askere almak gibi güçleri vardı, fakat halkı kültürel manada "homojenleştirme veya tek tipleştirmek" gibi dertlerinin olduğunu söyleyemeyiz (Calhoun, 2009: 93-94). Oysa modern devletlere baktığımızda, bu devletlerin kapladığı toprakların sınırları net olup bu topraklar üzerindeki hükümleri ise mutlaktı.

Modern devletlerin mutlaklıklarını her alana yayma çabası, ulus-devletlerin "homojenleştirme" çabaları noktasında açıklayıcı olacaktır. Modern devletlerin varlığını tesis etme çabası 17. yüzyıldan itibaren başlayan merkezileşme ve devlet kontrolü ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu merkezileşme ihtiyacı özellikle 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren kendisini toplumun hemen hemen her kesimine yaymaya çalışmıştır. Örneklendirmek gerekirse, özellikle ilk büyük nüfus sayımları

[9] Burada anlatılan tahliller dünyadaki önemli olayların ve kırılmaların sadece Avrupa'da yaşandığı ve orada olması gerektiği "kibri"nden uzaklaşma çabası içerisindedir. Ayrıca ulus-devletler, Fransız İhtilalı'nın Avrupa'da yarattığı etkiler sonucunda devletlerin ulusçuluğa evirilmesiyle ortaya çıkmışlardır. Bu sebeple burada Avrupa merkezdedir. Tüm dünyada, Avrupa'daki gibi imparatorlukların, devletlerin ve ulus-devletlerin evrensel varlığından söz etmek bizi yanılgıya düşürebilir.

bu dönemde Kuzey Avrupa'da gerçekleştirilmiştir. O dönemin Avrupa devletlerinin çabası, "bilme-kaydetme ve kontrol altına alma" çabasına paralel olarak düzenli yayınlar yapmaya başlayan istatistik cemiyetlerinin hızla gelişmesine yol açmıştır. Bu dönem, halen egemen olan ölçme fetişizminin doğuş dönemidir. Matematikçiler, mühendisler ve istatistikçiler toplumu ve toplumdaki bireyleri "tespit etmek ve kontrol altına almak" için yoğun mesai harcamış ve dönemin önemli figürleri olmuşlardır (Ünsaldı, 2013: 58-59). Bununla birlikte bu figürler dönemin toplumlarını kayıt altına alarak devletlerin topluluklar üzerindeki hükümlerini kolaylaştırmıştır.

Avrupa'da tüm bu gelişmeler olurken Osmanlı Devleti gibi imparatorluk olup hanedanlıkla yönetilen bir ülkede, özellikle Fransız İhtilalı'nın yaydığı milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı bünyesindeki milletler ayaklanarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti elindeki diğer toprakları kaybetmemek için sırasıyla Osmanlıcılık İslamcılık ve Türkçülük akımlarını yaymaya çalışsa da kaybettiği savaşlarla (Balkan Savaşları, 1.Dünya Savaşı vs.) bu düşünceler başarısızlığa uğramıştır.

Osmanlı'nın yıkılışından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti uluslaşma ve çağdaşlaşma idealleriyle yola çıkarak "Türk" kimliğini ülkede inşa etmeye çalıştı. Bu dönemeçte zorunlu ve merkeziyetçi eğitim önemli bir yol kat etmesini sağladı. Bu politikalar anadilleri Türkçe olmayan insanlar üzerinde uygulansa da ilk başlarda çok büyük tepkilere neden olmadı. Türkçe, merkezde ve yerelde iletişimin sağlandığı tek dil oldu. Türkçe dışındaki yerel diller ise gündelik yaşamda daha çok "özel yaşam"ın dili oldular. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında süreç böyle devam ederken 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile bu politikalar çok sert bir şekilde uygulanmaya başladı. Fakat 2000 yılının ilk başlarında, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakereleri kapsamında dil politikalarında yumuşama başlamış ve anayasadaki birçok maddede değişikliğe gidilmiştir (Sadoğlu, 2017: 57-65).

Bu bölümde, "*Ulus-Devletin İnşası ya da Uluslaştırma"* başlığında ulus-devletin tanımı yapılarak, monarşiler ve ulus-devlet arasındaki farklılıklar başta olmak üzere ulus-devletin inşa edilme süreci anlatılmaya çalışılacaktır. Ardından *"Osmanlı Devleti'nde Uluslaşma ve Dil Çalışmaları"* başlığı ile Osmanlı'nın

Dağılma Dönemi'nden yıkılışına kadar geçen sürede dilde yapılmış olan çalışmalar yer alacaktır. Son büyük başlık olan "*Türkiye'de Uygulanan Dil Politikaları"* ile cumhuriyetin kuruluşundan itibaren dönemsel olarak uygulanan dil politikaları, yıl aralıklarına göre (1923-1950, 1950-1980 son olarak 1980 ve sonrası) kronolojik olarak aktarılmaya çalışılmıştır. 1923-1950 arası yılları, dil politikalarının temelinin oluşturulduğu yıllar olarak kabul edilebilir. Bu yıllarda cumhuriyetin ilke ve inkılâpları referans alınarak birçok alanda değişiklikler yapılmıştır. 1950-1980 arası yıllarda, Demokrat Parti iktidarı ile birlikte dil politikaları uygulanmaya devam etmiş, coğrafya isimlerinin değiştirilmesi konusunda adımlar atılmıştır. 1980 ve sonrası dönem dil politikalarının askeri darbe ile birlikte çok sert şekilde uygulandığı yıllar olmuştur. 2000'lerden sonra ise bu politikalarda AB'ye tam üyelik için yapılan müzakereler gereği yumuşamaya gidilmiştir.

3.1. ULUS-DEVLETİN İNŞASI YA DA ULUSLAŞTIRMA

Ulus-devleti tanımlamamız gerekirse; "sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma tekeline sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, üyelerini birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumudur" (Guibernau, 1997: 94-95). 18. yüzyıldan daha önceki yıllarda geniş ve merkezi devletlerin varlığı söz konusuydu. Bu ülkelerde ulusçuluktan öte hanedana bağlılık söz konusuydu. Ayrıca mutlak monarşiler merkezi siyasal organizasyona sahip olmakla birlikte güçlü dinsel, dilsel ve sembolik kimlik bağlarıyla bütünken ulus-devlet, egemen bir siyasal iktidar olarak nüfusunun tamamının yaşamını organize etme kapasitesine sahip ve katılımcılığı öne çıkaran siyasal bir birimdir (Öğün, 1998: 18).

Ulus-devletlerin nüfusun tamamına olan hâkimiyeti, o ülkelere ulusu işleyerek yeniden organize etmeyi siyasal ve kurumsal açıdan farklı bölümlere ayrılan toplumu bütünleştirmek ve uyumlu hale getirme gayesi taşımaktadır (Alter, 1989: 21). Kendi siyasal sınırlarında meşru güç kullanma tekeline sahip olan devletler; ulusal bir dil, ortak bir eğitim sistemi, zorunlu askerlik yükümlülüğü gibi nüfusu kendi içerisinde türdeşleştirici ve diğerlerinden farklılaştırıcı politikalar izlediler (Sadoğlu, 2010: 20-21). Ulus-devletlerin inşa ettiği ulusal kimlikler inşa edilirken izlenen bir diğer yöntem, "biz ve ötekiler" unsurudur. Çünkü ulusal kimlik,

başkasından farklılaşmakla ya da başkasına karşı olmakla anlamlı hale gelmektedir. Öteki imajının var edilmesi ve sürekli kılınmasında zorunlu askerlik hizmeti başta gelmektedir (Erözden, 1997: 125). Bu hizmetle birlikte ulusun çeşitli yerlerine dağıtılan askerlere vatan bilinci aşılanarak söz konusu toprakların düşmana karşı savunulması, askerlerde kendilerini "ötekilerden" farklı olduğunu içselleştiren "biz" bilincini yaratmak amaçlanmıştır.

Uluslaştırma araçlarından bir diğeri olan eğitim ise ortak değer ve simgeleri benimseten ve ulusları şekillendiren en önemli ideolojik yapıdır. Eğitim kadar zamanla önemli hale gelen kitle iletişim araçları ve medya, ulusal kültürün benimsetilmesi yolunda önemli taşıyıcılardır (Althusser, 2003: 58). Bu araçlar ulus-devletlere siyasal bir kimlik kazandırma gücü vermektedir. Bu bağlamda ulus inşası, sosyal, bölgesel hatta bünyelerindeki çeşitlilik arz eden toplulukları işlemek ve böylece kültürel bakımdan tek tip bir toplum yaratmak için etkili olmuşlardır. Ancak bu araçları yaymak için dil araçsallaştırılmıştır. Dilin önemini anlamak istiyorsak aslında eğitimin zorunlu hale getirilmesinin sebebine bakmamız gerekmektedir. Wallerstein (2003: 131)'a göre, hemen hemen tüm ulus-devletlerde eğitimin zorunlu hale getirilmesi, ulusal kimliklerin yaratılması ve canlı tutulması yolunda dilsel türdeşleştirmeye merkezi bir önem atfedilmektedir.

Modern devletlerden önceki yönetimlerde yasama, yürütme ve yargı gibi temel devlet faaliyetlerinin tek bir dille yürütülmesiyle yetinen siyasal iktidarlar, uzun vadede bu dilin bütün toplum tarafından benimsenmesi için eğitimi araçsallaştırmıştır (Sadoğlu, 2010: 24). Bunu etkin şekilde kullanabilmek için ortak dil ya da diğer adıyla standart dil oluşturulmaya başlandı. Bu dil herkesin ortak olarak kullandığı dil haline getirilerek eğitim, medya ve diğer devlet kurumlarında kullanılan ulusal bir dil haline gelecektir. Böylece ulus-devletler tek bir dille elindeki kurumları uluslaştırma sürecini devam ettirebilmek ve bu düzeni koruyabilmek adına, ulus-devletin varlığını sürekli olarak yeniden üretmeye gayret gösterecektir.

3.1.1. Osmanlı Devleti'nde Uluslaşma ve Dil Çalışmaları

Fransız Devrimi, başta milliyetçilik akımı olmak üzere birçok siyasal gelişme dönemin Avrupa'sındaki imparatorlukların parçalanmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerden, bünyesinde birçok milleti barındıran Osmanlı Devleti oldukça etkilenmiştir. Osmanlı bünyesindeki milletler Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardır. 1829'da Yunanistan, 1878'de Sırbistan, Romanya ve Karadağ, 1908'de Bulgaristan ve 1912'de de Arnavutluk bağımsızlıklarını alarak imparatorluktan kopmuşlardır (Armaoğlu, 2005: 41). Bu dağılma Osmanlı'yı zayıflatarak imparatorluğun yıkılış sürecine girmesine yol açmıştır. Bu dağılma süreci esnasında Osmanlı Devleti'nde fikir hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu fikirlerin ortaya çıkardığı Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük olarak adlandırılan siyasi akımlarla ulusal birliği sağlama ve devleti var olan dağılma sorunundan kurtarma çabaları, dönemin gazetecilerin çalışmalarına da yansımış ve dil konusunda pek çok tartışma yaşanmıştır. Osmanlıcılık hareketleriyle dilde sadeleşmeye gidilmiş, başta Namık Kemal ve Şinasi dilin Farsça ve Arapçanın etkisinden kurtarmak için çalışmalar yapmışlardır. Ulusların Osmanlı'dan ayrılmasıyla Osmanlıcılık fikri terk edilmiş, 2. Abdülhamit döneminde İslamcılık politikası güdülmüştür. 2. Abdülhamit Arapçanın ortak dil olarak kabul edilebileceğine dair fikirler beyan etmiştir. Fakat bu dönemde Arapçanın devlet politikasına dönüştüğünü söylemek pek mümkün değildir. Başta Kanun-ı Esasi'de devletin resmi dilinin Türkçe olarak belirlenmesi olmak üzere, yaygınlaşan eğitim kurumları ve büyük ölçüde devlet denetimindeki basın, Türkçenin sadeleşmesine ve yaygınlaşmasına hizmet etmiştir (Eraslan, 1992: 256-257). Osmanlıcılık fikir hareketinden sonra uygulanmaya çalışılan İslamcılık politikası Arnavutların ve Arapların ulusçu rüzgârlara kapılmasıyla başarılı olamamıştır (Köprülü, 1998: 372-376). Böylece dil ve etnik temelli anlayıştan beslenen milliyetçilik zamanla yaygınlaşarak Türk milliyetçiliğine dönüşmüştür (Durgun, 2014: 150).

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma sürecinde olduğu yılların sonunda, bu yıkılışı engellemek için Türk aydınları çareyi Türkçülük adı altında aramışlardır. Bu fikirle amaç, tüm Türk dünyasını ulus temelli bir ideolojiyle birleştirme çabasıdır. Bu fikrin ortaya çıkışı, Selanik'te 1910 sonundan başlayarak Genç Kalemler adı altında çıkan dergiyle başlayan "Yeni Lisan Hareketi" de dilde Türkçülük yapmaya

çalışmıştır (Oba, 1994: 207). Bu dergiyle birlikte Ziya Gökalp Türkçeyi yazı dili haline getirmiş ve aynı zamanda da bu yazı diline yazılarında ve eserlerinde daha çok yer vermeye çalışmıştır. Bu hareket Kemalist ulusçuluğa önemli ölçüde bir düşünsel katkı sağlamıştır. Karpat (2012: 46)'a göre cumhuriyet öncesi Türkçülük akımıyla Kemalist ulusçuluk arasında köprü görevi gören Gökalp ulusçuluğu bütün özgünlüğüne rağmen, cumhuriyet öncesi siyasi akımları olan Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük akımlarının izlerini taşımaktadır.

3.2. TÜRKİYE'DE DÖNEMSEL OLARAK UYGULANAN DİL POLİTİKALARI

Bu politikalar yıl aralıklarına göre ayrılarak sınıflandırılmıştır. Bu dönemlerde yaşanan gelişmeler şöyledir:

3.2.1. 1923-1950 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş tarihinden itibaren ulusal birliği sağlamak ve ulusal kimlik inşasını oluşturabilmek için Cumhuriyeti kuran elit kadrolar tarafından siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda birçok yenilik gerçekleştirilmiştir. Bu yeniliklerle ulus-devlet inşası ve ülkeyi çağdaş uygarlıklar seviyesine yükseltme çabası doğrultusunda toplumsal ilerleme sağlanmaya çalışılmıştır. Bu ilerlemelerde pratikte Batıyla özdeşleşmeye özen gösterilmiştir. Aynı zamanda da bu çağdaşlaştırma projesi İslam'dan ve İslamileşmiş fikriyattan arındırılarak yapılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda homojen bir ulus inşasının tesisi için dil politikaları uygulanmaya başlanmıştır.

Cumhuriyetin kuruluş sürecinde yapılan dil konusundaki ilk gelişme 1924 Anayasası ile Türkçenin resmi dil olarak kabul edilmesidir. 1924 Mart'ında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ise bir yandan eğitimi bütünüyle laikleştirirken diğer yandan da Türkleştirme ve homojenleştirme çabalarının önemli kilometre taşlarını oluşturdu (Zürcher, 2007: 272). Bu kanunla eğitim kurumları ve eğitim dili merkeze bağlanmış oldu.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken 1925 yılında Şeyh Said İsyanı patlak vermiştir. Bu isyanın dil politikaları açısından da önemi mevcuttur. İsyanı dil politikaları açısından önemli yapan olay, isyan bastırıldıktan sonra Bakanlar Kurulu tarafından

yayınlanan "Şark Islahat Planı"nda yer alan maddelerdir. Bu maddelerden en dikkat çekici olanlarından biri de şudur: "Söz konusu vilâyet ve kaza merkezlerinde (Muş, Elazığ, Dersim, Genç, Ergani, Bayazit vilâyeti ile Pülümür, Hınıs ve Kiğı) hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka dil kullananlar hükümet ve belediyenin emirlerine aykırı davranmakla suçlanacak ve cezalandırılacaklardır" (Erkan-Aydın, 2012: 36). Görüldüğü üzere dil politikalarının etkisi isyan esnasında da kendisini göstermektedir. Şeyh Said İsyanı ve cumhuriyet döneminde yaşanan diğer gelişmelere (Menemen Olayı, Ağrı İsyanı, Dersim Harekâtı vs.) rağmen batıyı referans alan "laik" ulus inşası politikasından vazgeçilmemiş ve inkılâplar yapılmaya devam edilmiştir.

1 Kasım 1928 tarihindeki Latin harflerinin kabulü ile cumhuriyet tarihinin dil politikalarındaki en büyük eşiklerden biri aşılmış oldu. Bu inkılâpla birlikte Arap alfabesi yerine Latin alfabesi kullanılmaya başlandı. Alfabe değişikliğinin ardından Türk dilinin başta Arapça ve Farsça olmak üzere dildeki yabancı kelimelerden arındırma çabasına yönelmeye başlandı (Şendeniz, 2014: 310). Buradaki temel amaç 'tamamen' Öz-Türkçe olan yeni bir dil kurma çabasıydı. (Beşikçi, 1986: 153).

Türkçenin yaygınlaştırılması konusundaki bir diğer gelişme "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyasıdır. 13 Ocak 1928'de İstanbul Üniversitesi'nde, o zamanki ismiyle Darülfünun, bugün hala her yıl toplanan Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin aldığı kararla bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyannameye göre "Türkiye'de Türkçeden başka lisan kullanmak Türk hukukunu tanımamak" anlamına gelmekteydi. Bu uygulamayı gerçekleştirmek için harekete geçen cemiyet, "Vatandaş Türkçe Konuş" yazılı pankartları tramvay, vapur ve şehir içi toplu taşıma araçlarına asmıştır. Bu kampanya ülkede Türkçe konuşmayı yaygınlaştırmak amacıyla dili Türkçe olmayan vatandaşlara karşı yapılan bir uygulamadır (Kubilay, 2014: 67-71). Fakat bu kampanya tedirginlik yaratsa da çabucak sonuç verememiştir. 1934 yılında yayınlanan İskân Kanunu ile bu kez göç ve nüfusla tek dilli bir toplum yaratma çabasına girişilmiştir (Sadoğlu, 2010: 275).

Ülkede inşa edilmeye çalışılan ulus-devlet düzeniyle atılan bir diğer adım ise Soyadı Kanunu (1934)'dur. Bu kanunla amaç ülkedeki farklı din, mezhep ve sınıf

gibi kimlik ayrımlarını tek bir ulusal kimlik çatısı altında toplamaktır. Türkiye'deki nüfus kayıt daireleri Türkçe olmayan, Türkçe olduğu bilinmeyen veya duyulmayan soyadlarına izin vermemekteydi. Bu durumu düzenlemek amacıyla dönemin hükümeti 20 Aralık 1934'te bir Soyadı Nizamnamesini yayınladı ve "*yan, of, ev, viç, is, dis, pulos, aki, zade, mahdumu, veled ve bin"* ile biten isimlerin kaydettirilmesi yasaklandı (Coşkun, Derince ve Uçarlar, 2010: 31). Bu kanunla yalnızca soy isimler değil aynı zamanda şahıs isimleri de değiştirildi. Özellikle birçok Yahudi bu konudan muzdarip olmuştur (Çağaptay, 2006: 98-99).

Türkçeleştirme politikalarında uygulanan bir diğer gelişme ise coğrafya isimleri olmuştur. Bu uygulamaya ilk olarak cumhuriyet döneminden önceki yıllarda var olan İttihat ve Terakki döneminde başlanmıştır. 1913 tarihinde "Muhacirin Nizamnamesi" ile gündeme taşınmıştır. Bu nizamname 1. Dünya Savaşı yıllarında Türkçe olmayan isimlerin sistematik olarak değiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. İçişleri Bakanlığı isim değiştirme hüviyetlerini resmiyete taşımak için 1940 yılında genelge hazırlamış ve kanuni dayanağa kavuşturmak için çalışmalar yapmıştır. Bu genelge ile "*yabancı dil ve kökenlerden gelen ve kullanılmasında büyük karışıklığa yol açan yerleşme yerleri ile tabii yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi"* yönünde beyanda bulunulmuştur (Tunçel, 2000: 27). Fakat 2. Dünya Savaşı bu genelgeyi yavaşlatsa da 1949 yılında çıkarılan İl İdare Kanunu ile bu işlem yasalaşmıştır.

3.2.2. 1950-1980 Dönemi

1950'lerden sonra da dil politikalarından vazgeçilmemiş ve ülkenin kurumlarına ve fikri yaşamlarında uygulanmaya devam edilmiştir. 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, bu politikaları sürdürmüştür. Coğrafya isimlerinin değiştirilmesi konusunda en büyük adım 1956 yılında kurulan "Ad Değiştirme İhtisas Kurulu"nun kurulmasıdır. Bu kurul çalışmalarını bazı kesintiler olsa da 1978 yılına kadar sürdürmüştür. 1978 yılında bu kurulun çalışmalarına *"tarihi değeri olan yerlerin isimlerini değiştirdiği"* gerekçesiyle son verilmiştir. Bu kurulla Türkiye'de 28 bin yerleşim biriminin ismi değiştirilmiştir. 1983 yılında yayınlanan bir yönetmelikle kurul tekrar çalışmalara başlamış ve bu çalışmalar esnasında 283 tane köyün ismi değiştirilmiştir (Tunçel, 2000: 27).

Öz-Türkçe kullanımını teşvik eden genelgeler Türk Dil Kurumu tarafından 1960 Darbesi'nden sonra da devam etmiştir. Cumhuriyetin erken dönemindeki "özleştirme-arılaştırma" çabasından farklı olan tarafı, politik manada oluşan çoğulculuğun dil politikalarına yansımasının daha fazla olmasıdır. Özetlemek gerekirse bu yıl aralığındaki dil politikalarında çok fazla farklılık olmadan süreç kararlı bir şekilde sürdürülerek politikalar uygulanmaya devam etmiştir.

3.2.3. 1980 ve Sonrası Dönem

12 Eylül Askeri Darbesi, Türkiye'deki siyasal, sosyal, ekonomik dengeleri değiştirdiği gibi dil politikaları konusundaki uygulamaları da katılaştıran yasaların oluşturulduğu bir dönemdir. Bu dönemde 1982 Anayasası hazırlanarak var olan yasalar ya değiştirilmekte ya da yeni maddeler eklenmekteydi. Dil konusunda dikkat çeken yasalardan olan ve daha öncesinde de Türkiye'deki mevcut yasalarda da bulunan "*Türkiye'nin resmi dili Türkçedir"* ibaresine bu hükmün değiştirilemeyeceğini ve hatta değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği maddesi eklenmiştir. Bu dönemde çıkan yasalardan en dikkat çekici olanları ise 26. ve 28. maddelerdir. 1982 Anayasasının 26. maddesinde düşünce ve ifade özgürlüğünde kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilin kullanılamayacağı, 28. maddesinde ise basın özgürlüğü konusunda kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayın yapılamayacağı hükümleri yer almaktadır. "Kanunla yasaklanmış olan dilleri somutlaştıran en önemli husus 2932 sayılı kanunda geçen '*Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışında, başka bir dille yayın yapılamaz'* ibaresidir. Bu ibareyle '*devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki diller'* kapsamı içerisine alınmıştır. Kanunun yürürlüğe girdiği yıllarda hiçbir ülkenin birinci resmi dili olmayan 'Kürtçe', *'kanunla yasaklanmış dil'* kapsamına girmiş oldu" (Salihpaşaoğlu, 2007: 1041).

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren uygulanan dil politikaları, 1980 Askeri Darbesi'yle yoğun bir şekilde uygulansa da 1990'lı yıllarda bu uygulamalar yerini yumuşamaya bırakmış oldu. Özellikle 1990'lı yılların başlarından itibaren Kuzey-batı Avrupa ülkelerinin pek çoğunda kültürel çoğulculuk ve azınlık hakları çerçevesinde çok dilli politikaların uygulanmaya başladığı söylenebilir (Sadoğlu, 2017: 60). Bu gelişme 1991 yılında yapılan yasal değişikliklere de yansımıştır. 1982

Anayasası'nda çıkarılan 2932 (yerel dil yasağı) sayılı kanun yürürlükten kaldırıldı. Türkiye 1999 yılının aralık ayında, Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini genişleterek "*Helsinki Zirvesi"* adıyla toplanan zirvede, Avrupa Birliği'ne tam üyelik için adaylık statüsü elde etmiştir. Bu nedenle 2000'li yılların başından itibaren Avrupa Birliği'nin standartlarına uygun uyum paketleri hazırlanmıştır. Bu durum ülkede uygulanan bazı yasalarda değişimi zorunlu kılmıştır. Ülkenin yıllar yılı benimsediği "*ulusçuluk"* anlayışı bu standartlarla belli oranda kırılmalar yaşamaya başlamıştır. Ayrıca ulus inşası için uygulanan dil politikalarını da derinden etkilemiştir (Salihpaşaoğlu, 2005: 1043).

Avrupa Birliği'ne girme yolunda Türkiye'ye verilen paketlere uyma zorunluluğu, art arda birçok yasanın ardışık yıllarda değişimine zemin hazırlamıştır. Örneğin; 2001 yılında 1980 Askeri Darbesi'yle uygulanan 26. ve 28. Maddelerindeki "*yasayla yasaklanmış dil"* ibaresi çıkartıldı. Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde kabul edilen İkinci Uyum Paketi'yle 9 Nisan 2002'de anayasadan "*yasaklanmış dil"* kavramı kaldırıldı. 3 Ağustos 2002'de ise Üçüncü Uyum Paketi'yle, radyo ve televizyonlardaki farklı dillerde yayın yapma serbestliği kabul edildi. Bunlara ek olarak, 3984 sayılı Kanunun 4. maddesi gereği "*Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir. Bu yayınlar, Cumhuriyetin Anayasada belirtilen temel niteliklerine, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olamaz. Bu yayınların yapılmasına ve denetimine ilişkin usul ve esaslar, Üst Kurulca çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir"* (Resmi Gazete, 2002: 24721), hükmü eklendi. (Akt. Salihpaşaoğlu, 2007: 1047). 25 Ocak 2004 tarihinde de belirtilen koşullara uygunluk şartıyla devlet eliyle yerel dillerde yayın yapmanın önü tamamen açılmış oldu. Fakat "*farklı dil ve lehçelerde"* yayın yapma uygulaması belirli yönetmeliklerle sınırlandırılmıştır. Bu yönetmeliğe göre yayın ilkeleri gereği "*radyolar için günde 60 dakikayı aşmamak üzere haftada beş saat, televizyonlar için ise günde 45 dakikayı geçmemek üzere haftada dört saat olmak üzere"* yayın saatinde artışa gidilmiştir (Sadoğlu, 2017: 63). Böylece Kurmancca, Zazaca, Çerkezce, Arapça, Boşnakça dillerinde Televizyon Radyo Üst Kurulu (TRT) Haziran 2004'te yayınlar yapmaya başlamıştır.

Televizyon ve Radyo Üst Kurulu'nun (TRT) belirli saat ve zaman kısıtlamaları altında olsa da Türkçe dışındaki dillerde yayın yapmaya başlaması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yıllar yılı uyguladığı tek dil politikasında önemli oranda kırılma yarattığı söylenebilir. Fakat bu sınırlı yayınlar ülkenin çok dilliliğe meyleden politikalarına ilk zamanlarda olumlu eleştiriler getirdiği kadar sonrasında bu uygulamaların simgesel olduğunu ve zaman kısıtlamasının kaldırılması yönünde olumsuz eleştiriler de getirmiştir. Bu gelişmeler sonrası, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) 13 Kasım 2009'da çıkardığı yeni bir yönetmelik (Resmi Gazete, Sayı: 27405) ile birlikte tüm gün yayına imkân veren kapsamlı bir değişikliğe imza attı (Sadoğlu, 2017: 63). Bu yönetmeliğin olumlu yanı sadece TRT ile sınırlı olan yayın imkânını TRT dışındaki özel televizyonlara da tanımış olmasıdır. Türkiye'de Kürtçe yayın yapan ilk özel televizyon kanalı ise, Gaziantep'ten yayın yapan Dünya TV olmuştur.

TRT'nin özel radyo ve kuruluşların Kürtçe yayın yapmasına izin vermesinden önce (1 Ocak 2009) 24 saat boyunca yayın yapacak olan TRT 6 (TRT Şeş) yayına başladı (Şeker, 2016: 38). Bu yayının sadece televizyon kanallarını değil radyoları da kapsayan bir gelişme olduğunu eklememiz gerekmektedir.

AB'ye giriş kapsamında yapılan uyum paketleri gereği, 2000'li yılların başında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), uyguladığı gayr-ı resmi çok dillilik politikasıyla sadece televizyon kanalları ve radyolarla değil daha önceki dönemlerde uygulanan (1923-1950 yıllarında) Türkçe dışındaki isimlere konulan yasağı da kaldırdı. Böylelikle: "

- Kürtçe isim yasağı da kaldırılmış oldu.
- Türkçe dışındaki yerel dillerin ve lehçelerin öğretilmesini amaçlayan özel kursların açılmasının önü açılmış oldu.
- Cezaevlerinde uygulanan Kürtçe konuşma yasağı kaldırıldı.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Mevlit Kandili sebebiyle Diyarbakır'da Kürtçe mevlit okutup vatandaşlara Kürtçe vaaz dinletti" vs. gibi alanlarda değişiklikler yapılarak birçok yasak uygulama kaldırılmış oldu.

Önemli uygulamalardan bir diğeri ise üniversitelerde yaşanmıştır. 2010 yılında, Türkçe dışındaki yerel dil ve lehçelerde eğitim yapacak olan bölümler açıldı. Uygulamanın hayata geçtiği ilk üniversite Mardin Artuklu Üniversitesi'dir. Bu üniversitede Yaşayan Diller Enstitüsü kuruldu. Enstitü'de Kürtçe, Arapça ve Süryanice dillerinden oluşan bir eğitim-öğretim hayatı başlamış oldu. Bu uygulama sadece Mardin'le sınırlı kalmadı daha sonra Diyarbakır Dicle Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi, Tunceli Munzur Üniversitesi ve Muş Alparslan Üniversitesi'nde bu diller okutulmaya başlandı.

Sonuç olarak, imparatorluktan ulus-devlete geçen Türkiye Cumhuriyeti, uzun süre sadece "*tek dil"* politikasını benimsemesine rağmen 2000'li yılların başında seçim programlarında önemli bir yer edinen Avrupa Birliği'ne üyelik süreci ve dünyaya dalga dalga yayılan küreselleşme, tek dil politikasının yumuşatılmasını sağlamıştır. Avrupa Birliği'nin çok kültürlülük politikasını benimsemesinden dolayı uyum paketleri çerçevesinde Türkiye'de dil politikalarında değişikliğe gidilmiştir. Ancak tüm bu esnekliğe rağmen geleneksel dil politikalarının uygulanmaya devam ettiğini söylememiz gerekmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN SAHA ÇALIŞMASI

Avrupa'daki önemli gelişmelerden biri olan matbaanın icadı ile birlikte diğer alanlardaki (iletişim, ticaret, ulaşım vs.) gelişmeler dil birliğini sağlamıştır. 19.yüzyılda Avrupa'da zorunlu eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte yazılı basın önem kazanarak dillerin homojenleşmesini sağladı. Özellikle iletişimin kitleselleşmesi, ekonominin parasallaşması, okur-yazar nüfusun artışı, tarım dışı mesleklerin önem kazanması ve iç göç sürecinin tetiklediği toplumsal dönüşüm ve ulaşımın iletişim ağını geliştirdi. (Aydın, 2012: 36). Bu süreç içinde milli diller "*icat edilmiş şeyler"* veya "*yapay kurgular"* olarak adlandırılmıştır (Hobsbawm, 2018: 71).

Tüm gelişmeler Avrupa'da yaşanırken Osmanlı Devleti'nde süreç farklı dinamikler etrafında işlemiştir. Osmanlı Devleti'nde 1900'lü yıllardan önce yazı dili Osmanlıcaydı. Bu dil, Arapça Farsça ve Türkçe karışımıydı ve özellikle batılılaşma hareketiyle birlikte buna Fransız dilinden kelimeler de eklendi. Selanik'te ortaya çıkan *"Genç Kalemler"* isimli dergi ile birlikte dilde sadeleşme çalışmaları başladığında dilden birçok sözcük, kavram atasözü, deyim vs. çıkarılmış ve dil çok yoksun bırakılmıştı. Bu yıllarda Anadolu da ve İstanbul'da kullanılan diller farklıydı. Cumhuriyetle birlikte uygulanan dil politikaları beraberinde dilde standartlaşmayı da getirdi. Devletlerin ulusal kurtuluş tarihi genelde, lehçelerin sayısının tek bir milli bölgesel dil karşısında giderek küçülmesinin tarihidir (Busekits, 2010: 180). Bu fikre paralel olarak, Türkiye Cumhuriyeti devleti de kuruluş esnasında "*İstanbul Türkçesi"*ni egemen bir dil olarak kabul edip, bu dili referans alarak yazılı dilini inşa etmiştir. Bu durum edebiyat eserlerine de konu olmuştur:

"(...) Çocukluğumda kullandığım Türkçeyle yazılı Türkçe çok ayrı şeylerdi. Yazılı Türkçe fakir bir Türkçeydi. Bizim Türkçemizin ise büyük bir zenginliği vardı. Birbirimizi kolay anlayamayacak derecede birbirimize yabancıydık. Ben onların dilini kolay öğrendim. Daha ilkokuldayken artık Çukurova ağzıyla konuşmuyordum. Ağzım İstanbullu ağzı olmuştu. Ama evde, köyde, kasabada anında ağzımı değiştiriyor, yerele dönüyordum. Uzun yıllar, yirmi altı yaşında İstanbul'a gelinceye kadar iki ağız konuştum. İstanbulluca ve Çukurova Türkmencesi" (Kemal, 2017: 95-96).

Okuma yazmanın sınırlı olduğu cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, dil politikaları ve akabinde oluşturulan standart dil uygulaması yıllar içinde Türkiye'deki diğer diller (Kürtçe, Rumca, Arapça, Lazca, Ahbazca, Çerkezce, Süryanice, Ermenice vs.) kadar, Türkçenin yerel ağızla konuşulan dillerinin de yok olmasına zemin hazırlamıştır. Sözlü dilde geçerlilikleri olsa dahi yazılı dilde varlıkları ancak edebiyat veya sinema eserleriyle sınırlı kalmıştır. Gündelik hayatta konuşulsalar bile bu ağızlar, şiveler zamanla tarih sahnesinden silinmiş kitaplarda veya ancak filmlerde izleri görülebilir hale gelmiştir.

Türkiye'nin uyguladığı dil politikaları ve Türkçenin standartlaştırılmasının ülkede konuşulan diğer dilleri hemen etkilediğini söylemek mümkün olmamaktadır. Türkçe dışındaki diller kırsal kesimlerde ve illerde varlıklarını sürdürmeye devam ermekteydi. Bu dilleri konuşan toplulukların okuma yazmayla ilişkisi, şehirlerdeki okur-yazar kesimler dışında sınırlıydı. Kırsal kesimlerden şehirlere olan yolların yokluğu ve taşıtların sınırlılığından dolayı kentlerle olan bağlar sınırlıydı. Ayrıca kırsal kesimlerde yaşayan insanlar tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağladıkları için de köyden çok fazla ayrılmadan yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Diyarbakır'ın kırsal kesiminde yaşayan Zazaların dili bu üretim biçimleriyle iç içe olduğu için de dil yıllar yılı varlığını sürdürmüştür. Zazacayı konuşanlar yıllar yılı bu dili konuşurken, bu dilin yetersiz olduğunu düşündüklerini söylemek pek doğru olmaz. Hali hazırda dili konuşanların büyük bir çoğunluğunun okuma yazma bilmemesi sebebiyle böyle bir durum onlar için sorun yaratmamıştır. Fakat makineleşmenin yayılmaya başlaması, eğitim kurumlarının inşası ile birlikte eğitimle tanışmış yeni kuşaklar tarafından geçim kaynakları sorgulanmaya başlamıştır. Ayrıca

1977 de Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'nin faaliyete geçirilmesi ile birlikte görünürde bölgesel kalkınma amaçlansa da, asıl amaç geleneksel üretim biçimlerinin yerine kapitalist modeli yerleştirmeye çalışmaktır. Böylece kırsal kesimlerden kente göçler artacağı için nüfus kentlerde birikecektir. Özellikle televizyonun evlere girmesiyle birlikte evlerde konuşulan dil Türkçeleşmeye başlamıştır. Böylece evde konuşulan diller arasında farklılıklar oluşmaya başlamıştır. İnternet ve akıllı telefonlarla beraber diller, çok sınırlı alanlarda varlıklarını sürdürmeye başlamışlardır. Modernleşmenin ve kalkınmanın içerdiği olgusal gelişmelerin en yoğun şekilde gözlemlendiği kentlerde, resmi dilin sosyal ve kurumsal ilişkilerdeki egemen kullanımı nedeniyle etnik dillerin varoluş mücadelesi daha çok grup, akraba ve hane içlerine sokulmaya başlamıştır (Civelek, 2014: 363).

Dillerin zaman içinde dönüşümü ve değişimi benzerlikler göstermektedir. David Crystal'a göre, bir kültür bir başka kültürün içinde asimile olduğunda tehlikedeki dili etkileyen süreçler benzerdir. Bu süreci üç aşamada anlatmaktadır. Birinci aşamada; insanların hâkim dili konuşmaları için onlar üzerinde sosyal, siyasal ve ekonomik baskı oluşturmaktır. Bu baskı sistem tarafından kanun şeklinde tepeden (dil politikaları örneği gibi) dayatılmaktadır. İkinci aşama; iki dilliliğin ortaya çıkmasıdır. İnsanlar ana dillerini anlamaya devam ederken hâkim dili gittikçe daha iyi kullanmaya başlarlar. Ardından bu iki dillilik hızlıca düşüşe geçerek anadil yerini hâkim dile bırakır. Üçüncü aşamada ise; genç nesil bu yeni hâkim dilde iyice ustalaşır ve kendini onunla tanımlar. İhtiyaçlarını karşılamak için hâkim dili yeterli bulduğundan dolayı artık anadilini gereksiz görmeye başlayacaktır. Hatta anadili kullanmak onun için utanç verici bir hale gelecektir Ebeveynler çocuklarıyla konuşurken anadili daha az kullanacak ve hâkim dili öğretmeye başlayacaktır. Böylece çocukların yetişkinlerle olan etkileşimleri zamanla zayıflayacaktır. Dillerini ısrarla kullanan aileler çevresindeki insanların bundan vazgeçtiğini görünce, kendi anadil kullanımlarını gittikçe aile içiyle sınırlayacaklardır. Bu nedenle aile içinde farklı bir dil oluşmaya başlayacaktır (Crystal, 2015: 98-99). Böylece toplumdan uzaklaştığını fark eden aileler anadillerini büyük ölçüde giderek terk edeceklerdir. Fakat bu elbette ani bir terk ediş olmayacaktır.

Bu bölümde köylerden, ilçelere oradan da kente uzanan ve kuşaklararası Zaza dilinin değişimi, sosyal ve ekonomik yaşamla bütün bir şekilde incelenerek, aktarılmaya çalışılacaktır. Değişimi oluşturan faktörlerden olan eğitim, göç, makineleşme ve teknolojik aletlerin evlere girişi önem arz etmektedir. Bu değişim ve aynı zamanda bu değişimi hızlandıran sebepler anlatılmaya çalışılacaktır. Kuşaklararası yıl aralıkları sadece tasnif için yapılmış ve kuşaklar arası farklılıkları kavramak amacıyla yazılmıştır. Çünkü bazı disiplinlerde bu mekaniklik, en ufak bir griliğe bile yer bırakmayacak derecede siyah-beyaz bir hatta seyreder. (Ünsaldı, 2014: 11). Bu nedenle kuşaklararasındaki farklılıklarda netlikler söz konusu olmayıp sadece tasnif amaçlıdır.

Son olarak Zaza dilinin şehirde diğer dillerle olan ilişkisi incelenerek dilin şehirde konuşulma pratiklerinin değişimi anlatılıp bölüm bitirilmeye çalışılacaktır.

4.1. KÖYLERDE SOSYO-EKONOMİK YAŞAMDAN KESİTLER VE DİL

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte değişen Türkiye'de yeni düzen ve bu düzenin yenilikleri sosyal yaşama çabucak sirayet edememiştir. Bu dönemde Anadolu insanın yüzde % 75'i kırda % 25 i kentte yaşamaktaydı. Bu oran 1950'ye kadar çok fazla değişmemiş ancak 1950'den sonra sürekli azalmaya başlamıştır (Yılmaz, 2015: 161). Okuma yazma bilme oranı ise çok sınırlıydı (Kardaş, 2017: 1).

Cumhuriyet ve sonrası yıllarda Diyarbakır'ın köylerinde ve ilçelerinde yaşayan Zazalar ise gündelik hayatlarında tarım ve hayvancılığı geleneksel bir şekilde sürdürmekteydi. Bu yıllarda tarım ve hayvancılık uygulamaları makineleşme ve modern tekniklerden oldukça uzak bir şekilde yapılmaktaydı (K.K. : 1).

4.1.1. Köyde Tarım ve Hayvancılık[10]

Hasat ilk olarak mayısta başlamaktaydı. Mayıs ayında biçilen ot mağaralarda ya da kimsenin ulaşamayacağı ücra yerlerde istif edilmekteydi. Henüz makineleşmenin olmadığı yıllarda Diyarbakırlı Zazalar, ektikleri ürünlerden buğdayı, arpayı orakla biçerken, nohudu, mercimeği ve kişniği elle biçmekteydiler. Haziran ayının başında ise önce arpa, sonra buğday ve mercimek biçilmekteydi. Ürünlerin

[10] Bu başlıkta anlatılan bilgiler "Kaynak Kişi 1" ile yapılan görüşmeler ışığında yazılmıştır.

ayrıştırılması ise kendi dillerinde *mışone*[11] adını verdikleri yöntemle yapılmaktaydı *Mışoney*le ayrıştırılan ürünler topraktan yapılma, tek odalı küçük kapalı evlerde muhafaza edilmekteydi. Ürünün son aşaması olan öğütülme işlemi ise, değirmende (Zaza dilinde *ayre*) un halini alana kadar sürmekteydi. Kış ayında ise, ot bitmediği için mayıs ayında biçilen ot samanla karıştırılarak kış ayı boyunca hayvanlara verilmekteydi.

Haziran ayında biçilen arpa ve kişnik, mart ayında, özellikle hayvanların doğum vaktinde önem kazanmaktaydı. Bu karışım tuzlu suyla karıştırıldıktan sonra şişmesi için bir süre bekletilirdi. Şişme işlemi gerçekleştikten sonra doğum yapan hayvanlara yedirilirdi. Bu yemle birlikte doğum yapan hayvanın sütünden yüksek bir verim elde edilirdi. Çünkü hem hayvanın yavrusu hem de hayvan sahibi ve ailesi bundan faydalanmaktaydı. Bu süreç mayıs ayına kadar devam eder ve yavrular sütten kesilirdi. Kalan süt de diğer zamanlarda değerlendirilirdi. Süt de *meşk*[12] (tulum) adı verilen postlarda muhafaza edilirdi *Meşk* adı verilen tulumlara doldurulan ayran, tavana monte edilmiş çengele geçirilen bir ip sarkıtılarak tuluma bağlanmaktaydı. Daha sonra tulum sert bir şekilde sürekli itilerek çalkalanırdı Böylece ayranın içindeki yağ bir yerde birikerek tereyağı elde edilirdi. Bu yöntemler yıllarca kullanılmıştır.

Temmuz ve ağustos aylarında meşe ağaçlarının dalları kesilir ve kış mevsiminde keçilere yedirilir. Üzüm bağlarının yoğun olduğu yerlerde meşe ağacının ince dalları kesilerek bağdaki asma sürgüleri sarılmaktadır. Bu işlem üzümü askıda tutmak için kullanılır. Diğer kalan odun dallarının parçaları ve çubukları yemek yapmak veya ekmek pişirmek için kullanılmaktadır. Ağustos ayında üzümlerin olgunlaşmasıyla birlikte köylüler üzümden feragat ederken, eylül ayının ortalarında ise üzümden çeşitli tatlılar elde edilmektedir.

O dönemde, köyde hayvanı olan aile sayısı çok fazla değildi Her aile ancak birkaç dönüm arazi ve ahırda beslediği bir inekle geçimini sağlayabilmekteydi. Yük

[11]" *Harman döven"* olarak çevirebileceğimiz kelime şu şekilde tanımlanabilmektedir: At ve öküzün boynuna takılan hamuta bağlı olup, hamuta geçirilen ipe çoğunlukla jipsten yapılmış sağlam ve keskin taşlar seçilerek oluşturulan mekanizmadır.

[12] Kesilen küçükbaş hayvanların postu tuzlanıp kurutulma işleminden geçirildikten sonra içine süt konup muhafaza edilmekteydi.

taşımak için daha çok eşeği, tarla sürmek içinse daha çok atı kullanmaktaydılar. Köylüler kendi aralarında hayvanları birleştirerek büyük hayvan sürüleri (Zaza dilinde pes) oluştururlardı. Ortaklığı kuranlar ise erkekler yani aile babalarıydı. Bu sürülerin sayısı yüzlü sayıları aşmaktaydı. Sürülerin çobanı olurdu ve bu çobanlar daha çok sürüler için ortaklık kuran ailelerin mensupları tarafından seçilirdi. Çoban sürüleri otlatmak için uzaklara gitmekteydi. Hayvanların süt sağılma saati geldiğinde ise çobanları gün ortasında *berivanlar* ziyaret etmekteydi. *Berivanlar* ulaştıkları yerde hayvanların konakladığı yere Zaza dilinde *bere* denmektedir. *Berivanlar* kadın olup çoğunlukla sürü ortaklarının eşleri olmaktaydı. Çobana yemek götürülür ve hayvanlar sağılırdı. Köye varınca da süt geniş bir sahana konur ardından süt çoğunlukla işaret parmağıyla ölçülerek evler arasında paylaşılırdı.

O dönemlerde para kadar takas usulü de geçerliydi. Bir ölçek buğday ile birkaç kilo meyve alınabilmekteydi. Çünkü o yıllarda parayla alınan şeyler ayakkabı, tuz, elbise, sabun, gaz yağı gibi şeylerdi. O da çoğunlukla ekonomik değeri olan süt ve süt ürünleri veya yumurta satımından sağlanmaktaydı. Tüm gereksinimler köylülerin kendi imkânlarıyla temin edilmekteydi. Şehre ve ilçeye uzak olan köylere *çerçiler* uğrardı. *Çerçiler*; bir nevi seyyar satıcılar olarak tanımlanabilir Binek hayvanlarının sırtına yükledikleri eşyaları köylülere satmaktaydılar. Şehir ve ilçelere ulaşımın olmadığı zamanlarda köylüler çerçiler sayesinde ihtiyaçlarını karşılayabilmekteydi.

4.1.2. Köyde Sosyal Yaşam, Dil ve Aktörler

Toprak ve hayvan sahibi gruplar dışında köylülerin büyük bir çoğunluğu tarım ürünlerine bağımlı ve zenginlik ve gelir bakımından birbirlerine benzemekteydiler (K. K. : 1). Köylerde ya da ilçelerde ekonomik ve sosyal anlamda daha iyi koşullara sahip olan gruplar daha çok *mirler/mireler* ya da *beyler/beglerdi*. Her köyde varlıkları söz konusu değildi. "Çok sayıda hayvanları, tarım arazileri ve bahçeleri vardı. Beyler ve mirler köylerin ve ilçelerin en güzel yerlerine sahiptiler. Köylüler bu *beylerin/beglerin* ve *mirlerin/mirelerin* ürünlerini hasat eder, bahçelerini sular, ürünlerinin bakımını yaparlardı. Bağlarına da bekçilik ederlerdi. Buna karşılık beylerden çoğunlukla üçte bir pay alırlardı ve bu payla da geçimlerini sağlarlardı" (K. K. : 2)

Tarla işleri, ot toplama, bahçecilik ve hayvancılıkla geçen günün ardından hava kararır ve gaz lambalarının yakılmasıyla ev gezmeleri başlardı. Bu gezmelerde gün boyunca başlarından geçen olaylar, dini sohbetler ve masallar anlatılırdı. Bir göz odada yaşayan bu insanların hayatı özellikle masallarla doluydu. Aynı masal binlerce kez anlatılmaktaydı. Bu yüzden masalları anlatan kişiler yıllar geçse de bu masalları unutmamaktadır. Okuma yazma bilmeyen köylüler bu masalları nesilden nesle dil aracılığıyla aktarırlar.

Masallar genellikle Zaza köylerinde ve ilçelerinde gündelik hayattan, geçmişten, toplumun korkularından, yaşadıkları coğrafyadan, olağanüstü varlıklardan vs. beslenerek yıllar yılı oluşturulmuştur. Masalların aktarılma işlevini sağlayan ve kültürün en iyi parçası ve aktarıcısı ise dildir. Toplumda ve kültürde ne varsa dilde kendisini bulmaktadır. Kültürün gelişmesiyle dil, dilin gelişmesiyle kültür gelişir ve zenginleşir. Kültürü inceleyerek dilin ne büyük bir "mucize" olduğu; dil mucizesini inceleyerek kültürün insan üzerindeki etkileri ve sonuçları anlaşılabilir (Güvenç, 2013: 47).

Dilin varlığı üretim biçimleriyle, masallarla, hikâyelerle, anlatılarla vs. varlığını sürdürmüştür. Zaza dili köylü için gündelik hayatta duygularını, düşüncelerini, kaygılarını ifade eden bir araçtır. Hakaretin, şakanın, kelime oyunlarının, atasözü ve deyimlerin dilidir. İki köylü gün boyunca kendi ürünlerinden ya da hayvanlarından Zaza dili dışında başka bir dilde konuşamamaktaydı. Dil tüm tadını ve gücünü kısaca ruhunu korumaktaydı. Bu süreci pratiklerine yayarak kültürü yeniden üreten aktörlerin varlığı, dilin sosyal hayatta canlılığı ve dolaşımı açısından belirleyici olmaktadır. Bu aktörlerin kullandığı dil, farklılıklar göstermektedir.

Türkiye'de yaşayan halklar ülkenin coğrafyasına homojen bir şekilde yayılmamıştır. Bu durum Diyarbakır'da yaşayanlar için de geçerli olmaktadır. Zazaların nüfus bakımından baskın oldukları ilçelerde (Hani, Dicle, Eğil, Çermik, Çüngüş ve Lice) bile Zazalarla birlikte yaşayan baskın halk Kurmançlar'dır. Hatta Çermik ve Çüngüş'te Zazaların komşuları Türklerdir. Köyleri Türk köylerine yakın olan Çüngüş ve Çermiklileri istisna olarak sayabiliriz. Onları diğer Diyarbakırlı Zazalardan ayırarak anlatmak gerekmektedir. Sürekli tekrara düşmemek için Çermik ve Çüngüş istisnası yazılmayacaktır. Yakın geçmişte ise (1900'lü yılların ilk

çeyreğine kadar) Zazaların bir arada yaşadığı halklardan biri de Ermeniler olmuştur (K. K. : 2). Kısaca ifade etmek gerekirse Zazalar yaşadıkları yerlerde sadece tek bir topluluk olarak kalmamışlardır. Bu coğrafyayı diğer halklarla paylaşmışlardır. Bu etkileşim dillerine de yansıyıp kelime alışverişlerine neden olsa da hiçbir zaman 'dilin kaybolma tehlikesi yaşaması' gibi bir durum söz konusu olmamıştır.

Köyde Zaza dilinin bilinme düzeyi, toplumsal cinsiyet rollerine göre belirleyici olmaktadır. Ayrıca bu roller köye, ilçeye ve şehre göre değişmektedir. Bunlar bu bölüm boyunca incelenecektir. Bu başlık köye ayrıldığı için cumhuriyetin kuruluş ve sonraki 40-50 yıllık süreçte köyde arabaların neredeyse sınırlı sayıda ve pahalı olması sebebiyle köylüler zamanlarının çoğunu köyde geçirmekteydiler. Eğer herhangi bir ticaret söz konusuysa (hayvan alım-satımı, ürün alım satımı, ürün takası) ya da komşu köylerden birinde düğün, taziye, mevlit vs. var ise köy dışına çıkılmaktaydı. Eğer komşu köyden kız alınıp verilmişse oluşan akrabalık gereği köyler arası ziyaretleşme olurdu. "İlçeye köyde bulunmayan bazı eşyalardan olan ayakkabı, sabun, çakmak, gaz yağı vs. satın almak için gidilirdi. Ayrıca ilçe, askerlik kâğıdı, tapu veya nüfus kaydı şeklindeki bürokratik işlemler için ilçe uğrak yeriydi" (K. K. : 1). Diyarbakır'a ise, hasat edilen ürünleri atlara, eşeklere yükleyip Sur içindeki Çarşiya Şewiti'de ya da hanlarda satmak için gidilmekteydi (K. K. : 2). Bu ürünler sebze kadar çoğunlukla meyvelerden oluşmaktaydı. Geçimlerini bu pratik ve etkileşimlerle sürdüren köylülerin Zaza diliyle ve diğer dillerle olan etkileşimleri yıldan yıla değişmeye başlayacaktır. Bu değişimi zamanla ülkedeki teknolojik yenilikler (televizyon, bilgisayar, internet vs.), makineleşme, okullar ve göç faktörü de etkileyecektir.

Erkekler ve kadınlar her ne kadar köyde yaşasalar da Türkçeyle etkileşimleri ve dili bilme düzeyleri değişmektedir. Burada bahsedilen erkek kelimesi köyün çiftçisidir. Köylü erkek aynı zamanda; muhtar[13], öğretmen, imam ve köyün beylerinden/mirlerinden olmayan erkeği temsil etmektedir. Aile babası olan bu köylüler, gündelik hayatta kadınlardan daha farklı bir role ve konuma sahiptir. Evin işleriyle uğraşmayan daha çok evde hizmet bekleyen kişidir. Tarlada ağır işleri

[13] Köyde imam, öğretmen, muhtar ve varlıklılar erkeklerin tekelindeydi. Bugün de baskın bir şekilde hala erkeklerin egemenliği altındadır. Bu roller ve meslekler çoğunlukla erkeklerle özdeşleştirilmektedir.

yapan, hayvanları otlatan hep erkektir. İlçeye ve şehre daha fazla gitmektedir. Dışarıya daha açık bir konumdadır. Bu yüzden Türkçeye hâkim olma ihtimali kadınlara oranla daha yüksektir. Bunu oluşturan en temel sebep askerliktir. Askerlik sürecinde aldıkları eğitime ek olarak ordunun otoritesi ve gücü içselleştirilmeye çalışılmıştır. Uzun yıllar askerlik yapan köylü erkeklere, askerde okuma yazma kurslarıyla Türkçe öğretilmeye çalışılmıştır (K. K. : 1). Bu yüzden askerliğin Türkçeyle aşinalıklarının yoğun olarak başladığı ilk yerlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü yaşadıkları köylerde henüz okul yoktu. Köye gelen jandarma ile Türkçe konuşmaktaydılar.

Jandarmadan çekinen köylüler [ki çoğunlukla erkekler] karakola çağrılmaktaydılar. Mir ve beylerin olduğu köy ve ilçelerde bu haberi mirler ve beyler vermekteydi. Köylüler de *"Ne yaptım acaba?"* diyerek kendilerince bir muhakemeye girişmekteydiler. Bu muhakeme rahatsızlığa dönüşünce herhangi bir süt ürünü bakraca konularak karakolun yolu tutulmaktaydı. Karakolda durumu anlayan köylüler evlerine dönmekteydiler. Bazen de mirler ve beyler *"bana bir keçi veya tarla ver seni kurtarayım"* diyerek fırsattan istifade etmeye çalışırlardı (K. K. : 2). Türkçeyi bilmemekle ilgili karın ağrıları bu konularda çokça çekilmekteydi. Sorunun daha büyüğü ise nüfus memurlarının durumdan çokça faydalanmaya çalışmasıdır.

Köylü erkeklerin Türkçeyle etkileşimi daha sonra nüfus cüzdanı, hastane ve tapu işlemlerinde yaşanmaktaydı. Kâğıtla ve yazıyla etkileşimi zayıf olan köylüler, bu işlemleri muhtar aracılığıyla öğrenmekteydiler. Muhtar da işlemleri, kâğıdı ona teslim eden görevliden öğrenmekteydi. İlçeye veya şehre nüfus cüzdanı çıkartmak için giden köylü orada çalışan odacı, temizlikçi veya tanıdık bir hizmetliden nasıl yapacağını öğrenir ve köye dönüşünde bunu çevresindekilere de öğretirdi. Nüfus müdürlüğünde çalışan memurlardan bazıları köylülerin bürokrasi, yazı ve çiziyle olan bu zaafını avantaja çevirmeye çalışmaktaydı. Nüfus cüzdanının çıkartılma ücreti cüzi iken, memurlar bu işlem için fahiş paralar talep etmekteydiler (K. K. : 3). Ama daha sonra bu durumu öğrenen köylüler memurlara çift yönlü davranmaya başlamışlardır. Memurlara bir yandan içten içe nefret beslerken:

"(...) Onu 'kasabanın tembeli' (...) 'rantçı' olarak görürler; köylüler gelecek güvenceleri olmaksızın onun tükettiği mallan üretmek için çok çalışırken elleri temiz kalan, her zaman gölgede oturan, her ay dolulara ve donlara rağmen kendini yormadan gökten iyi bir maaşın düştüğünü gören kişidir o. (...) Gölgede ve çamurun dışında (...) Beyaz gömleği giyebilir. Genelde terlemez. Hokka kalem ellerde nasır yapmaz. Ah! Kolay işi bulmuşlar!" (Bourdieu, 2009: 82), diyerek diğer yandan ise tam tersi tavırlar sergilemekteydiler.

"['Bekârlar Balosu' kitabında Bearn ve Pirene bölgesi üzerine çalışan Bourdieu'nün memurlar hakkındaki saptamaları, Zazaların anlattığı tiple büyük benzerlikler göstermektedir.]"

Memurlara övgüler yağdırıp köye gelmelerini ister ve onlara büyük adam olduklarını söyleyerek hediyeler vermekteydiler. Devletin köylünün günlük yaşamı üzerindeki müdahalesi ve buna koşut olarak yönetimin gücü arttıkça memurlar her zaman daha fazla saygı görür ve dikkate alınırlardı (Bourdieu, 2009: 84). Tapu işlemlerinde de benzer durumlar yaşanmaktaydı. Fakat tapu işlerinde daha fazla para *"koparılmaya"* çalışılmaktaydı. Köylünün arazilerden çok kazanacağını göz önünde bulunduran memurlar, bu işten kendilerine pay çıkarmaya çalışmaktaydılar (K. K. :3).

Hastane konusuna değinmemiz gerekirse, köyde ya da ilçelerde hastane olmadığı için daha çok şehirlere gidilmesi gerekmekteydi. Köyde ya da ilçede hastalanan insanların hastalıkları civardaki kırık-çıkıkçılar, eli şifalılar ya da alternatif tıp uygulayanları aşan bir durumsa güçlü ve dayanıklı bir eşeğe, çoğunlukla bir ata yüklenerek şehirdeki hastaneye götürülmekteydi. Hastane için şehre gitmek aynı zamanda bürokratik engellerden haberdar olmamak demekti. Hastaneye gitmek, yol yordam bilmek kadar okuma-yazma ve dil problemi ile yüzleşmek anlamına gelmekteydi. Bu sebeple şehir yolculuğu trajik sonuçlar doğurabilmekteydi:

"Kardeşim bir yaz günü hastalandı. Civar köylerde hastalıktan anlayan kişilere gösterdik, ama fayda etmedi. Kardeşimin ağrıları dinmeyince son çare olarak şehre gitmeye karar verdik. Atla geçen zorlu yolculuktan sonra hastaneye vardık. Yolda durumu iyi değildi. Çok geçmeden hastanede vefat etti. Cenazeyi teslim

etmek üzere beni çağırdılar. Fakat cenazeyi kabul edemedim. Yaz ayında cenazeyi köye geri götüremezdim. Başka çarem kalmayınca belediyeye haber verdim onlar da cenazeyi gömdü. Kardeşimin mezarının yerini halen de bilmiyorum" (K. K. : 4).

Bu tecrübeler, ileriki sayfalarda değinilecek olan eğitim, dil ve sosyal yaşam konulu bölümde bazı meslekler; doktorluk, öğretmenlik, avukatlık, ziraat mühendisliği vs. vazgeçilmez hale gelecek ve bu meslekler gurur ve övgü kaynağı olacaklardır.

Kadınlara gelecek olursak, erkeklerden daha farklı olarak kamusal alanda çok daha az yer almaktaydılar. Daha çok anneleriyle, kardeşleriyle ve yakın akrabalarıyla etkileşim içindeydiler. Kamusal alanlar kadınlar için daha çok ikincil kalmaktaydı. Erkekler kamusal alanlarda gördükleri insanlarla konuşurken, kadınlar daha çok ve aile ve akrabalık ağlarıyla ilgili olup, birbirlerini ziyaret ediyor ve beraber iş yapıyorlardı. Hısımları dışında pek kimseyle kaynaşmamaktaydılar (Reiters, 2014: 278). Buna ek olarak şunu belirtmek gerekmektedir: Kadınlar ile erkekler arasındaki mesafe, alanların paylaşımı ve alanlar arası giriş çıkışlarda aşırı bir katılık söz konusu değildi. Kadınlar ve erkekler tarlada beraber çalışıp çoğunlukla birbirlerine yakın durmaktaydılar.

Kadınlar özellikle bekârken annelerinin sorumluluğu altındaydılar. Baba bu görevi anneye vermekteydi. Bekâr kadınlar anneleriyle tarlaya, çeşmeye, dereye ve hayvanları sağmaya gitmekteydi. Anne kızına elbise örmeyi öğretir ve onu toplum içinde hatırı sayılır bir konuma getirmeye çalışırdı. Evlenme yaşına gelmiş kadınlar, bu işler dışında çeyizle uğraşmaktaydılar. Bu kadınlar şehre çok nadir gitmekteydiler. Arabalar çok sınırlı olduğundan köy yollarının geçiş noktalarına uğramamaktaydılar (K. K. : 4). Bu yüzden şehirle olan bağlantı binek hayvanlarıyla gerçekleştiği için bu durum sosyal pratiklere de yansımaktaydı. Örneğin kadınlar evleneceği zaman müstakbel kocası ve kayınlarıyla ilçeye, çoğunlukla da şehre düğün alışverişi yapmaya gitmekteydiler. Bu alışverişte elbise satın almayı örnek olarak değerlendirmemiz gerekirse, elbise alışverişinde satın alınacak elbiselerin sayısı bir hayli fazlaydı. Aksi halde, tekrardan elbise için şehre gidip gelmek ekonomik olarak zorluk yaşatacak ayrıca hayvan bakımı ve tarla işleri aksayacaktı

(K. K. : 5). Bu yüzden toplu alışveriş yapılmaktaydı, bu geleneklerin azalmaya başlasa da halen de sürdüğünü söylememiz gerekmektedir.

Evlenme hususuna gelince; toplumsal ilişkilere anlam katan, onları zor ve tehlikeli ekonomik koşullarda ayakta tutan ana sistem akrabalık ve iş birliğidir (Shami,1997: 81). Evlenme çağına gelmiş kadınlar, çoğunlukla yakın akrabalarıyla evlenmekteydiler. Özellikle de amca çocuklarıyla. Yakın akrabalarıyla evlenen kocalar, eşlerine "datkeyna (amcakızı), yaykeyna (teyzekızı), emkeyna (halakızı)" gibi akrabalık terimleriyle seslenmektedirler. Küçük ve yerleşik bir Bedevi topluluğu olan Awlad'da, baba tarafından bir akraba ile evlenmek bir kadına daha fazla hak ve ehemmiyet hissi vermektedir. Çünkü baba soyundan gelen kadınların korunması ve bakımı, baba tarafından olan erkek akrabaların sorumluluğundadır (D.Bates-A.Rassam, 2016: 269). Bu tür evlilik pratikleri Diyarbakır Zazaları ile benzerlikler taşımaktadır. Awlad'da olduğu gibi akrabalarla ya da köyden yapılan iç evlilikte, kadınlar kocalarıyla birlikte kayınbabaları ve kaynanalarıyla aynı evde yaşamaktaydılar. Hatta kadının kocası askerliğini yapmamışsa askerlik süresi içerisinde kadın kayınlarının himayesi altındaydı. Koca askerden dönene kadar orada yaşamaktaydı. Askerlikten sonra, çoğunlukla inşa edilecek yeni eve taşınmaktaydılar (K. K. : 5).

Köy içinden yapılan evliliklerde aynı dil ve benzer adetler sürdürüldüğü için gelin, çoğunlukla başka dilleri konuşamasa da anlayabilmektedir. Sadece köy ve köye yakın çevrede konuşulan dillere aşinalık söz konusudur. Aşinalıkları oluşturan ana süreç köy ya da ilçelerdeki insanların bağlı oldukları şeyhlerin varlığıdır. Halkın bağlılık duyduğu kutsal kişiler olan şeyhler çoğunlukla seçilen kişiler olmayıp ailelerin benimsediği otoritelerdir (Bruinessen, 2013: 310-312). Zazaların benimsediği şeyhlerin Zaza dilinde konuşması beklenebilir, ama bu durum tüm Zazalar için geçerli değildir. Aynı köyden ya da ilçeden hatta aynı mahalleden olanlar bile aynı şeyhin otoritesini benimsemeyebilir (K. K. : 5). Şeyhleri Kurmanç olan Zazalar, şeyhin evini ziyaret ettikleri esnada kadınlar şeyhin eşini ziyaret ettikleri için onunla Kurmancca konuşmaktadırlar (K. K. : 2). Erkekler de aynı şekilde şeyhin kendisini ziyaret ettiklerinde Kurmancca konuşmaktadırlar. Dile aşinalık bu sohbetlerde gerçekleşirken aslında dille olan ilişkilerin güçlendiği en iyi

alan kasideler ve methiyelerdir. Şeyhlerle bir araya gelen müritler "hey[14]" çekerken aynı zamanda kasideler ve methiyeler okunmaktadır. O methiyeler ve kasideler her ziyaret esnasında sürekli tekrarlandığı için yıllar geçse de unutulmamaktadır. Evde, tarlada iş yaparken ya da dinlenirken bu kasideler ve methiyeler sürekli tekrarlanmaktadır (K. K. : 5).

Dili Türkçe (Çüngüş ve Çermik örnekleri mevcut) veya Kurmancca olan başka köylerden ya da ilçelerden yapılan bir evlilikte farklı adetler veya farklı uğraşlar söz konusu olabilmektedir. Saha çalışmasında bu örneklere rastlanmıştır. Örneğin, Kurmanç ya da Türk köyünden gelen kadının ailesinin uğraşı ya da geçim kaynaklarından biri bağcılıksa, Zaza köyündeki kocasının ailesi sürü çobanlığı yapıyor olabilir. Kadın bu yeni aileye dâhil olunca hem Zaza dilini öğrenmek zorunda hem de ailenin gündelik hayattaki yapma-etme biçimlerini öğrenmek zorundadır. Bu pratikleri öğrenerek gündelik hayata ve topluma uyum sağlayabilecektir. Kadının ana dili Kurmancca olsa dahi eşinin konuştuğu dil olan Zazacayı öğrenip çocuklarına da öğretecektir (K. K. : 2). Köyde kaldığı süre boyunca köyü en az kendi köyü kadar iyi öğrenme fırsatı yakalayacaktır.

Zaza köyünden Kurmanç köyüne giden bir kadın doğan çocuklarıyla aynı şekilde Kurmancca konuşmaktadır. Doğan çocuklar ise, annelerinin köyüne gidip gelerek dili öğrenmektedir. Bazen de annelerinin akrabaları köyü ziyaret ederken anneleriyle konuşan akrabaları sayesinde dili anlamaya başlayacaklardır (K. K. : 5). Eğer Kurmanç köyünde doğan bir kadın annesinin yeğenleriyle veya köyünden herhangi biriyle evlenirse Zazacayı Kurmancca kadar iyi öğrenecektir (K. K. : 2). Hatta annesiyle Kurmancca konuşan kadın, evlendikten sonra annesiyle Zazaca konuşmaya başlar. Eğer kadın babasının köyünden birisiyle evlenseydi, annesi onunla Kurmancca konuşmaya devam edecekti. Baba ise, kızı ister Kurmanç köyünden ister Zaza köyünden biriyle evlendirsin her iki koşulda da kızıyla Kurmancca konuşmaktaydı (K. K. : 2). Kadınların kısaca bir Türk köyüne gelin olarak gitmedikçe, televizyon köye gelmedikçe, okullar açılmadıkça veya şehre taşınmadıkları sürece Türkçe ile olan bağları çoğunlukla kopuktu.

[14] Müritlerin genişçe bir odada erbane adlı vurmalı çalgı eşliğinde, hey hey ('h 've 'y' harfleri kalın bir sesle söylenerek 'y' harfi telaffuz edilirken bastırılarak söylenmelidir) diyerek kendilerinden geçtikleri dini bir anlam atfedilen pratiktir.

Köyde, dile ve toplumun yapma-etme biçimlerine en çok hâkim olan kişiler kadınlardı. Çünkü kadınlar toplumun hafızası olma rolünü taşıdıkları kadar erkekleri yetiştiren, büyüten topluma hazırlayan önemli aktörlerdendi. Aile babası hayatta değilse bile, oğluna erkeklerin nasıl iş yaptıklarını öğretebilmektedir. Çocuğunu büyüttüğü için dili çocuğa öğreten ve aynı zamanda unutmasını engelleyen de annedir.

"Annemin çok güçlü bir belleği vardı. Hiçbir şeyi unutmazdı. (...) yazık ki Türkçesi kıttı. Belki de Kürtçeyi bir destancıdan daha güzel konuşurdu. O bir masal, destan, bir olay anlatırken herkesi lalü ebkem ağzına baktırırdı. Ben de onun anlatımına hayrandım. (...) bunca yıl, hiç konuşmadığım halde Kürtçeyi anlayabiliyor, biraz da konuşabiliyorsam onun yüzündendir" (Kemal, 2017: 16).

Zaza dilinde öykü, masal toplayıp derlemeyi düşünen yazarlar bile bunları dinlemek için çoğunlukla kadınlardan yardım almaktadırlar. Kadınlar zamanlarının çoğunun köyde iş yapıp daha çok akrabalarıyla içli dışlı olarak geçirmektedirler. Kocası ya da akrabalarının anlattığı hikâyeleri kadınlar çoğunlukla aklında tutup sürekli olarak birbirlerine anlatmaktadırlar. Bu sebeple sözlü kültürle büyüyen kadınlar bu hikâyeleri doğan çocuklarına sürekli anlattıkları için hikâyeleri unutmamaktadırlar. Kadınlar erkeklerin pratiklerini unutmayıp erkek çocuklarına anlatırken, erkekler kadınların pratikleri bilmelerine rağmen pratiğe bile geçirmezler. Örneğin örgü örmek kadınlara biçilen rol olduğu için erkekler asla örgü örmemekteydiler. Eğer köyde ya da ilçede bir erkeğin örgü ördüğü duyulursa erkekle dalga geçileceği için böyle bir girişimde bulunulmazdı. Sonuç olarak, erkeklerin kamusal alanda daha fazla bulunması ve bunu içeren zorunluluklar (askerlik, nüfus kâğıdı, tapu işlemleri, mahkeme, hastane) sürekli olarak şehre, ilçeye ve komşu köylere gitmesini gerektirmekte ve bu onu hareketli bir konuma getirmektedir. Kadınlar ise kamusal alanlarda sınırlı bir şekilde ve daha sabit konumda kalmaktadır. Erkekler ile kadınlar arasında rollerin geçirgenliği erkekler konusunda daha katı olduğundan kadınlar erkeklerin rollerini kavrayıp aktarıcı bir role bürünebilmektedirler. Bu yüzden kadınların aktarıcı rolü, dil üzerinde yıllarca uygulanan politikalara rağmen canlı kalmasını sağlamıştır.

Muhtarın köydeki konumuna gelindiğinde ise muhtar; hükümet karşısında köylüleri temsil eden bir diğer önemli aktördür. Muhtarlar çevrede Kurmanç köyleri varsa, Kurmanccayı bilmekteydiler. Aynı şekilde benimsediği şeyh Kurmancca konuşuyorsa, dile aşinalığı artmaktaydı. Türkçeyi çiftçilik yapan köylülerden daha iyi bir şekilde konuşmaktaydılar. Bunun temel sebebi, bürokrasi ile olan etkileşimleriydi. Çoğunlukla jandarma ile etkileşim halindeydiler. Gençleri askere yollama görevini yerine getirmekteydiler. Köyün şikâyetlerini ilçeye bildirerek destek sunmaya çalışmaktaydılar. Muhtar, çoğunlukla köye gelip giden resmi yetkililerin ziyaret ettiği ilk ve son kişidir (D.Bates-A.Rassam, 2016: 197). Teknolojik aletler ilk olarak köyün zenginlerine ardından da muhtarın evine uğramıştır. Radyo, televizyon, telefon vs. buna verilebilecek temel örneklerdendir.

İmam ise köyün içinde belki de en önemli aktördür. Bunu oluşturan en önemli neden, imamın toplumdaki konumudur. İmam köyde vaaz verir, namaz kıldırır, kuran okur, ölüleri yıkar, defneder. Bunun gibi birçok işlevi yerine getirerek köylünün gündelik hayattaki pratiklerini düzenlemektedir (bkz. İkinci Bölüm). Kısaca, köylünün içli dışlı olduğu önemli bir figürdü. Bu meziyetlere sahip olan imam, aynı zamanda diğer köylülerden daha fazla dile hâkimdi. Bunun temel sebebi cumhuriyet kuruluşuyla birlikte medreseler kapatılmadan önce[15], imamların medrese eğitimi alıyor olmalarıydı. Medreselerde alınan eğitim çoğunlukla Kurmancca idi. Bunun yanında Arapça ve Farsça metinler de okutulmaktaydı. Ayrıca bunların yanında Ehmede Xani, Meleye Ciziri gibi Kürt âlimlerin eserleri okutulmaktaydı. Sahip olduğu ilim ve dile hâkimiyeti dışında imamı farklı kılan bir diğer özellik ise geçim kaynağını direkt olarak köylülerin zekâtından almasıdır (K. K. : 1). Köylüler imama ev yapıp evine yemekler götürmekteydi. Kısaca imamın geçim kaynağı köylüydü. Ama bu durum yıllar içerisinde değişmeye başlamıştır.

İmamdan bahsetmişken din mezheplerine değinmek yerinde olacaktır. Zazalar içerisinde Hanefi mezhebine mensup bireyler olsa da çoğunluğu Şafii mezhebine mensuptur. Fakat devletin dini pratiklerini "Hanefi mezhebi" üzerinden

[15] Cumhuriyetten sonra medreseler kapatılsa da, medreseler bölgede faaliyetlerini dar alanda ve sınırlı imkânlarla, daha çok yer altı faaliyeti şeklinde sürdürdükleri için sayıları azalmıştır. Laik eğitim ve sekülerleşmenin artması ile birlikte toplumdaki eski itibarlarını kaybetmişlerdir. Bkz. Ercan Çağlayan, **Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s.118.

tanımlayıp kendi imamını ataması köylüyü rahatsız etmiştir: "*O imamın arkasında namaz kılmayız, imam devletin parasıyla namaz kıldırmaz"* (K. K. : 1) sözleri yankılanmaya başlamıştır. Köylüler yıllarca bu durumu kabullenememiştir. İmamlar arasında ikilik oluşmaya başlamış, köylüler çoğunlukla medrese kökenli bir imamın arkasında namaz kılmayı tercih etmişlerdir (Subaşı: 2003, 46). Medrese kökenli imamlar köylülerle Zaza dilinde anlaşarak onlara kendi dillerinde vaazlar vermiştir. Medreseler yerine Diyanetten gelen imamların sayısı artınca köy dışından Zazaca bilmeyen imamların atanmasıyla birlikte vaazlar Türkçe verilmeye başlanmıştır. 1980 Askeri Darbesi ile birlikte imamlar özellikle anlaşmazlıkların yoğun olduğu ilçelerde ve şehirlerde Türkçe vaazlar vermeye başlamışlardır (K. K. : 1) Yaşadıkları ilçeye atanan Zaza imamlar da buna uyarak Türkçe vaazlar vermişlerdir.

Köydeki diğer bir önemli aktör de daha önceden bahsedildiği gibi mirlerdir. Diyarbakır'ın Zaza köylerinin hepsinde beylerin ya da mirlerin varlığı söz konusu olmasa da bazı köylerde ve ilçelerde varlıklarından bahsetmek gerekmektedir. Mirler ve beyler ekonomik olarak daha güçlü oldukları için köy dışında da varlıkları söz konusuydu. Mirler ve beyler aslında çoğunlukla ilçelerde yaşamaktaydılar. Fakat ekonomik manada gelir elde etmek için diğer köylere yerleşip tarlalar satın almış ya da tarlalar onlara hediye edilmiştir (K. K. : 2). Bu yüzden bazı köylere yerleşmiş ve orada söz sahibi olmuşlardır. Köylülerden daha fazla bürokrasi ile içli dışlı olup sürekli şehre gitmekteydiler. Bu yüzden Kurmanccaya ve Türkçeye de köylülere göre çok daha fazla hâkimdiler. Buna ek olarak kendilerini köylülerle eşit statüde görmemekteydiler. Örneğin Zazalarda emik bir adlandırma olan Kırd ismini kabul etmemişlerdir. Kendilerini bazen Abbasi olarak adlandırırken, bazen mir, bazen de Türk olarak kabul ettikleri söylenmektedir (K. K. : 2). Tanzimat Dönemi'ne kadar etkili olan beyler Tanzimat Dönemi'nden sonra ortadan kaldırıldıkları için otoritelerini kaybederek otoritelerini şeyhlere bırakacaklardır (Bruinessen, 2005: 213-214). Buna rağmen mal varlıklarını korumayı başardıkları için köylerde ve ilçelerde söz sahibi olmayı sürdürmüşlerdir. Zengin olmaları ve köylülere nazaran büyük arazileri sahip olmaları nedeniyle çocuklarını değişen dünyaya uyum sağlayacak şekilde yetiştirmişlerdir. Bu yüzden çocuklarını şehirde ya da ilçelerde okutup büyük şehirlere yollamışlardır. Köydeki ilk traktöre, ilk televizyona, ilk telefona vs. gibi teknolojik yeniliklere çoğunlukla ilk onlar sahip olmuşlardır.

Jandarma, muhtar ve hükümetin diğer temsilcileri ile iyi ilişkiler kurmuşlardır (K. K. : 2). Bu yüzden Türkçe konuşma pratikleri daha fazla gelişmiştir. Bu gelişim onları bürokrasi, şehir ve yenilikleri bilen bir konuma getirdiği için köylüler onları benimsemek zorunda kalmışlardır. Köylülerin zaaflarından yararlandıkları için köylüler zamanla eğitime ve değişen dünyaya uyum sağlama noktasında teşvik edici sebeplerin oluşmasına zemin hazırlamışlardır.

Bahsedilen bu aktörler Zaza dilinin yıllar yılı var olması ve dönüşmesi konusunda anlatıldığı gibi önemli rollere sahip olmuşlardır. Dışarıyla, yani köy ve ilçe dışındaki yaşantıyla olan etkileşimleri geliştirerek dilin varlığını devam ettirmişlerdir. Bunun ana sebebi toplumda sosyal, dinsel, dilsel, üretim biçimleri, ekonomik vs. gibi birçok alanda değişime neden olacak olan teknolojik araçların dilin bünyesine girmesidir.

Dil politikalarının varlığı köyde yaşayan insanlara çabucak tesir etmemiştir. Bürokrasi ve şehrin egemen olduğu yaşantı ve dil yapısıyla karşılaşmayan köylüler diğer dillerin mutlak egemenliği altında sıkışmayıp dilleriyle etkileşim kurmuşlardır. Köylüler daha çok jandarmayla etkileşim kurdukları için devletin bürokrasisi ve diliyle olan ilişkileri onları Türkçe öğrenmeye sevk etmemiştir. Üretim yapıları ve geçim kaynakları tarım olduğu için de okula gitmeyi de gerekli görmemişlerdir (K. K. : 1). Yaşantılarını bu şekilde devam ettirmişlerdir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'lere kadar, sürekli olarak uygulanan *"köy, ilçe ve yer adlarının değiştirilmesi"* politikalarına rağmen halen de yerleşim yerlerinin bugünkü resmi isimlerini kullanmamaktadırlar: *" Ez şona Piro", "Ez şona Yine"*[16] gibi yer adları olduğu gibi kalmıştır.

4.1.3. Tek Parti Döneminde Diyarbakır'da Eğitim

Cumhuriyetinin kuruluşu ile birlikte millet sistemi benimsenmiş, Anadolu'daki Müslümanların Türk ulusu içerisinde karışıp kaybolacağına inandıkları için Anadolu'daki Müslümanları Türk olarak kabul etmişlerdir (Erkan-Aydın, 2012: 41). Bu nedenle Diyarbakır'da sistem, fikrini hayata geçirmek için okullar açmıştır. Diyarbakır gibi, Kürtçenin yoğun olarak konuşulduğu Vilayat-ı Şarkiye'de Türkçenin kullanımını yaygınlaştırmak için ilk, yatılı ve kız okullarının açılmasına

[16] *"Dicle'ye gidiyorum, Hani'ye gidiyorum"*.

özen gösterilmiştir (Çağlayan, 2014: 628). Kadınlar için okul açılmasının sebebi kadınların çocuklara Türkçeyi öğretmesini sağlamaktır. Kamusal alana katılma imkânı yakalayan kadınlar Türkçeyi böylelikle hızlı bir şekilde öğreneceklerdir. Yatılı okullar kanunen 1961 yılında kabul edilse de 1920'lerle birlikte bu konu ciddi anlamda gündeme getirilmiş ve yatılı okulların ilk örnekleri 1930'larda açılmaya başlanmıştır (Işık-Arslan, 2012: 118). Tüm bu düşüncelerin uygulama aşamasında istenilen etkiyi yaptığını söylemek güçtür. Çünkü Cumhuriyet'in ilk yıllarında kırsal nüfusun kentsel nüfusa oranla çok fazla olması ve buna bağlı olarak okur-yazar oranının düşük olması yukarıdaki hedeflerin gerçekleşmesini güçleştirmekteydi (Çağlayan, 2014: 627). Ayrıca, Diyarbakır'da halkın büyük çoğunluğu Kurmancca konuştuğu için hükümetler bölge üzerinde daha fazla mesai harcamışlardır.

1923-1950 yılları arasında Diyarbakır merkezde yedi ilkokul vardı: Bunlar: Gazi, Cumhuriyet, İsmet Paşa, Ziya Gökalp, Süleyman Nazif, İnönü ve Yenişehir İlkokulunu kapsamaktadır. Tek partili Cumhuriyet (1923-1950 yılları arası), Diyarbakır'da Halkevleri/Halkodaları, Mektepleri/Ulus Okulları, Türk Ocağı, Millet ve Ergani'de Dicle Köy Enstitüsü'nün yanı sıra başta il ve ilçe merkezleri olmak üzere okullaşmaya önem vererek köylere varıncaya kadar çok sayıda okul açıldı (Çağlayan, 2014: 119-132).

4.1.4. Köylerde Eğitimin Kuşaklararası Değişimi ve Zaza Dili

Zaza dilinde "Herbê Şêxo (Şeyhlerin Savaşı)" olarak adlandırılan Şeyh Sait İsyanı Zazaların çoğunluk olarak yaşadığı bir bölgede patlak vermiştir. İsyan Dicle'den başlayıp Diyarbakır sınırlarını aşsa da daha sonradan bastırılmıştır. Bu isyandan sonra 24 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu kararıyla Şark Islahat planı hazırlanmıştır (Akçura, 2009: 58-59). Bu planla çarşıda, pazarda Türkçe dışındaki diller yasaklanmıştır. Bu durumdan Zazaca da etkilenmiştir.

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra sistemle zıtlaşmalar artmıştır. Akabinde İkinci Dünya Savaşı sonrası daha da alevlenen komünizm tehlikesi ile birlikte özellikle kırsal kesimde yaşayan insanlarda devlet okuluna gitmek olumlu karşılanmamıştır. Eğer çocuklar okula giderse komünist olacakları fikri bir süreliğine de olsa yer

edinebilmiştir (K. K. : 3). Köylüler okul fikrine hemen sıcak bakmamışlardır. Bunu oluşturan iki temel sebebin olduğunu söyleyebiliriz: Birinci sebep, medrese eğitimini daha faydalı buldukları için seküler bir eğitimi gerekli görmemeleridir. İkincisi sebep ise çocukların okula gitmesiyle birlikte temel geçim kaynakları olan hayvancılık ve tarım faaliyetlerinin aksayacak olmasıdır (K. K. : 3). Köyde kendi tarlalarını işleyip kendi hayvanlarını güttükleri için okula gitmek ilk zamanlarda cazip gelmemiştir. Üstelik köylüler çocuklarını okutacak yeterli ekonomiye sahip değillerdir. Okul okumak için imkânları zorlayan çocuklar, yumurta satarak okulun araç ve gereçlerini temin edip okula gitmişlerdir. Hatta o dönemi yaşayan insanlar sıklıkla şunu söylerler:

"Babalarımız tarlaya işe koşun diye bizi okula yollamıyorlardı. Birçoğumuz kümesten, ahırdan, bahçeden vs. bulduğumuz şeyleri satıp okula gidiyorduk. İlkokul diplomasını almak büyük nimetti. Tarla işi zordu, şehirde adam bulup memur olduk. Babam 'okuyup memur mu olacaksın, insan memur olur mu hiç, hamallıktan başka bir şey değil! İnsan tarlasını hayvanını bırakıp memur olur mu hiç' diyerek bizi alaya alırdı. Bizim zamanımızda devlet işi öyle değerli filan değildi" (K. K. : 3).

1960 ve öncesi nesilde okula giden insan sayısının çok az olduğunu söyleyebiliriz. Köylerden okula giden ilk çocuklar ekonomik durumları daha iyi olan ailelerden çıkmıştır. Beylerin ve mirlerin olduğu köy ve ilçelerde ise bu daha hızlı olmuştur (K. K. : 2). Ekonomik durumları yerinde olan köylüler çocuklarını ilçelerde okullar olmadığı için şehirlere yollamışlardır. Şehirlerde okuyan çocukların bazıları büyük şehirlere giderken bazıları da köylerine veya ilçelerine tahsilli ve meslek sahibi olarak dönmüşlerdir (K. K. : 2). Daha sonra bu furyaya muhtar da katılarak çocuklarını okula göndermeye başlamıştır. Köylüler daha sonradan çocuklarını ilçeye ya da şehre göndermiştir. Okullar köylere ancak 70'li yıllardan sonra inşa edilmeye başlanmıştır. Bazı köyler şehre yakınsa ya da şehir güzergâhında ise, o köylerde okullar mevcuttu.

1960 ve sonrasında doğan nesillerde okullara olan talebin yavaş yavaş başladığını söyleyebiliriz. Fakat bu nesiller de okula geç başlamış ya da köylerinde gidecek okul bulamamışlardır. Okula gitseler bile ilkokul diplomasını zorlukla alabilmişlerdir (K. K. : 4). Bazıları da okula başlayıp sonradan okulu bırakmak

zorunda kalmışlardır Yıllar sonra bu nesiller işe girmek için açıktan liseleri bitirmeye çalışmışlardır. Özellikle 90'ların sonunda bu talep iyice artmıştır. Bazı köylerden doktor, avukat, öğretmen, ziraat mühendisi, memur vs. gibi meslek sahibi bireyler çıkınca okula olan talep artmaya başlamıştır (K. K. : 4).

Okulların açılması ile birlikte okula başlayan çocukların yaşlarının çok büyük farklılıklar gösterdiğini söylememiz gerekmektedir. Okula 10-15 yaşlarında başlayan birçok köylünün varlığı mevcuttu (K. K. : 4). Okulun olmayışı, geç açılması veyahut her köyde okulun olmaması bu sorunları doğurmuştur. Bu sorunları aşan sorunlar ise okula başlayan insanların okul hayatında yaşadıkları dil ve etkileşim problemidir. Uzak köylerden yürüyerek gelen köylüler, okula devam etme konusunda sorunlar yaşamışlardır. Çoğu öğrenci sınıfta kalmış veya okulu yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Eğitim dili Türkçe olduğu için çoğu öğrenci öğretmenleriyle iletişim sorunu yaşamıştır. Türkçeyi anadili olarak konuşan bir bireye göre okumayı, yazmayı, kısaca dili kullanma becerilerini yerine getirmekte zorlanmışlardır. Bir dönem içerisinde öğrenilecek bu becerileri, öğrencilik hayatlar boyunca yeterince öğrenememişlerdir. Derste öğretmen-öğrenci ilişkisinin kurulması uzun sürmüştür (K. K. : 4). Öğretmenler ayrıca, müfredat programının gereklerini yerine getirmekte zorlanmışlardır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen zekâsı, hayal gücü ve dilsel birikimleri onaylanıp teşvik edilen azınlık dillerine mensup çocuklar, okullarıyla ve dersleriyle çok daha fazla ilgilenmekte ve başarılı sonuçlar elde etmiştir (Cummins, 2009: 19-35).

Okul başarısı elde edemeyen çoğu öğrenci ise, okula devam edememiş ya da sınıfta kalmıştır. Ebeveynlerinin baskılarına rağmen okula giden, evdeki, tarladaki, bahçedeki işleri aksatan çoğu öğrencinin okulla olan bağı kopmaya başlamıştır. Fakat bu durum böyle kalmaya devam etmemiştir. Köylere ilerleyen yıllarda okuyarak gelen ve Zaza dilini bilen öğretmenler öğrencilerin anlamadıkları yerlerde, cümleleri Zazacaya çevirerek Türkçeyi kavramalarını sağlamışlardır. Bu öğretmenler velilerle kolaylıkla anlaştıkları için öğrencileri yönlendirme konusunda veli toplantıları yaparak öğrencileri hem okula olan bağlarını güçlendirerek devamsızlık yapmamaları konusunda teşvik etmiş, hem de onların sınıfta kalmalarını engellemiştir (Coşkun-Derince-Uçarlar, 2010: 84).

Devamsızlık ve dil sorunu yaşayan köylüler ilkokulu bitirince askere gitmişlerdir. Bu nesil, Türkçeyi ve okuma yazmayı askerde öğrenen nesil kadar sorun yaşamamıştır (K. K. : 3). Ayrıca bu nesil karakola gitmek için beylerden, mirlerden ya da zengin köylülerden çoğunlukla bilgi almak zorunda kalmamıştır. Memurlardan nüfus cüzdanı, tapu alırken zorlanmamıştır. Çünkü hastaneye gitmekte zorlanan, nüfus müdürlüğündeki basit işlemlerde memurlara bedel ödeyen nesil doğacak çocuklarının bu zorlukları yaşamasını engellemek için onları okul okumaya yönlendirmişlerdir (K. K. : 3). Yaşadıkları sorunları kolaylaştırmak için çocuklarını bu sorunlarla yüzleştirmek istemeyip onları dönemin tirâjlı ve işlevsel mesleklerine yönlendirmişlerdir. Bu mesleklerin sayısal ağırlıklı derslerden oluşmaları da Zazalar açısından avantaj sağlamıştır. Öğrenciler Türkçeyi öğrenme konusunda yaşadıkları zorlukları sayısal derslerde yaşamamışlardır:

"(...) mesela girdiğim o sekizinci sınıfın seviyesinin çok düşük olduğunu düşünüyordum. Hâlbuki o sınıf matematik ve fen dersinde çok başarılıymış, ama Türkçede sıfırlar" (Coşkun-Derince-Uçarlar, 2010: 56).

1980 ve sonrası dönemde özellikle televizyonun insanların hayatına girmesiyle (K. K. : 1-5) birlikte Türk diline olan hâkimiyet artmaya başlamıştır. Şehirlere açılan yollar inşa edilirken her köyde en az bir minibüs şehre gidip gelmeye başlamıştır (K. K. : 1). Şehirle olan etkileşim ve şehre olan yoğun göç bu nesille birlikte başlamıştır. Kadınların önceki nesillere göre okullarda sayıları erkekler kadar olmasa da artmıştır. Daha önceki nesillerde şayet bir kadın okula gidiyorsa, o kadın en fazla ilkokulu okurdu. Fakat bu nesilde liseye giden kadın sayısı artış göstermiştir.

Okul kadar televizyon da köylülerin Türkçeyi öğrenmeleri konusunda etkili olmuştur. Tabi ki televizyonun gündelik yaşama girmesi de birden olmamış aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. "Televizyon ilk olarak zengin köylülerin evine girse de köylüler o eve toplu olarak gitmeye cesaret edememiştir. Televizyon muhtarın ya da başka bir köylünün eve gelince çoğu meraklı köylü o evlere toplanıp televizyon izlemekteydi" (K. K. : 5). Televizyondaki filmleri, dizileri, haberleri vs. izleyen köylüler Türkçeye hâkim olmaya başlamıştır. Fakat bu hâkimiyet her kuşakta aynı oranda etkili olmamıştır. Örneğin, yaşlı kadınlar televizyona çok ilgili olmamışlardır (K. K. : 5). Tabi daha önce de bahsettiğimiz gibi yaşlı erkekler yaşlı kadınlara göre

kısmen ilgili olmuş, çünkü kamusal alanla daha ilgili oldukları için Türkçeye daha aşinadırlar. Aile babaları ise çocuklardan sonra en çok ilgili olan bireylerdir. Çocuklar ise, özellikle 80'lerde doğanlar, doğduktan birkaç yıl sonra televizyonla büyüdükleri için Türkçeyi ebeveynlerinden daha hızlı bir şekilde öğrenmişlerdir (K. K. : 5). Türkçeyle haşir neşir olan çocuklar okulda önceki nesillere göre daha az zorlanmışlardır. Köyde yaşamaları ve üretim biçimlerini sürdürmeleri onları tam anlamıyla Türkçeye yaklaştırmamıştır. Okulda ve televizyonda Türkçe olsa da gündelik hayat Türkçe üzerine kurulu değildir. Evlendikten sonra çocuklarıyla Türkçe konuşsan ilk neslin bu nesil olduğunu söyleyebiliriz ancak burada bir istisnadan bahsetmek gerekmektedir. Bu istisna Diyarbakır'a veya başka bir şehre göç eden köylüleri kapsamaktadır. Şehre göç eden ailelerde hangi kuşaktan olursa olsun çocuklarıyla Türkçe konuşan aileler görülebilmektedir. Köyde Türkçe konuşmanın başat unsuru televizyon olsa da bir diğer etmen köyden şehre göç edip tekrardan geri dönen ailelerin çocuklarıyla Türkçe konuşmasıdır. Bu gelişmeyle birlikte diğer köylüler Türkçe konuşmaya başlamıştır. Fakat bunu her ailede görmemiz mümkün değildir. Özellikle geçim kaynakları çiftçilik olan köylüler çocuklarını hayvancılığa ve tarıma yönlendirdiği için o çocuklar özellikle Zaza dilini konuşmaya daha meyilli olmuşlardır. Tarım ve hayvancılık pratiklerini Zaza dilinde öğrendikleri için Türkçeyi çok kullanamamaktadırlar. Çocuklarını eğitime yönlendiren aileler ise Türkçe konuşmaktadırlar. Çünkü aileler çocuklarının okula gidip başarılı olmalarını ve şehirde yaşamalarını istemektedir. Çocuklarını bu düşünceye dayanarak şehirdeki dili öğretmektedirler. Bu şekilde okulda başarılı olacaklarını düşünmektedirler.

Okul ve televizyonun kuşaklar üzerindeki etkileri kadar tarım aletlerinin değişimi de dilin dönüşmesine neden olmuştur. Çünkü kullandıkları birçok tarım aleti yerini bunlara bırakmıştır. Böylece köylerdeki işler daha da hafiflemiştir. Makineleşmenin yayılmaya başladığı bir dönem olsa da köyde herkesin traktörünün olduğunu söyleyemeyiz. Köyde traktör olsa da buğday ve arpa orakla biçilmeye devam edilmiştir. Biçer-döver ve bıçak gibi tarım makinelerine talep fazla olmamıştır. Şehre göç eden aynı zamanda da ekonomik durumu daha iyi olan insanlar bu makineleri daha fazla kullanmışlardır. Daha önce *mışone*yi kullanan köylüler, bu yöntem zahmetli olduğu için patozun köye gelişini olumlu

karşılamışlardır. Patoz ürünlerin ayrıştırılmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca tarlada geçen süre kısalmıştır. Köyde gençlerin azalmasıyla birlikte yaşlanan köylüler için makineleşme rahatlık açısından makul bir durum olarak görülmüştür. Köyde *pes*lerini/sürülerini birleştiren köylülerin zamanla çocuklarını okula ve şehre yönlendirmesiyle birlikte sürülerini dağıtmaya başlamışlardır. Sürüler dağıtılınca bere kültürü de zamanla sona ermeye başlamıştır.

2000 ve sonrasında doğan kuşak ise köylülerle ilgili anlatılan hayattan bambaşka bir hayatı yaşamaya başlayacaklardır. Bu kuşağın yaşadığı dönemde evlerin damında mantar gibi çoğalan televizyon antenleri mevcuttur. Ayrıca bu kuşak akıllı telefon, bilgisayar vs. gibi birçok teknolojik ürüne bağımlı bir şekilde yaşayarak hayatlarına devam etmektedirler. Bu kuşak içinde Zazacaya hâkim olan birey sayısı azalırken konuşma içinde çok fazla Türkçe kelimeler yer almaktadır. Konuşurken sürekli Türkçe alıntılara yer vermekte ve sosyal medya ile aktif bir şekilde ilgilenmektedirler. Kısaca dil becerisi yıllar geçtikçe azalmaktadır. Bunun temel sebebi, özellikle ellerinde sürekli akıllı telefonların olmasıdır. Akıllı telefonları kullanan çocuklar, telefonlarının dili Türkçe olduğu için sürekli Türkçeyle haşir neşir olmaktadırlar. Video izlemeleri, sosyal medyayı kullanmaları, mesajlaştıkları için sürekli yazı dilini kullanmaları, onları Türkçe düşünmeye sevk ettiği için Türkçeye eğilimleri artmaya başlamıştır. Bu yüzden Türkçeyi diğer tüm köylülerden daha etkili olarak kullanmaktadırlar. Çevreleriyle, hatta kendi köylüleriyle bile Türkçe konuşmaktadırlar. Zaza diline olan ilgileri aileleriyle, onlarla Zazaca konuşan akrabaları ve arkadaşlarıyla sınırlı kalmaktadır. Şehre sürekli gidip geldikleri için Türkçe konuşmaktadırlar. Dilin gittikçe varlığını yitirmeye başlayan bu nesil artık planlarını şehre yönelik tasarlar ve ona göre hazırlık yapar. Bu kuşak içinde köye, tarlaya ilgili olan ve Zaza diline hâkim olan birey sayısı sınırlıdır. Gençlerin şehre olan ilgisi ve planlarını köy üzerine kurmaması üzerine köyler artık sadece orta yaş ve üstü insanların yaşadığı yerlere dönüşmeye başlamıştır. Dil köylerde bu insanların varlığı sayesinde şehirlere göre daha güçlü bir şekilde yaşayabilmektedir. Pratiklerde yaşayan ve onlarla var olan dil, bu köylüler sayesinde yeniden üretilmektedir. Onlar sayesinde de arı kalmaya devam etmektedir.

Sürekli olarak göç veren köylerde, genç nüfus şehri cazip bulurken, okula gitmeyen gitse de çok az okuyan köylüler köyde yaşamlarını devam etmişlerdir. Tarlaları biçer-döver, bıçak gibi tarla makineleri ile hasat etmektedirler. 2000 ve sonrasındaki kuşakta artık tarım kol gücüne çok az ihtiyaç duyularak yapıldığı için hayatlarından orak, tırpan çıkmaya başlamış, kısaca *pali* yerine işler artık makinelere bırakılmıştır. Bu kuşaktan önceki zamanlarda tarlalardaki işler aylar sürerken, artık birkaç günde tüm tarla işleri bitebilmektedir. Arta kalan zamanlarda da şehre gidip çalışmaktadırlar.

4.1.5. Köylerde Kadınlar ve Eğitim

Okula giden kadın sayısının oldukça sınırlı olduğundan bahsetmek gerekmektedir. Köy içinde yan yana gelmeleri katı kurallarla engellenmese de kadınlar ve erkekler arasında olan mesafe korunmuştur. Daha önce bahsedildiği gibi kolektif olarak yapılan işlerde (imece gibi) kadınlar ve erkekler yan yana durmuş ve çalışmıştır. Düğünlerde beraber halay çeken kadınlar ve erkekler olmuştur, ama bunların akraba olduklarını da eklemek gerekmektedir. Tüm bunlara dayanarak kadınların ve erkeklerin bir sınıfta iç içe olması çoğu ebeveynler tarafından ilk başlarda kabul görmemiştir (K. K. : 5). Fakat 80 ve sonrasında okula giden kuşaklarda, okula giden kadın sayısı artmaya devam edince ebeveynler kız çocuklarını okula göndermeye başlamıştır. Kadınların okul hayatı ise çoğunlukla kısa sürmüştür. "Okula geç başlayan çoğu kadın evlendirilerek okuldan alınmıştır. Beş yıllık eğitimi bitirseler bile ortaokula gönderilmemişlerdir" (K. K. : 5). İlkokullar köyde mevcutken ortaokullar ancak şehir güzergâhındaki büyük köy okullarında olduğu için erkek çocuklar ortaokullara giderken kız çocukları gidememiştir. Lise eğitimi için de ilçeye ya da şehre gitmeleri gerekmiştir. Ancak 90'lardan sonra bu imkânı elde eden sınırlı sayıda kadın olmuştur. 90 kuşağında okula giden kadın sayısı artarken kadınlar okullarda başarılı olup üniversiteye de gitmişlerdir (K. K. : 5). 2000 ve sonrası kuşakta bu süreç daha da kolaylaşmıştır. Fakat kadınların eğitim hayatını sürdürmeleri özgür bir şekilde gerçekleşmemiştir. Aileler hayvancılık ve tarımı eski yöntemlerle sürdüremeseler de kadınlar ev konusunda yardım için evde tutulmaktadırlar. Bu kadınlar köyden ancak evlilikle çıkabilmektedirler. Kadınlar bu yolla çıkacaklarını bildikleri için şehirde yaşamayı isteyen erkeklerle evlenmeye meyillidirler. 1980 ve sonrasında doğan kadınlar kamusal alanda annelerinden daha

fazla yer almaktadırlar. Televizyonlar köydeki evlere girmeye başladıktan sonra kadınlar Türkçeyi öğrenmeye başlamışlardır. 80 ve öncesi nesillere kadar Zaza dilin en iyi taşıyıcıları kadınlar iken, bu kuşakla birlikte evlenen kadınlar çocuklarına Türkçe öğretmeye başlamışlardır. Kadınlar yıllar geçtikçe Zaza dili yerine çocuklarıyla Türkçe konuşmaktadırlar.

Sonuç olarak; insanlar kırsal kesimlerde yaşasalar bile yukarıda anlattığımız sebep ve etkenlerden dolayı hâkim dilin etkisinden kaçamamaktadırlar. Merkezlerden uzak ve ulaşımın zor olduğu yerleri bunu dışında tutacak olursak, şehir içindeki dilin merkezileşmesi kaçınılmaz olarak yerel halkların özerk yaşamlarının kaybolmasına neden olmaktadır. Bu halklar çoğunlukla kendi kaderlerinin artık kendi ellerinde olmadığını ve yerel ihtiyaçlarına uzaktaki bazı kimselerce karar verildiğini fark ettikleri zaman yabancılaşma duygusu yaşamaktadırlar (Crystal, 2015: 98). Egemen dil her yere sızarak televizyon, internet ve okul eğitimi ile birlikte kendi kültürünü yayarak yerel halkı ve dili kendi bünyesi altına almaya başlamaktadır.

4.2. İLÇELERDE ZAZACANIN YERİ

Diyarbakır'daki Zaza dilinin yoğun olarak konuşulduğu ilçelere baktığımızda Çermik, Zazaların yaşadığı en büyük ilçe olsa da ilçe merkezinde Zazalar kadar Kurmançlar ve Türkler de bulunmaktadır. Fakat Zazalar nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Bu yüzden bu ilçede yaşayan insanlar bu üç dile de aşinadırlar. Özellikle erkekler kamusal alanda daha fazla bulunduklarından dolayı bu üç dile kadınlara nazaran daha fazla hâkimdirler. Çermik'in köylerinde Zaza köyleri daha fazla olsa da Kurmanç ve Türk köyleri de mevcuttur. Çermik'e yakın bir diğer ilçe olan Çüngüş'ün ilçe merkezinde Zazalar ikamet etse de Türklerin nüfusu daha fazladır. Çüngüş'te Zazalar daha çok köylerde yaşamaktadır. Özellikle ilçedeki Zazalar iki dili de bilmektedir. Dicle'de ise Zazalar ilçe nüfusun neredeyse tamamını oluşturmaktadır. Kurmanç nüfus daha azdır. Dicle'nin Têrkan bölgesi olarak adlandırılan bölgede Kurmanç köyleri bulunmaktadır. Diclenin merkezindeki Zazaların Kurmanccaya aşinalıkları çok azdır. Eğil ilçesinde Zazalar, tıpkı Dicle

ilçesinde olduğu gibi ilçe nüfusunun neredeyse tamamını oluşturmaktadırlar. Köylerinde Kurmançlar Zazalardan daha fazla bulunmaktadır. Hani ilçesinin merkezinde de nüfusun neredeyse tamamını Zazalar oluşturmaktadır. Köylerinde Zazalar olsa da Kurmanç köyler de bulunmaktadır. Lice ilçe merkezinde ise nüfusun büyük çoğunluğunu Kurmançlar oluşturmaktadır. Köylerde Zazalar Kurmançlardan daha fazladır. İlçelerde görüldüğü üzere salt bir homojenlik söz konusu değildir. Bu ilçelerde Zazaların nüfusu yoğun olsa da Zaza dili bazen ilçede ikinci dilken bazen de birinci dildir. Örneğin Dicle ilçe merkezine gelen Kurmançlar ilçede Zazaca konuşmaya meyillidirler. Fakat Zazalar onlar kadar Kurmancca konuşamamaktadır. Baskın dil Zazacadır ve Kurmançlar ilçe merkezindeki hâkim dili konuşmaktadırlar. Bir diğer örnek ise Lice örneğidir. Liceli Zazalar Licenin merkezinde Kurmancca hâkim olduğu Kurmancca konuşmaktadırlar. Hatta bazı Liceli Zazalar o kadar iyi Kurmancca konuşmaktadırlar ki bazen Zaza olduklarını anlamak güçleşebilmektedir. Onlara sizinle hangi dili konuşmamızı istersiniz sorusuna çoğunlukla *"İkisi de olur bizim için fark etmiyor"* şeklinde cevap verirler.

4.2.1 İlçelerde Sosyo-Ekonomik Yaşam ve Zaza Dili

İlçeler, illere bağlı küçük yerel yönetimi olan kaymakam ve belediye başkanı tarafından yönetilen yerleşim birimleridir. Diyarbakır'ın Zaza ilçeleri aslında yönetim birimlerini çıkardığımızda köylerle birçok anlamda benzerlik gösterse de farklılıklar yok değildir. İlçenin tanımında da belirtildiği gibi ilçenin köyden yönetim ve bürokrasi anlamında farkı, kaymakam ve belediye başkanının varlığıdır. Köyde devlet görevlisi olarak jandarma, muhtar, öğretmen[17] ve imam [18] mevcuttu. İlçelerdeyse köylerden farklı olarak bürokrasi ve devletin kurumlarıyla iç içe yaşıyor olmalarıdır. Kaymakamlık ve belediyenin varlığı memurları da beraberinde getirmektedir. Köy sınırları içinde ise devletin temsilcisi olarak sadece muhtarlık vardır. Muhtar köyden biri olduğu için devleti veya hükümeti temsili sadece araçsaldır. Muhtar köylüyle aynı dili konuştuğu için de dil konusunda baskı

[17] Okulların açılmaya başlamasıyla köye gelmişlerdir.
[18] Diyanet kendi imamını atadığında devlet memuru sıfatını kazanmıştır. Köylüleriyle Türkçe konuşmuştur. Daha önce medrese okuyarak köye gelip hizmet etmiş, köylülerin zekâtıyla geçimini sağlamıştır. Zazaca konuşmuştur.

oluşturmamıştır. Jandarma karakolu da köy sınırlarının içinde yer almamaktadır. Bu yüzden köyde devletin varlığı jandarmanın köye gelişiyle hissedilmektedir. Köyde dilin varlığını halen de koruyor olmasının sebebi üretim biçimleri olan tarım ve hayvancılığı devam ettirmeleri kadar bu kurumların köyde bulunmamasıdır. Ayrıca köylerin sürekli ziyaret edilen güzergâhlar olmamalarıdır.

İlçede kurumların varlığı dışında çarşı olarak adlandırılan dükkânların ve pazar yerlerinin olması ilçeyi farklı dilleri konuşan insanlar için bir cazibe haline getirmiştir (K. K. : 6). Bu nedenle kamusal alandaki insanlar Zaza dili kadar Kurmancca ve Türkçeye aşina olmuşlardır. Özellikle ticaret yapan esnafların dil öğrenme kabiliyeti işleri gereği daha fazla olmuştur. İlçelerdeki devlet kurumlarında olan insanlar da Türkçeye hâkim olmaya başlamışlardır. Fakat kurumlar içinde özellikle yerel yönetim olan belediyede, yerli halktan olan insanlar kadrolarda çalıştıkları için daha çok Zaza diliyle anlaşmışlardır. Diğer kurumlardan (postane, kaymakamlık, okul öğretmenleri vs.) özellikle Diyarbakır dışından ya da batıdan gelen insanlarla da Türkçe konuşmaktaydılar. Batıdan gelen memurlar ilçede Zaza dilini yıllar içerisinde öğrenmekteydiler Zaza dilinin konuşulduğu çoğu ilçede, batıdan gelip ilçeye yerleşen ve dili öğrenen insanların varlığı mevcuttur. Bourdieu (2009: 72)'ya göre, memurlar bir kenara bırakıldığında aslında ilçede oturanların "*hepsi biraz köylü"*dür.[19]

İlçelerde yaşayan Zazaların köylülerden çok fazla farklılaşmamasının bir diğer sebebi de ilçede yaşayanların köy altı yerleşmeleriyle bağlarının olmasıdır. Aynı sülale veya aileden olan bireyler ilçelerden uzak olan tarlalarına yakın olmak

[19] *"Köy"* başlığında aktörlerden bahsedilirken bu başlıkta bahsedilmemektedir. Çünkü bu aktörlerin birçoğu ilçede de mevcuttur. Tekrara girmemek sebebiyle aktörler anlatılmamıştır. Aktörlerden bazılarının dil açısından önemi *"Şehir"* bölümünde anlaşılacaktır. *"İlçe"* başlığı ilçeyi daha çok köyden farklılık üzerine kurulmuştur. İlçeliler köylülerin sahip olmadıkları imkânlara sahip olsalar da dil, sosyal ve ekonomik yaşam konusundaki farklılıkları uçurumlarla ifade edilememektedir. Köylüler gibi ilçede yaşayanlar da Türkçeyi, okuma yazmayı çoğunlukla askerde öğrenmiştir. Hastane problemi yaşamış, yol sorunu çekmiş, nüfus memuruyla sorun yaşamış vs. olup hem şehre hem de Türkçeye uzak yaşamışlardır. Fakat devletin kurumlarının varlığı kadar çarşı pazarların varlığı köylülere göre dışarıya yani hâkim kültüre daha açık bir şekilde yaşamışlardır. Bu açıklık ilçede yaşayan bireylerin Türkçeye olan aşinalığı daha fazladır. Her ne kadar aşinalık olsa da bu aşinalık belirli meslek gruplarında ve devlet kurumlarında başlamıştır. Bu sebeple aktörler yerine bu başlıkta Türkçe konuşmaya başlayan meslek gruplarından daha çok söz edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle değişimin başladığı noktalar açıklanmaya çalışılmıştır.

için evler inşa ederek orada da ikamet etmekteydiler[20]. Çobanlar yılın on iki ayı boyunca hayvanları gütmek için zamanlarının çoğunu bu inşa ettikleri yerde geçirmektedirler. Bu tip yerleşmeye göme diyebiliriz. *"Ware"* de ise daha çok geçici yerleşmelerdir. "Zazalar çoğunlukla belirli sürelerde burada konaklamaktadırlar. Warelerin bahçelerinde meyve, sebze ekilir ve ağaçlar dikilir. Besin ihtiyacı böylece karşılanır" (K. K. : 6).

4.2.2. İlçelerde Eğitim ve Kuşaklararası Dilin Değişimi

İlçelerde eğitim konusuna baktığımızda, eğitim kurumları köylerden önce inşa edilmiştir. Tek parti döneminde Diyarbakır'da Diyarbakır Lisesi, Diyarbakır Pratik Erkek Sanat Okulu, Diyarbakır Erkek Öğretmen Okulu, Diyarbakır Kız Enstitüsü, Dicle Köy Enstitüsü ve Diyarbakır, Bismil, Ergani ve Silvan ortaokulları, ilkokul sonrası eğitim veren örgün eğitim kurumlarıydı (Çağlayan, 2014: 641). Bismil, Ergani ve Silvan dışındaki ilçelerde 50'li yıllardan sonra okullar inşa edilmeye başlanmıştır. Okula giden çocuklar tıpkı köylerdeki gibi ekonomik durumu yerinde olan ailelerdir. Köylülerden farklı olarak okula gitmek için uzun yollar kat etmek zorunda kalmamışlardır. Eğitim konusunda var olan imkânlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak tüm bu imkânlar var olsa da köydeki gibi kuşaklar arasındaki farklar benzerlikler göstermektedir. Fakat nicel anlamda köylülere göre daha fazla kişi okula gitmiş ve ilçedeki imkânları kullanmıştır. 70'li yıllarda inşa edilen okullar sayesinde liseye gitmek için şehir merkezine gitmelerine gerek kalmamıştır (K. K. : 6). Eğitim konusundaki imkânları 80'lerin ortalarında daha fazla elde etmeye başlamışlardır. 90'lı yıllarda ise kitleselleşme eğilimlerinin başladığını söyleyebiliriz.

50'li yıllarda ilçelerde yapılan ilkokullarla beraber bu yıllarda doğan çocuklardan bazıları okullara gitmeye başlamıştır. Bu çocukların sayısı çok sınırlıdır.

[20] İlçelilerin köy yaşamından bağı yıllarca kopmamıştır. Halen de *"gömelere"*, *"warelere"* giden insanlar bulunmaktadır. Bazıları sürekli olarak ilçelerde yaşasalar da daha sonradan temelli olarak gömelere taşınmıştır. Bunların, halk arasında, 1940'lı yıllarda, bölgede yaşanan kıtlık ve ilçedeki geçim kaynaklarının yetersiz kalmasından dolayı bu durumun göçlere sebebiyet verdiği söylenmektedir (K. K. : 6). Bu yüzden ilçedekiler gömelere yerleşmeye başlamışlardır.

Çünkü tıpkı köyde olduğu gibi ilçede de insanlar hayatlarını tarım ve hayvancılık üzerine kurmuşlardır (K. K. : 6). Bunun dışında kalan ve ekonomik durumları yerinde olan insanlar da mevcuttu. Bazı Zaza ilçelerinde de mirler ve beyler vardı. Bunlar çocuklarını okula göndermekteydiler. Ekonomik durumları yerinde olan ailelerin Diyarbakır veya diğer batı illerine göç eden üyeleri olduğu için çocuklarını okullara yönlendirmişlerdir (K. K. : 2). Okul okuyup meslek sahibi olanlardan bir kısmı Diyarbakır'a veya büyükşehirlere göç ederken, bir kısmı da ilçelerine dönmekteydiler. Bu okula giden neslin üyelerine ilçelerde *"Xoca"* adıyla seslenilmekteydi (K. K. : 6). Bu "*Xoca"*lara Zaza ilçelerindeki okullara yapılan ziyaretlerde, onların okul müdürü oldukları kolaylıkla fark edilirdi. Bunların bir kısmı emekliye ayrılmıştır. "*Xoca"*ların büyük bir çoğunluğu doğan çocuklarıyla Türkçe konuşmaktaydı. Elde ettikleri statüyü sürdürmek için, çocuklarının okulda zorlanmalarını engellemeye çalışmışlardır. Babalar Türkçe konuşurken, anneler için aynı durum söz konusu değildir. Çünkü anneler çoğunlukla Türkçe bilmemekteydi. 70'li yıllarda doğan bu çocuklar televizyonla henüz tanışmamıştı, sadece bazı ilçelerde faaliyette olan sinemalar vardır. Şehre olan kısmi ziyaretlerle Türkçeye aşina olmaktadırlar. Öğretmen eşi olan anneler, kamusal alanda çok fazla yer almamaktadırlar. Öğretmenlerin diğer ilçeliler gibi tarlayla olan ilişkisi sınırlıdır. Bu yüzden anne Türkçeyi, babanın çocuklarla konuşmasıyla birlikte öğrenmeye başlayacaktır. Fakat bu süreç yıllar alacaktır. 80'lerin sonlarına doğru evlere girmeye başlayacak olan televizyonla birlikte anneler bu yıllardan sonra doğan çocuk veya çocuklarıyla Türkçe konuşmaya başlayacaktır. Burada bir genelleme söz konusu değildir. Çocuklarıyla Zaza dilinde konuşan anneler de mevcuttur. Fakat 1980'de sürekli altı çizildiği gibi askeri darbeden sonra korkunun hâkim olduğu ülkede, özellikle Diyarbakır'da bu öğretmenler okulda kendi anadilleri de olan bu dilin okulda konuşulmasını engellemiş ve konuşanları da cezalandırmışlardır. Karakolların ilçelerin içinde ya da hemen dışında kurulmuş olmasından dolayı halk üzerinde askerin etkisi daha fazla hissedilmiştir. Bu dönemde okula giden yetişkinler *"Xoca"*lar konusunda şunu söylemektedirler:

"Okulda Zazaca konuştuğumuz için, batıdan gelen hocalardan ziyade bizim halkımızın içinden çıkmış hocalardan dayak yedik" (K. K. : 6).

İlçelerde imamların Zazaca konuşma pratikleri de aslında köydeki duruma benzemektedir. Fakat 1980'den sonra oluşan iklim ve dil yasakları ile birlikte yerli imamlar dahi vaazları Türkçe vermeye başlamıştır. Buna direnmeye teşebbüs edenler ise şikâyet edilmiştir. İmamlar Türkçe vaaz vermeye devam etmişlerdir. Büyüdükleri ilçelere imam olarak geri dönen diyanet imamları, tıpkı öğretmenler gibi çocuklarıyla Türkçe, eşleri eğer Zaza ise Zaza dilinde konuşmuştur. Kısaca süreç, *"Xoca"* olarak adlandırılan öğretmenler gibi devam etmektedir. İmamlar da *"Mıla ya da Xoca"* adıyla çağrılmaktadır. Türkçe konuşma daha sonra memur çocuklarında başlayacaktır (K. K. : 7).

Özellikle 90 kuşağı ile birlikte evde de Türkçe konuşulmaya başlandı. Ebeveynler çocuklarıyla sürekli olarak Türkçeyi kullanarak iletişim kurdular. Türkçe kentlilerle kurulan ilişkilerin dili iken zamanla kendi dilleri olmaya başlamıştır. Bu kuşakla birlikte çoğu kişi Türkçe konuşmaya yatkınlık göstermeye başlamıştır. Köy bölümünde de bahsedildiği gibi televizyonun evlere girmesi ve okullara giden çocuk sayısının artmasıyla birlikte dil Türkçeleşmeye başladı. Elbette bu değişim bir anda gerçekleşmemiştir. Dilin devamlılığında önemli pay sahibi olan aktörlerin ilçede yıllar ilerledikçe eksilmeleriyle birlikte dilin varlığı tehlikeye düşse de dili var etme anlamında ayakta kalan aktörler dilin konuşulmasını sağlayacaklardır. İlçede kadınların, annelerin veya ninelerin (ki aynı evde yaşıyorlarsa ya da sürekli ziyaret ediliyorsa), varlığı dil açısından önemlidir (K. K. : 7). Çünkü onların dili konuşması dilin canlılığını sağlamaktaydı. Fakat erkekler için bu durum daha farklıydı. İşte çalışmaları gerektiği için sürekli hareket halinde olduklarından Zazaca dışında başka dillerin etkisinde kalmışlardır. Bu yüzden erkekler şehirle daha fazla etkileşim halindedirler.

Erkekler ilçede iş kapısı bulamayınca şehirlerde sürekli ya da geçici işler için şehre gitmekteydiler (K. K. : 8). Eğer sürekli iş yapıyorlarsa gidiş-geliş yapmaktaydılar. Geçici işlerde ise, izin günlerinde ilçeye gidip gelmekteydiler. Diyarbakır'da Kurmancca ve Türkçe ile haşir neşir olmaktaydılar. Ancak bir akraba varsa ya da başka Zaza köy veya ilçeden biri varsa Zazaca konuşmaktaydılar. Şehirle

güçlü bağları olan erkek muhtemelen evde Türkçe konuşacaktır ancak anne herhangi bir eğitim almamışsa ve köy yaşamıyla sınırlı kalmışsa Türkçeyi bilmediği için haliyle Zazaca konuşacaktır. Oysa hem anne hem de baba Türkçeyi hâkim dili kılmışsa çocukların anadillerine maruz kalacağı tek kişiler evde yaşayan nineleri ve dedeleri olacaktır (K. K. : 7). Bu sayede çocukların anadillerini unutmaları mümkün olmayacaktır. Ayrıca evin dışında Türkçe bilmeyen insanların varlığı da etkili olacaktır. Çocukken kendisiyle Zazaca konuşan mahalle arkadaşları da varsa, dili sokakta pratik etmesi unutma olasılığı azaltacaktır. Örneğin ilçe dışından gelen birçok aile ve özellikle çocukları, 90'lı yıllarda tıpkı Diyarbakır dışından ya da batıdan gelen memurlar gibi Zazaca öğrenebilecektir. Son olarak örnekleri sahada görülebilecek bir diğer konuşma şeklinden bahsetmek gerekmektedir. Bazı aileler ilk çocuklarıyla Zazaca konuşurken okula giden çocuklarıyla ise Türkçe konuşmaya başlamıştır. Bazı aileler doğan ilk çocuklarıyla Zazaca konuşurken ondan küçük okula giden çocuklarıyla ise Türkçe konuşurlar (K. K. : 8). Böylelikle ebeveynler Zazaca konuşurken çocuklar en büyük çocukla Zazaca, küçüklerle, daha yeni nesilden olanlarla, Türkçe konuşmaktadırlar. Kısaca, özellikle de 90 ve sonrasında, ilçelerde dil kendi varlığını korusa da aile üyelerinde değişimler başlamıştır. Değişim için çocukların doğduğu kuşağa, okulla veya televizyonla olan etkileşimlerine bakmak gerekmektedir. Bu etkileşim hangi dile meyledileceğini bize göstermektedir. 90 ve sonrası yıllarda dilin kimler tarafından kiminle nasıl konuşulduğu konusu bir anda değişmiş ve aileler iki dilli olmaya başlamıştır. Örneğin 80'lerde bu durum sadece belirli ailelerde (*"xoca", "mıla" ve "memur"*) mevcut iken, sonrasında teknolojik gelişmeler ve eğitime olan taleple birlikte işin seyri değişmeye başlamıştır. Dilin değişimi ailelerin geçim kaynaklarına yani üretim biçimlerine, konumlarına, evde televizyonlarının varlığına veya yokluğuna göre değişmiştir. Bu nedenle 90'lı yıllarda dil konusunda farklı kombinasyonlarla karşılaşmak mümkündür. Fakat memur, öğretmen, imam vs. gibi statü sahibi mesleklerini bunun dışında tuttuğumuzda dil varlığını sürdürürken zamanla Türkçe, evlere özellikle televizyon ve okullar sayesinde girmeye başlamıştır.

Akıllı telefonların 2010 ve sonrasında kitleselleşmesiyle birlikte Zaza dili, özellikle 2000 ve sonrası kuşakta yerini çoğunlukla Türkçeye bıraktı. Fakat bu

durum her koşul için geçerli değildir. Çocuklar yaşlılarla veya anneleriyle (eğer anneleri onlarla Zazaca konuşuyorsa) Zazaca konuşmaktaydılar. 2000 ve sonrasında doğan çocukların, evde sürekli Zazaca konuşan aileleri de etkilediği yıllara denk düşmektedir. Bu ailelerin her üyesi Zazaca konuşurken bu kuşakta doğan çocuk/çocuklarla özellikle hemen hemen herkes Türkçe konuşmaktadır. Özellikle 60'lı yıllarda doğan ebeveynlerin Zazaca yerine Türkçe konuşmayı "tercih" etmeye başladığı kuşaktır. 60 kuşağında ilk çocuklarla Zazaca konuşulurken 2000 ve sonrasında doğan çocuklarla Türkçe konuşulmaktadır. Daha sonraki kuşaklarda hangi dilin konuşulacağı konusunda ibre Türkçeye daha hızlı dönmeye başlamıştır.

2000 ve sonrası kuşağın insanları basit cümleler kurarak Zazaca konuşabilseler de çoğunlukla Türkçeye daha hâkimdirler. Evin dışında, sokakta, okulda Türkçe konuşmaktadırlar. Fakat önceki kuşakların varlığı sayesinde dile maruz kaldıkları için Zazacayı unutmamaktadırlar. Tıpkı köylüler gibi birçoğu şehirde yaşamayı hayal etmektedir. Fakat köydeki gibi bir durum söz konusu değildir. Köye yerleşen insan sayısı çok azken, ilçede işin rengi değişmektedir. İlçede devlet politikaları kadar bazı market zincirlerinin piyasada yayılmasıyla beraber ilçedeki nüfus bir nebze azalmaya başlamıştır. Devletin özellikle son yıllarda oluşturduğu kurumlardan olan İŞ-KUR (Türkiye İş Kurumu), yurtiçindeki il ve ilçelerde geçici işçi alımları yapmaktadır. 6 ay boyunca geçici işlere yerleştirilen işçiler, bu kurum sayesinde işçiler daimi şekilde göç etmek zorunda kalmamış yalnızca bazı mevsimlerde bulundukları yerden ayrılmışlardır. Bu kurumun varlığı göçü bir nebze de olsa azaltmıştır. 2016 yılının sonlarına doğru da güvenlik personellerinden olan bekçi alımları başlamış ve korucu alımları da artırılmıştır. Böylelikle nüfusun belli bir kısmı ilçelerde kalmıştır. Devlet kurumlarında durum böyle iken özel sektörde ise, Migros, Carrefour gibi büyük marketlere nazaran daha az tanınmış markalar cebe uygun ürün satan yeni market zincirleri açılmıştır. Bunların önemli olanları; Bim, A-101 ve Şok adlı marketlerdir. Her ilçede olmasalar da bu marketler iş kapısı olmuştur. Tüm bu gelişmeler göçü engelleyen olumlu gelişmeler olsa da her hâlükârda göç sürmeye devam etmektedir.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, dildeki dönüşüm ilk olarak devlet kurumlarına yerleşmeye başlayan bireylerde başlamıştır. Dil politikaları ile birlikte tarım ve hayvancılıkla bağları zayıf olan insanların dili Türkçeleşmeye başlamıştır. Memurların dışındaki bireylerde ise, televizyonun da evlere girmesiyle ve okula giden çocuk sayısının zamanla artmasıyla birlikte Zaza dili yerini Türkçeye bırakmaya başlamıştır. Bu değişim ani bir değişim olmamakla birlikte kademeli bir şekilde nesiller arası geçişlerdeki kırılmalarla (tarımda makineleşme, okulların kitleselleşmeye başlaması, 1980 Askeri Darbesi, televizyon, internet, akıllı telefon) birlikte dönüşmeye başlamıştır. Tarım ve hayvancılıkla bağı kuvvetli, şehirle etkileşimi zayıf insanlarda da dil varlığını hâlen de sürdürmektedir. Örneğin tarlalarda atla çift süren, çiftçilik yapan, kısaca geleneksel üretimi halen de sürdüren Zazaların birçoğu gömelere yerleşmiş ve gündelik hayatlarında Zazaca hâkim dildir. Bu çiftçiler hayvancılık yapıp tarlalarını sürmektedirler. Fakat bu ailelerin çocuklarının çiftçiliğin yanında sigortalı işleri *"tercih"* etmesinden dolayı köy hayatından uzaklaşmaya başladıklarını söyleyebiliriz. Göme, ilçe ve şehir arasında mekik dokumaktadırlar. Bu da dilin yaşam alanlarının daralmasına neden olmaktadır.

4.3. KENTLEŞME VE GÖÇ SÜRECİNDE ZAZACANIN DEĞİŞİMİ

Göç; kişi grup veya toplulukların fiili yerleşim yerlerinden, isteyerek ya da zorla, kalıcı veya belirli bir süreyi kapsayacak şekilde gerçekleşen fiziki mekân değişikliği olarak tanımlanabilir (Erkan, 2010:119-120). Tarımda hızlı makineleşme, kırsal kesimlerde ekonomik yapıyı oluşturan toprak-nüfus dengesizliğine yol açtığı için üretim dışı kalan iş gücü, özellikle genç nüfus, yeni geçim kaynakları bulmak üzere kentlere göç etmeye başlamıştır (Eren, 2017: 479). Türkiye'de göçe neden olan sebepleri sıraladığımızda bu etkenlerin etkili olduğu söyleyebiliriz. Türkiye'de göç hareketinin yoğun olarak 1950 sonrasında başladığı kabul edilmektedir. Özellikle dikkat çekici göçlerden biri, 1960'larda Almanya'ya işçi olarak çalışmaya giden gurbetçi göçüdür. Diyarbakır'da Zazaların yoğun yaşadığı ilçelerden biri olan Çermik'ten Almanya'ya çalışmaya giden işçiler olmuştur. Bu işçiler diğer ilçelere göre en fazla Çermik'ten Almanya'ya gitmiştir.

1980'li yıllarda dünyada başlayan küreselleşme süreci sonucunda iletişim ve ulaşım artarak süreklilik kazanmıştır. Aynı zamanda birçok teknolojik ürün ülkelere şehirlere taşınmıştır. Zaza köylülerin 80'lerin sonunda evlerine televizyonların gelişi, akabinde çocuklarını okula göndermeye başlamalarıyla okula giden nesillerden başarılı olanları şehirdeki ortaokullara, liselere ve üniversitelere gittikten sonra şehirlere yerleşmişlerdir. Ayrıca köydeki tarım ve hayvancılığı geçinmek için yeterli görmeyen birçok insan şehirlere yerleşmiştir. Okuyan bireyler devlet kurumlarına yerleşirken, okumayanlar ise şehre gidiş-geliş yaparak ya da mevsimlik işçi olarak çalışmışlardır. İlkokul tahsilleri olanlar açıktan memur olarak çalışmaya başlamışlardır. Televizyonun köylülerin hayatına girmesiyle birlikte şehir hayatını bir camın arkasından gören köylüler Türkçeye aşina olmaya başlamışlardır. Televizyon şehir hayatını öven ve çekici hale getiren, ama köy yaşamını ve köylüyü eleştiren bir politika izlemiş ve izlemektedir. Özellikle televizyonla iç içe olan nesillerin sonradan şehre yerleştiklerini ve köyden "kaçtıklarını" gözlemleyebiliriz. Şehirdeki iş olanakları, rahatlık ve konfor sürekli övülerek şehir köylülerce cazibe merkezi haline getirilmiştir. Fakat köyde tarım ve hayvancılıkla yetişmiş ve okulla bağı olmayan köylüler köylerinde kalmayı daha makul bulmuşlardır. Bu göç hareketi köydeki dilin şehirde yaşatılması konusunda sorunlar yarattığı için dilin değişimi şehirde hızlanmıştır.

İkinci göç çeşidi olan zorunlu göç ise, bireyin özgün yaşam alanından (habitatından) zorunlu ve elinde olmayan nedenlerle kopmak durumunda bırakılmasıdır (Gürel,2001:141). Kan davaları, deprem, barajların inşasıyla birlikte köylülerin göç etmesi ve son olarak da köylerin boşaltılması. Bunlar Zazaların ilçelere, Diyarbakır'a veya başka şehirlere göç etmelerine sebep olan temel meselelerdir. Kan davaları ile başlayacak olursak, köylerde veya ilçelerde aileler ya da sülaleler arasında yaşanan olaylar sonucu birçok insan ölmektedir. Daha fazla kan dökülmemesi için aileler güvenlik sebebiyle jandarma eliyle iki ailenin birbirlerini bulamayacakları farklı yerlere göç ettirilmektedirler. Bu göçlerle birlikte aileler tehlike altındaysa, kimlikleri devlet tarafından gizlenmektedir.

Bir diğer zorunlu göç türü ise, doğal bir afet olan depremdir. Deprem 22 Mayıs 1971 yılında Bingöl'ü, 6 Eylül 1975 yılında ise Lice'yi etkilemiştir (Avcı-Kıranşan, 2016: 272-283). Lice ve Bingöl'de yaşayan Zazalar diğer illere, ilçelere ve köylere dağıldıkları gibi Diyarbakır merkeze de yerleştiler.

Deprem kadar etkili olan bir diğer etken köy boşaltmalarıdır. 1990 yılların başlarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kırsal kesimlerdeki yoğun çatışmalardan dolayı çok sayıda köy ve mezra boşalmış ve boşaltılmıştır. Bu zorunlu göçün en fazla yaşandığı illerin başında Diyarbakır gelmektedir. Bu göçten Zazalar da etkilenmiştir. Zazaların yaşadığı ilçeler olan Lice, Hani, Dicle'den birçok köylü şehre göç ettirilmiştir. Köylüler yıllarca köylerine dönememişlerdir. Köylere geri dönüş yasağı kalkınca da bazı insanlar dönmeyerek şehirde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu göçle birlikte şehirde yaşayanlar enformel sektörlerde çalışma imkânı bulmakta zorlanmışlardır. Bu yüzden de kentin en yoksul kesimlerini onlar oluşturmaktadırlar (Erkan- Aydın: 2012: 60).

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP-1977), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu kaynakları değerlendirerek bu bölgede yaşayan insanların gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmeyi, bölgeler arasındaki farklılıkları gidermeyi ve ulusal düzeyde ekonomik gelişme ve sosyal istikrar hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlayan geniş kapsamlı bir projedir (Erkan-Aydın: 2010: 37). Projede yer alan iller: Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Adıyaman, Diyarbakır, Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak'tır. Projenin görünürdeki amacı bölgeyi kalkındırmak olsa da projenin asıl amacı; tarım ve hayvancılık üzerine kurulu olan geleneksel yapının değiştirilip kapitalist üretim şeklinin adapte edilmeye çalışılmasıdır. Miras yoluyla parçalanan arazilerin büyüklüğü belli bir miktarın altına düştüğü için ekonomik kazanç gelir-gider dengesizliği yaratmaktaydı. Bu yüzden toprak işleyen çiftçiler kâr elde edemedikleri için şehre göç etmekteydiler. GAP'la birlikte inşa edilen barajlar, Zazaların nüfus olarak hâkim olduğu Dicle ve Eğil sınırları içinden akan Dicle Nehri'nin kıyısında yer alan köyleri etkilemiştir. Bu köylüler bağlı oldukları ilçelere, Diyarbakır'a ya da başka şehirlere taşınmak zorunda kalmışlardır. Köylülere ait tarlalar, evler ve bahçeler istimlâk edilmiştir.

Göç sosyal değişimin hem sonucu hem de kaynağıdır. Çünkü köy ve ilçelerden şehirlere göç eden Zazalar mekânsal bir değişime maruz kalmıştır. Şehre yapılan göçle yaşanan mekânsal değişim sosyal ve ekonomik koşulların da değişmesine sebep olmuş ve zazaların şehirdeki dil politikalarından etkilenme oranını arttırmıştır. Bürokrasinin etkileri kadar şehir merkezindeki heterojen ortam ve şehrin egemen kültürünün etkisiyle Zaza dili, köylerdeki ve ilçelerdeki varlığını şehirde sürdürmekte zorlanarak sadece belirli ortamlara sıkışıp var olmaya çalışacaktır. Fakat dilin varlığı köylerdeki ve ilçelerdeki varlığından farklı bir şekil almaya başlayarak dönüşecek, hatta sonraki yıllarda ise var olma çabasıyla karşı karşıya kalacaktır.

4.3.1. Şehir, Zazalar ve Göç

Kentler karmaşık ve heterojen yapılı olup işlevsel çeşitliliğe sahip olduklarından birçok bilim dalına (sosyoloji, antropoloji, iktisat, mimarlık vs.) konu olmuşlardır. Kentler karmaşık ve heterojen oldukları kadar, kentler insanlık tarihinin büyük ölçüde yazıldığı yerlerdir (Hatt- Reiss, 2002: 27). Kentlerin ilçe ve köylerden farkı sadece nüfussal anlamda olmayıp işlevsel olmasıdır. Bu farklılaşmanın temelinde üretim yapısının tarım dışı alanlarda gerçekleşmesi, yani üretime sanayinin büyük oranda egemen olması yatmaktadır (Boran, 1945: 12). Kentlerdeki üretimin köylerden ve ilçelerden daha fazla insanın ihtiyacını karşılıyor olması kenti çekici hale getirmektedir. Ulaşım alanındaki gelişmeler, insanların şehre olan ilgisini artırdığı kadar kırsal kesimlerden ekonomik manada pazara açılmalarını kolaylaştırmıştır. Böylece kırsal kesimlerden kente olan ilgi artmıştır. Ulaşım ve haberleşme alanında sağlanan ilerlemeler kentleşmeyi etkileyen en önemli öğelerdendir (Özer, 1987: 117). Televizyonun özellikle her eve mantar gibi yayılması ile birlikte insanlar başka hayat biçimlerinden haberdar olmuşlardır. Kentlerdeki iş olanakları, bol kazanç, sigortalı çalışma imkânı, sağlık ve eğitim olanaklarının daha geniş olması kentleri çekici hâle getirmiştir. Diyarbakır il merkezine göçü çekici hale getiren sebepler bunlarla sınırlı kalmamış bunun yanında zorunlu göçleri de (kan davaları, köy boşaltmaları, doğal afetlerden özellikle deprem, su altında kalan köyler) kapsamaktadır. Bu sebeple Diyarbakır'a yerleşen bireyler sadece gönüllülük esasıyla şehre yerleşmemişlerdir.

Diyarbakır'a yerleşen birçok halktan olan Zazaların Diyarbakır merkezindeki varlıkları eskiye dayanmaktadır. Osmanlı'nın resmi yazışmalarını içeren salnamelerde, Zazaların Osmanlı döneminde Diyarbakır il merkezinde konuşulan dillerden olduğu yazılmaktadır: " Diyarbekir vilayet salnamelerinde[21], Diyarbekir vilayetinde Türk, Kürd, Arap, Ermeni, Süryani, Zaza lisanlarının kullanıldığı ancak en çok konuşulan dilin "Lisan-ı Osmanî" (Çağlayan, 2011: 279) olduğu belirtilmektedir. Zazalar ilk olarak Diyarbakır'ın şehir merkezinde en eski yerleşim yerlerinden biri olan Sur'a göçlerle yerleşmişlerdir. Zazalar en çok şu anda merkez ilçe olan Sur'da "Saray Kapısı"[22] olarak adlandırılan bölgeye yerleşmişlerdir. Sur'un diğer bir kapısı olan *"Yeni Kapı"*da da Zazalar bulunmaktadır: "Cumhuriyet sonrası Saray Kapı ve Yeni Kapı civarında Bingöl ve çevresinden gelenler ile Dicle (Piran), Eğil, Hani ilçelerinden gelen "Zazalar" oturmaya ve çoğalmaya (…) başlamışlardır" (Ergin, 2012: 57). Bu göçler Sur'a olduğu kadar Diyarbakır'ın çevresine kurulmuş köylere de olmuştur. Bu köylerden bazıları şehrin içinde kalmış, bazısı da şehre oldukça yakındır. Bu köylerden bazıları şunlardır: Peyas, Yolaltı, Üçkuyu, Fiskaya, Dokuzçeltik vs. gibi köylerdir. Bu köylere yerleşen Zazalardaki dönüşümün en büyüğünün dilde olduğunu söyleyebiliriz.

Köylere yerleşen aileler kendi aralarında Zazaca konuşsalar da sokakta veya dışarıda, yani köyde, Kurmanccayı konuşmaktadırlar. Zazaca kendi köylerinde birinci dil iken, göç ettikleri köyde ikinci dil olmuştur. Zazaca evdekilerle, sülaleden köye göçenlerle veya köye göç eden Zazalarla konuşulmaktadır. Köyün nüfusu çoğunluk olarak Kurmançlarda olduğu için çocuklar kendi dillerini sadece belirli alanlarda (evde, Zaza akrabalarıyla veya komşularıyla) konuşmaktadırlar (K. K. : 5). Zamanla Kurmanccayı daha çok konuştukları için Zaza dilinin akıcılığı azalmıştır. Bu ailelerin çocukları köyde yaşadıkları için doğan çocuklarla Kurmancca konuşmaya başlamıştır. Köyden anadili Kurmancca olan kadınlarla evlenildiğinde

[21] "(...) Zazalar ve Zazaca üzerine en ayrıntılı bilgiler Vilayet salnamelerinde yer almakta (…) 1867 yılından itibaren Osmanlı'da çıkarılmaya başlanan vilayet salnameleri tarih araştırmaları için büyük bir öneme sahiptir". Bkz. Ercan Çağlayan, "Osmanlı Belgelerinde Zazalar ve Zazaca Üzerine Notlar", **1. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu**, (13-14 Mayıs 2011), Ankara 2011, s.272.

[22] Diyarbakır Surları'nın Hevsel Bahçeleri'ne açılan kapısına verilen isimdir.

çocukların dili daha hızlı Kurmanclaşma eğilimi göstermiştir (K. K. : 5). Anne Zaza olsa dahi çoğunlukla çocuklarla Kurmancca konuşulmuştur. İstisnalar burada yok sayılmasa da bu köylere yerleşen ailelerin çoğunun torunları Kurmancca kendileri ise Zazaca konuşmaktadır. Fakat Zazacayı çok akıcı konuşamasalar dahi kendilerini rahatlıkla ifade edebilirler. Tıpkı köy ve ilçelerde olduğu gibi bu kuşağın son üyeleri de çoğunlukla Türkçe konuşmaktadır. Zazaların bu köylere yerleştiklerinde dilleri Zazaca iken, ardından Kurmancca, sonra da Türkçe olmuştur. Türkçeleşmeyi hızlandıran önemli sebeplerden biri de köylerin şehrin içinde kalmasıdır. Dışarıda daha önce Kurmancca konuşan çocuklar, daha çok Türkçe konuşan yeni komşularıyla etkileşime geçmeleriyle birlikte dilin Türkçeleşmesi hızlanmıştır. Ayrıca köylerin şehrin içinde kalmasıyla birlikte sosyal ve ekonomik imkânlara daha hızlı ulaşan köylülerin dili [veya dilleri] teknolojinin etkisiyle Türkçeleşmeye başlamıştır.

4.3.2. Şehirde Zaza Kimliği

Kent sakinleri etnik kökenlerini, konuştukları dil ve genel yaşam biçimleri ile sergilerler (Mitchell, 1956: 32). Çoğunlukla, şehre göç eden insanlar eski akrabalıklarını ve komşu sosyal ağları yeni kentsel bağlam içinde korumaya çalışmaktadır ve hem etnik çevreler hem de etnik siyasi gruplaşmalar genellikle bu tür kentsel yerleşimlerde çıkmaktadır (Eriksen, 2002: 21-22).

Resim 2: Kepenkte "Zaza 21 yazısı"

Resim 3: Elektrik direğinde "ZAZA" yazısı

Diyarbakır'da yaşayan Zazaların etnik kökenleri konusundaki tartışmaları siyasi fikirlerle bütün bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Her ne kadar kentlerdeki insanlar sosyal olarak kabileye dair ya da etnik çizgilerle örgütlenmiş olmasalar da, başkalarıyla yoğun ilişkiler kurma durumu altında, güçlü bir şekilde etnik kimliklerinin bilincine varmaktadırlar (Eriksen, 2002: 40). Bu yüzden şehirde farklı olduklarını ve de var olduklarını göstermek isteyen Zazalar, duvarlara "Zaza 21, Zazaoğlu, Zaza Ahmet" yazmaktadırlar. Bu Zazaların büyük çoğunluğu kendilerini Kürt olarak kabul etmemektedirler. Zaza adını reddeden ve kendilerini "Kırd, Dımılı" olarak tanıtan Zazalar kendilerini Kürt kabul ederek Zaza adını reddetmekte ve bu adın kendilerine dışarıdan dayatıldığını belirtmektedirler. Bu

yüzden Zazalar Diyarbakır'ın siyasi ikliminden dolayı parçalı olarak etik ve emik adlandırmaların değişkenlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Çok-etnili toplumların çoğunda, her ne kadar daima stereotipleri savunmayan bireyler olsa da, istisna olarak etnik stereotipler mevcuttur (Eriksen, 2002: 42). Zazalar ve Kurmanclar arasındaki stereotipler daha çok tekerlemeler şeklinde uyak ve kafiyelerle örülü Türkçe, Kurmancca, Zazaca ve bazen de iki dil karışık olarak örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

"Zaza, Zaza aşık olmuş pivaza (Zaza, Zaza aşık olmuş soğana)", *"Zaza çîliki kaza"* (Zaza kaz yavrusu), *"Kırdasi boçıka masi, dıkı nakı ber nexelasi"* (Kırdasi balığın kuyruğu, ne yaparsa yapsın kurtulamıyor), *"Dımıli darida şıngıli, bona pariki nanê gılgıli* (Zaza bir parça darı ekmeği için kendini ağaçtan sarkıtıyor)."

Zazalar ve Kurmanclar arasında şehirde stereotipler, yani kalıplar, olsa dahi bir arada gruplaşmadan yaşamaktadırlar. Bir arada yaşadıkları için ve birbirlerinden kız alıp verdikleri için de akrabalık ilişkileri de oluşmuştur. Bu akrabalıkların oluşumundan dolayı Diyarbakır'da homojen ve ayrık bir Zaza muhiti yoktur. Çoğu ailede Kurmanc veya Zaza fark etmeksizin, Zaza veya Kurmanc bir akraba bulunmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, tamamen izolasyon içindeki bir etnik gruptan söz edemeyiz (Bateson, 1979: 78). Etnik gruplar birbirlerinden haberdar olup, birbirleriyle ilişki içerisindedirler.

4.4.3. Şehir Merkezinde Zaza Dili

Diyarbakır şehir merkezinde konuşulan hâkim üç dil (Türkçe, Kurmancca ve Zazaca) olsa da bir dili ayrı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu dil Türkçedir. Diyarbakır'da Türkçeden bahsederken bu dil çoğunlukla halk arasında adlandırıldığı gibi "Diyarbakır Türkçesi"dir. Diyarbakır'da yaşayan ve yaşamış birçok halkın dilinden alınan kelimelerle oluşan dil, Diyarbakır'da halen de etkin bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Fakat şehrin büyümesi, eğitime olan talebin artması, televizyon, internet ve akıllı telefonların insanların yaşamına girmesiyle birlikte "Standart Türkçe"yi konuşmaya yönelik girişimler yaygınlaşmaya başlamıştır.

Özellikle yeni kurulan semtlerde bunu görmek mümkündür. Daha önce Diyarbakır'ın merkeze yakın köylerinin arazileri olan yerlere devlet kuruluşlarının aldığı kararla Kayapınar ilçesi kurulmuştur (Keser, 2012: 150). Bu ilçede yeni kurulan semtlerden bazıları: Diclekent, Gaziler, Metropol ve Yetmişbeş'tir. Bu muhitlerde yaşayanların büyük çoğunluğu diğer semtlere nazaran ekonomik açıdan daha iyi durumda olduğu için çocuklarını eğitim hayatına daha iyi hazırlamak istemektedirler ve bu durum gereği de onları okul öncesi kurumlara göndermektedirler. Bu kurumlardaki öğretmenler çocuklarla "Standart Türkçe" konuşma eğilimi göstermektedirler. Öğretmenler gibi ebeveynler de çocuklarla bu ağızda konuşmaya meyillidirler. Ayrıca bu muhitlerden özel okullara giden çocuk sayısının diğer semtlere göre daha fazla olduğunu söylememiz gerekmektedir. Diğer ilçelerden olan Yenişehir, Bağlar ve Sur'da Diyarbakır Türkçesi daha yaygın konuşulmaktadır. Şehirde ekonomik durumu iyiye giden insanlar Kayapınar'daki bu semtlere taşınmaktadırlar. Bağlar'da veya Şehitlik'te oturan bekârlar evlenince Kayapınar'da oturmayı hayal etmektedirler. Zazalar köylerinden veya ilçelerinden göç ederken zaman içerisinde dilleri sürekli dönüşecek sonra kuşaklar arasında değişecek, bu değişim bazen Kurmancca olacak, son olarak çoğunlukla Türkçe olacaktır.

Diyarbakır'da Zazalardan daha fazla nüfusa sahip olan Kurmançlar şehirde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu durum şehir merkezinde de geçerli olduğu için Diyarbakır'da Türkçeden sonraki hâkim dil Kurmanccadır. Diyarbakır'da yapılacak bir gezide, Türkçeden sonra en çok aşina olunacak dil kuşkusuz Kurmancca olacaktır. Örneğin, Diyarbakır'a yurtdışından gelen bazı turistler Diyarbakır'da Kürtlerin yaşadığını bildiklerinden dolayı, şehirde daha rahat olmak için çoğu turistin yaptığı gibi not defterlerine işlerine yarayacak bazı Kurmancca soru kalıpları yazarak halkla anlaşmaya çalışmaktadırlar. Saha çalışmaları esnasında karşılaştığım bu durumu bir örnekle detaylandırabiliriz:

"Diyarbakır'da bir turist minibüste saatin kaç olduğunu merak ettiği için herhangi birine saatin kaç olduğunu karşısındakinin anlamayacağı bir telaffuzla sordu. Karşıdaki kişi anlamayınca not defterine yazdığı şeyi okumasını istedi. Fakat not defterini okuyan kişi yine anlamadı. Turist bu çaba sonuçsuz kalınca şaşkın bir

şekilde İngilizce konuşmaya başladı. İngilizce konuşulduğunu duyan kişi İngilizce bilen birisini sohbete dâhil ederek aradan çekildi."

Kurmancca her ne kadar yaygın konuşuluyor olsa dahi yazı dili sınırlı olarak halk arasında belli bir kesim tarafından icra edilmektedir. Yazılı dil üzerine çalışan yazarlar, akademisyenler ve bazı okurlar bu dile hâkimdirler. Halk arasında yazı dili Türkçedir. Tabelaların büyük çoğunluğu şehirde Türkçedir. Dil politikalarının esnemeye başladığı yıllarda Türkçe tabelaların yanına Kurmancca tabelalar asılmıştır. Zazaca tabelalar Zazaların hâkim olduğu ilçelerde, köylerde asılmıştır. Zazaca da tıpkı Kurmancca gibi yazı dili olarak aynı kaderi paylaşsa da Kurmancca kadar güçlü bir dil olarak şehirde konumlanamamaktadır. Özetle Türkçe dışındaki diller sözlü bir şekilde varlıklarını sürdürmektedirler.

Köylerde Türkçe ancak 2000 ve sonrası doğan çocuklarla konuşulsa da şehirde böyle bir durum söz konusu değildir. Diyarbakırın merkezinde Türkçe, Osmanlı döneminde bile şehirde konuşulan bir dildi. Bu yüzden şehirde Türkçe köylere ve ilçelere göre daha hızlı bir şekilde evlere girmiştir. Örneğin, kendilerini Diyarbakır yerlisi olarak tanıtan çoğu aile Türkçe konuşmaktadır. Zazaca evin ve belli mekânların dışında, daha az duyulan bir dil konumundadır. Zazacanın şehirdeki bu konumu, dili belirli alanlara sıkıştırmıştır. Kurmancca da belirli alanlara sıkışmaya başlasa da varlığını Zazacadan daha güçlü bir şekilde sürdürmektedir. Kolektif olarak konuşuluyor olması kadar politik olarak ağırlının olması da varlığını sürdürmesini sağlamaktadır. Bu durumu örneklendirmek gerekirse, Diyarbakır şehir merkezine iyice yerleşen köy ve ilçe nüfusu vefat eden yakınlarını köylerine veyahut ilçelerine defnetseler de taziyelerini şehirde kurmaktadırlar. Bunun için de şehirde yas evleri kurulmuştur. Yas evleri kurulmadan önce taziyeler evlerde kurulmaktaydı. Yas evlerinde kadınların ve erkeklerin olduğu iki ayrı giriş bulunmaktadır. Erkekler bölümündeki girişe yakın genişçe odanın ortasında bir masa bulunmaktadır. Masaya daha çok dini bilgisi olan ya da yetkili din adamları oturmaktadır. Kadınların bölümüne ise hoparlör yerleştirilerek vaazlar ulaştırılmaktadır. Eğer ölen kişi Kurmanç ise, vaaz veren kişi çoğunlukla Kurmancca vaaz vermektedir. Ancak Zaza ise vaaz büyük oranda Türkçe verilmektedir. Bu durum şehirde böyle iken, nüfusun

neredeyse tamamı Zaza olan ilçelerdeki yas evlerinde de Zaza din adamları çoğunlukla Türkçe vaaz vermektedir. Zazaca vaaz veren din bilginlerine halk tarafından "aramızda Zazaca bilmeyenler var Türkçe vaaz ver" denilmektedir. Anlaşılacağı üzere şehir merkezinde Kurmancca varlığını mekânlara daha fazla yaymıştır. Zazaca ise arka planda kalmıştır. Bu durumu içselleştirdikleri bu pratiklerle anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, kimi Zazalar Kurmanccaya aşinayken kimi de ustaca konuşurken Kurmanclar Zazacayı Diyarbakır'da çok az bilip anlamaktadır. Hatta çoğu kişi anlamadığını, bilmediğini söylemektedir. Aslında Kurmançların şehirde nüfusun çoğunluğuna sahip olması ve kurmaççanın iki hâkim dilden biri olması, Zazacayı öğrenme ihtiyacı doğurmamıştır. Fakat tüm bu örneklere rağmen şehirde Zazaların fazla olduğu bazı mahallelerde Zazaca öğrenen esnafların varlığını da es geçilmemelidir. Ticaretle uğraşan esnaf veya tüccarların dil öğrenme kabiliyetlerini işleri gereği göz ardı etmemek gerekmektedir.

Diyarbakır'a göç eden Zazalar, daha önceden Diyarbakır'a yerleşip zanaat öğrenen, iş tutan tanıdık veyahut akrabalar aracılığıyla şehre gelmişlerdir. Zenginliğe, güce ve itibara bireysel erişim olduğu durumlarda, bunlara ulaşanlar genellikle akraba kümelerini kendilerine çeker ve orada tutarlar (D.Bates-A.Rassam, 2016: 265). Bu yüzden şehre yerleşen Zazalar bu bağlantıları kullanarak mevsimlik işler veya şehre gidiş-geliş yaparak iş tutmuşlardır. Zamanla daimi işler bulanlar ise köyden veya ilçeden şehre göçmüşlerdir. Zazalar şehirde Sur semtinden sonra en çok Şehitlik, Bağlar semtlerine göçmüşlerdir. 2000'li yıllarda inşaat sektörünün canlanmasıyla birlikte şehirde yeni semtler (Gaziler, Diclekent, Metropol) inşa edildi. Daha sonra aralarında Zazaların da bulunduğu insan kitleleri buralara yayıldı. Göçtükleri semtlerde akrabalarına ve tanıdıklarına yakın apartmanlarda oturmuşlardır (K. K. : 9). Aile babası işe giderken anne ev işleriyle ilgilenmekteydi. Kadınlar ev işleri dışında komşularla veya akrabalarla etkileşim hâlindeydiler (K. K. : 9). Tıpkı köydeki ve ilçedeki gibi ev ziyaretlerine gidildiği için Zaza dili özellikle şehre göçen ilk kuşakta daha kalıcı olmuş ve halen de varlığını devam ettirmektedir. Özellikle köy ve ilçeyle bağlantısı olan ve tarlası bulunan bireylerde dil varlığını sürdürmektedir.

Çünkü köyde tarlası olan bireyler şehirde unutulmaya yüz tutmuş kelimeleri doğayla olan etkileşimle hatırlamaktadırlar. Masalları, olayları sürekli anlatarak dili canlı tutmuşlardır. Akrabalarıyla ve tanıdıklarıyla sürekli Zazaca konuştukları için ve de kamusal alanda erkekler kadar bulunmadıkları için dilleri erkeklerden daha arı kalmıştır. Ancak sınırlı da olsa kadınlar şehirde köyde olduğundan daha fazla kamusal alandadırlar. Özellikle köylerden ve küçük ilçelerde yaşayan kadınlar çarşıya bile çıkamazken şehirde bunu daha kolay bir şekilde yapmışlardır. Pazarlara, dükkânlara vs. gidip alışveriş yapmaktaydılar. Diyarbakır pazarlarında ve dükkânlarında Diyarbakır Türkçesi ve Kurmancca konuşulmaktaydı. Kadınlar Kurmanccayı yaşadıkları semtlerdeki Kurmanç komşularından öğreneceklerdir (K. K. : 9). Bu yüzden sadece Zazaca bilen kadınlar bilmediği iki dile önce aşina olacak sonra ikisini anlayacak daha zamanla da konuşacaklardır. Özellikle Türkçeyi daha iyi konuşacaklardır. Fakat bu Türkçe sürekli altı çizildiği gibi Diyarbakır Türkçesi olarak adlandırılan ağızdır.

Erkekler ise, kadınlara nazaran Türkçeyi daha hızlı öğrenirken Zazaca konuşma pratikleri daha hızlı gerileyecektir. Kadınlara göre sürekli kamusal alanda daha fazla bulunması ve de etrafında Kurmançların fazla olması onların Kurmanccaya aşina olmasını sağlayacaktır. Eğer Kurmancca biliyorsa zaten kolaylıkla etkileşim halinde olacaktır. Erkeklerin yaptıkları işe göre dilleri de şekillenecektir. Örneğin devlet dairesinde masa başı bir iş yapılıyorsa Türkçe hayatında daha fazla yer edinecektir. Hastanede temizlikçi ise sürekli çalışanlarla iç içe olacağı için Türkçe kadar Kurmancca ve Zazaca da konuşabilecektir (K. K. : 8). Buradaki değişim ve dönüşümün dinamikleri tamamen ilişkisel bir şekilde cereyan etmektedir. Dilin kamusal alandaki varlığı konuşulan kişinin konumuna, geldiği yere, konuştuğu dile kısaca arka plânına göre şekillenecektir (K. K. : 8).

Göçen ailelerin erkek üyeleri için mahalle camileri ve kahvehaneler buluşma mekânı ve kamusal forumlar haline gelmektedir (D.Bates-A.Rassam, 2016: 282). Dışarıya daha açık olan erkekler bu kahvelerde sosyalleşerek şehri daha iyi tanıyacak, aynı zamanda da hemşerileriyle bir arada olacaktır. Böylelikle hem Türkçe hem de Zazaca konuşacaktır. Fakat şehirde kaldığı süre boyunca Zazaca ile

Türkçe arasında matematiksel bir tabirle ters orantı oluşacaktır. Türkçe gelişirken Zazaca gerilemeye başlayacaktır. Akrabaların varlığı da dili güçlü tutan en önemli yapı olduğunu söylememiz gerekmektedir. Ayrıca daha önceden bahsedildiği gibi, köyle veya ilçeyle olan etkileşim kadar tarlayla olan etkileşim dilin unutulmasını engellemektedir. Yeni nesiller eğer köyle veya ilçeyle etkileşimleri güçlü değilse dili konuşmakta zorlanacaklardır.

Diyarbakır'da kuşaklar arasında Zaza dilinin değişimi, şehre göçen ailelerin sosyo-demografik yapılarına göre değişmektedir. Yıllar içerisinde şehirde dilin dönüşümünün köyler ve ilçelerdeki gibi şekillendiğini söylemek güçtür. Köydeki ve ilçedeki aktörler sayesinde şehir merkezinde dilin varlığı kuşaklara aktarılsa da dil çabucak Türkçeye dönmeye başlamıştır. Sürekli göç alan Diyarbakır'da, Zazacanın varlığı yıllar içinde aldıkları göçlere göre, şehirde dili konuşan birinci kuşaklar dışında sonraki kuşaklara yayılsa da ikinci kuşaklar bunu çoğunlukla yayamamışlardır. İkinci kuşakların okula gitmesi, şehirde Türkçenin konuşuluyor oluşu ve çevrelerinde Zazaların kolektif bir şekilde dillerinin varlığını sürdürüyor olmayışından dolayı Zazacaya ilgileri zayıf kalmıştır. Hatta ikinci kuşağın aileleri Zazaca konuşuyor olsa da kendi aralarında Türkçe konuşmaya daha meyilli olmuşlardır. Ayrıca şehirde akraba evlilikleri kadar görücü usulü olanlarının da azaldığını söyleyebiliriz. Örneğin, Zaza bir genç, Kurmanç ya da Türk bir kadınla evlendiğinde anlaştıkları dil çoğunlukla Türkçe olmaktadır. Böylece Zaza dili varlığını sürdürememektedir. Aynı durum Zaza bir kadın için de geçerlidir. Eğer ikisi de Zaza ise, çocuklarıyla Türkçe konuşsalar dahi çocuk Zazacaya aşina olacaktır. Eğer evde aileyle beraber yaşayan bir dede veya özellikle nine varsa, çocuklar Zazaca konuşma pratiğini çok daha fazla kazanabilecektir. Özellikle ninenin ön planda tutulmasının nedeni, ninelerin kamusal alanda olmayışı ve daha çok akrabalarıyla iç içe olması gösterilebilir. Ayrıca teknolojiye, okula ve bürokrasiye uzak oluşları, onları Türkçe öğrenmeye teşvik etmemektedir. Ninelerin köyde uzun süre kalmış olmaları kadar tarım ve hayvancılık dışındaki hayata çok karışamamaları sebebiyle kentte de zamanlarının büyük çoğunluğunu evde geçirmek durumunda kalmışlardır. Ayrıca yaşları ve sağlıkları gereği durağan bir konumda kalmışlardır. Bundan dolayı dilleri daha arı kalmıştır. Dedelerin şehirde kamusal alana karışıyor

oluşu ve daha önceden de Türkçeye aşinalıklarından dolayı (en başta askerlik deneyimi) torunlarıyla Türkçe konuşma olasılıkları daha yüksektir. Şehirde anneler Türkçeyi konuşamıyorlarsa da öğrenmeye çalışmaktadırlar. Örneğin, anneler şehre göçle birlikte ilk çocuklarıyla Zazaca konuşuyorsa, şehirde Türkçeyi öğrendiği takdirde, çoğu anne çocuklarıyla Türkçe konuşmaya başlamıştır. 1980 Askeri Darbesi'nin gerçekleşmesiyle birlikte özellikle Diyarbakır'da şehirdeki insanlar üzerinde büyük etkiler oluşturmuştur. Darbeden sonra oluşturulan anayasada (1982 Anayasası) Kürtçenin yasaklı dil ilan edilmesiyle birlikte şehirde insanlar Türkçe dışındaki dilleri konuşmaktan kaçınmaktaydı. Türkçe konuşmayanların cezalandırılması insanları tedirgin etmiştir. Bu tedirgin ortamda çoğu aile bu korkuyla hem dışarıda hem de evde Türkçe konuşmaya başlamıştır. Darbe dilin Türkçeye dönmesini en çok hızlandıran sebeplerin başında gelmektedir. Bu yüzden köydeki ve ilçedeki aktörlerin varlığı dilin devamlılığını sağlasa da, dedeler ve özellikle nineler kadar kendi dillerini koruyamamışlardır. Dedelerin ve ninelerin köy geçmişlerinin daha fazla olmasından dolayı şehirde değişen dünyaya ayak uydurmakta zorlanmışlardır. Şehre göçen insanlar bu korku ikliminden dolayı kamusal alanda Türkçeyi hâkim kılmak zorunda kalmışlardır. Kendi aralarında, evlerinde, tanıdıkları eş dostlarla kendi dillerini konuşmuşlardır. Muhbir korkusu sebebiyle, tanıdık olmayan kişilerle Türkçe dışındaki dillerde konuşmaktan çekindikleri için Türkçenin hâkimiyeti güçlenmiştir. Zazacanın şehirdeki hiyerarşik konumu dilin varlığına iyice gem vurmuştur.

2000'li yıllara kadar köylerde (Köy boşaltmaları hariç) ve ilçelerde şehir kadar hareketli bir ortam oluşmamıştır. Köy ve ilçe bölümlerinde anlatıldığı gibi, aktörlerin üretim biçimlerini sürdürmesi ile birlikte şehirden uzak yaşamda dil varlığını kolektif olarak sürdürürken, zamanla değişen dünya, bölgedeki projeler ve teknolojiyle birlikte yazılı kültürün önem kazanması üretim biçimlerini değiştirmiştir. Böylelikle aktörler şehre taşınmış ve değişen hayatta dilleri dönüşüme uğramaya başlamıştır. Şehirde sonraki kuşaklara dil aktarılsa da, dil şehirde varlığını sürdürmekte zorlanmıştır. Aktörlerin sürekli göçü şehirde dili var etse de, 2000 ve sonrasında doğan çocuklar artık anadillerini konuşmadığı için dil kolektif gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzden şehirde Zaza dilini yeniden üreten çocuklar ve

gençler olsa dahi bunların çok büyük çoğunluğu şehirde doğmayıp köylerden veya ilçelerden göçmüşlerdir. Eğer şehirde büyümüşler ise bu durum aktörlerin dili evde konuşmasından kaynaklanmaktadır. Fakat evde veya akrabalarla, Zaza komşularla konuşulan dil, sokakta konuşulmamaktadır. Görüldüğü üzere bürokrasinin, yazının ve baskın dillerin hükümranlığındaki kentte Zazaca varlığını akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin dayanışması ile devamlılığını sağlamaya çalışmıştır (K. K. : 9).

4.4. DİYARBAKIR'DA ZAZACA KONUŞMA PRATİKLERİ

Şehirde birden fazla dilin konuşuluyor oluşu, her dilin her zaman her ortamda konuşulduğu anlamına gelmemektedir. Dillerin konuşulma şekilleri mekânlara, ortamlara, bireylere ve bireylerin sosyo-demografik özelliklerine göre şekillenebilmektedir. Şehrin heterojen yapısı bireylerin şehirdeki konumları ve arka planları pratiklerini etkilemektedir. Şehir merkezinde dillerin konuşulması, karşılaşmalar esnasındaki etkileşimlerle şekillenmektedir.

Bir dilin kullanıcılarının fazla ve statüsünün yüksek olması, o dilin hayatta kalmasında ve sürekliliğinde önemli bir şans olup dilin canlılığını etkilemektedir (Fishman, 1972: 20-21). Giles (1977: 309-316)'a göre etnik grupların sürekli ve güçlü kalabilmesini üç temel faktörle açıklamaktadır. Bunlar; statü, nüfus ve kurumsal destek. Etnik grupların ekonomik, sosyal- tarihsel ve dilsel özellikleri statü faktörüne işaret etmektedir. Nüfus faktörü, etnik grubu oluşturan üyelerin sayısı, doğum oranları, etnik grup içi evlilikler ve göçler etkili nedenler durumundadır. Üç madde içerisindeki en önemli faktör kurumsal faktördür. Bu faktörü, kitle iletişim araçları, din, kültür, eğitim ve sanayi vs. alanlarındaki resmi ve resmi olmayan örgütlenmeler oluşturmaktadır. Etnik grubun konuştuğu dilin; sosyal iletişim ağları içinde, sanat, kültür, ticaret ve bilim vs. gibi alanlarda söz sahibi olması, söz konusu grup için avantajlar sağlamaktadır (Bostancı, 2014: 106).

Diyarbakır'daki hâkim dilsel görünümü oluşturan dillerin başında Türkçe gelmektedir. Formel öğretim süreçlerinin, kitle iletişim araçlarının, resmi dil ve Türkiye'deki en yaygın dil olması gibi temel nedenlerden dolayı şehirde en çok

konuşulan dildir (Keser: 2012: 103). Giles'in üç temel faktöründen yola çıkarak üç dili incelersek: Türkçe şehirde statü ve kurumsal destek faktörlerinden her ikisine de sahip olan tek dildir. Fakat nüfus desteği açısından Diyarbakır'da Türk nüfusu Kurmançlara ve Zazalara nazaran çok azdır. Kurmanç dili ise, şehirdeki baskın halkın dili olduğu kadar kolektif olarak konuşulan bir dil olmasından dolayı şehirde en çok konuşulan ikinci dildir. Fakat nüfus desteği olarak şehirde Kurmançların demografik üstünlüğü bulunmaktadır. Zaza diline göre daha fazla statü destekleri bulunmaktadır. Zaza dilinin şehirdeki konuşulma sıklığı ise bu iki dile göre daha düşüktür. Fakat şehirde Kurmançlardan sonra nüfusun çoğunluğunu Zazalar oluşturmaktadır. Zazaların bu üç faktörde de etkili olamaması onu şehirde dezavantajlı bir konumda kalmasına neden olmuştur. Bu yüzden Zaza dili daha az konuşulmakta ve belirli mekânlara ve ortamlara sıkışmak durumunda kalmaktadır. Bu yüzden Zazacayı Türkçeden ve Kurmanccadan ayırmak gerekmektedir. Şehrin bütününe yayılan Kurmançlardır. Şehre göç eden Zazaların şehre dağılmaları ve şehirdeki Kurmanç veya Türklerle evlenmeleriyle birlikte dilleri bazen Kurmancca, bazen de Türkçe olmuştur. Zaza dili daha önce de belirtildiği gibi şehre yerleşen ilk kuşaklar tarafından konuşulmaktadır. Şehre dağılan akrabalar, komşular vs. arasında konuşulduğu için şehirde geri planda kalan bir dil olmuştur.

4.4.1. Pratikleri Kurgulamak

Durkheim (2010: 41)'a göre, insan sosyal düzen üzerinde sahip olduğunu sandığı ve kendisine atfettiği sınırsız güçten vazgeçememektedir. Bununla birlikte, insana öyle gelmektedir ki, eğer kolektif biçimler gerçekten de varsalar, insan bu kolektif biçimleri değiştirmeye gücü yetmediği için ona mecburen tabi olma durumundadır. Bu yüzden yaptıkları ve bir yandan da başkalarının yaptıklarını, şu anda yapmakta olduğu ya da gelecekte yapabileceklerini göz önünde bulundurarak yapmaktadırlar. Kişi, kendi davranış biçimini başkalarının davranışlarına göre ayarlamaya çalışır, tıpkı her bir kişinin olası davranışlarını gördüklerine ve başkalarının yapmasını beklediği davranışlara göre ayarlaması şeklinde örneklendirebiliriz (Becker, 2013: 222). Bu yüzden gerçek hayatımızı yaşama, karar alma vs. gibi amaçlarımızın tamamen istatistiksel ve bilimsel olmadığını,

yaşamamızın zorunluluklar ve çıkarımlarla devam ettirmekteyiz (Goffman, 2014: 17).

Berger ve Luckmann (2008: 34-37)' a göre, gündelik hayat en heybetli, en ısrarcı ve en şiddetli tarzıyla kendini bilince dayatır. Bu yüzden de gündelik hayatta kullanılan dil, bize sürekli zorunlu nesnelleşmeler sağlar ve bu nesnelleşmelerin içinde anlam kazandığı ve gündelik hayatı benim için anlamlı bir düzen tesis etmektedir. Gündelik hayatın gerçekliği rutinlerin varlığıyla anlam kazanarak şüpheyi askıya almaktadır. Bireyler bu rutinleri içselleştirdikleri zaman toplumun bir üyesi olurlar. Örneğin daha önce köyde yaşamış, ailesiyle Zazaca konuşan ve lise yıllarında Diyarbakır şehir merkezine yerleşen bir ailenin üyesi, şehir merkezinde hangi dilde veya dillerde konuşacağını daha önceden yaşadığı deneyimlerle içselleştirmiştir. Bu içselleştirme süreci esnasında gündelik hayatın dinamikleriyle iç içe yaşayarak pratiklerini zorunluluklara göre ayarlamak zorunda kalmıştır. Evde annesi Türkçe bilmediği için ve köyde herkes Zazaca konuştuğu için o da annesiyle Zazaca konuşacağını bilmektedir. Lise kapısından içeri girdiğinde, gördüğü bir öğrenciyle çok büyük bir ihtimalle Türkçe konuşacaktır. Hatta bu öğrenci ona köylüleri hatırlatırsa ya da Diyarbakır Türkçesi ile konuştuğunu duyarsa muhtemelen bu dilde konuşacaktır. Fakat okuldaki bir kadınla konuşursa, muhtemelen İstanbul Türkçesi konuşmaya daha meyilli olacaktır. Eğer köylerine yakın Kurmanç köyleri varsa, Kurmancca öğrenmiş veya kendini ifade edecek kadar konuşabilmektedir. Annesi Kurmanç da olabilir, bu yüzden annesinin köyüne gidip gelerek Kurmancca öğrenmişse, sınıfta Kurmancca konuşan arkadaşlarıyla Kurmancca konuşacaktır. Diyarbakır'da yaşadığı süre boyunca geleneksel kıyafetler giyen yaşlılarla, özellikle kadınlarla Kurmancca konuşması gerektiğini deneyimlerle içselleştirdiği için o dilde konuşacaktır. Şayet konuştuğu kişinin Zazaca konuştuğunu gördüyse Zazaca konuşacaktır. Üstelik bunları yaparken zihinde kurgular yapacaktır. Babasının kullandığı arabanın ön farını küçük bir kazada kırmış olsun. Babasıyla yapacağı konuşmayı Zazaca kurgulayacaktır. Eğer dayısı ona iş teklif etmişse dayısıyla yapacağı konuşmayı Kurmancca kurgulayacaktır. Öğretmenin verdiği ödevi yapmamışsa hocaya uyduracağı mazereti Türkçe kurgulayacaktır. Sonuç olarak, bu örnekler bize bireyin geldiği yerin ve yaşadığı dönemin onun kafasındaki kurguyu

hangi dille yapacağını belirlediğini göstermektedir. Böylece gündelik hayatta konuşacağı veya kurgulayacağı konuşmaları karşısındaki bireylerin yaşına, konumuna, görünüşlerine, diline vs. gibi etkenlere göre belirleyecektir. Bunları yaparken farkında olmadan o dillerde kurgular inşa edecektir.

4.4.2. Şehirde Karşılaşmalar: Hexis, Habitus ve Müzakere

Hexis ve habitus kavramları gündelik hayatta bireylerin etkileşimlerinin nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli kavramlardır. Diyarbakır'da bu kavramlar, bireylerin konuşma pratiklerini müzakere etmeden yön bulmalarını sağlamaktadır. Şehre kırsal kesimden göç etmiş bireylerin sayıca çok olması sebebiyle bireyler kırsaldan gelen kişileri çoğunlukla ayırt etmekte başarılıdırlar. Bu ayırt etme becerisi hangi dilin konuşulacağı konusunda yardımcı olmaktadır. Bu iki kavram bu açılarından işlevseldir. Müzakere kavramı ise Diyarbakır'da özellikle Zazalar için önem kazanmaktadır. Çünkü Zazaları ve Kurmançları ayırt eden fiziksel bir farklılık olmadığı için konuşmaya başlamadan önce müzakere edilmesi gerekmektedir. Fakat bu müzakereler çoğunlukla Zazalar için geçerlidir. Özetle iletişim aracı olan dil kadar bedensel süreçler ve tutumlar da iletişimi oluşturmaktadır. Bu başlık bu kavramlar çerçevesinde oluşturulacaktır.

Her ne kadar insanlar birbirleriyle iletişim kurmada dile ya da konuşmaya bel bağlasalar da dil, iletişimin tek aracı değildir. İnsan dili, iletileri aktarırken beden hareketleri ve yüz ifadeleriyle birlikte, ses tonu ve yüksekliğinin de kullandığı bir sistemdir (Haviland, 2008: 210). Sosyal yapıları içselleştirmek sadece zihinsel değil aynı zamanda da bedensel bir süreçtir. *Hexis* bedensel süreçleri (beden duruşu, ayakta durma, yürüme, konuşma tarzı vs.) tanımlayan bir kavramdır. Aristoteles tarafından oluşturulmuştur (Bourdieu, 1997: 121). Bourdieu, *habitus* kavramı için Aristoteles'in *hexis* fikrinden esinlenir; *hexis,* "cisimleşmiş ve adeta duruş haline gelmiş yatkınlık" iken, daha sonra skolastizmle birlikle habitusa dönüştürülmüştür" (Swartz, 2011: 154). Habitus, herhangi bir çevre ya da toplumsal formasyon içindeki koşulları ve pratiği biçimlendiren yatkınlıkları üretir (Çeğin, G. - Göker, E. ve diğ. , 2010: 315). Bireyler sürekli yatkınlıklarr aracılığıyla mevcut kurumları içselleştirerek pratik etmektedir. Belirli türde zeminler ve koşullardaki sosyal deneyimlerimizin

sonucu olarak zihnimizde taşıdığımız dil, sınıf, toplumsal cinsiyet ve etnisite gibi sürekli yatkınlıklar dünyaya olan yaklaşımımızı derinden etkilemektedir. Bu kavramlar, şehirde yaşayan bireylerin karşılaşmalarında konuşulacak olan dili belirlemektedir. Bu konu örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Diyarbakır şehir merkezindeki göçlerde, daha önceki başlıklarda belirtildiği gibi, kırdan kente göç edenler akraba ve tanıdıklar aracılığıyla belirli semtlere (daha çok kırsal kesime benzer ortamlara) taşınmışlardır. Bu insanların dili kırsal bir tını taşır; giysileri, özellikle de kadınların giysileri, uzak yörelerin kırsal tarzlarını koruyabilmektedir (D.Bates-A.Rassam, 2016: 222). Çoğunlukla bu giysileri köyden veya ilçeden göçen ve daha çok orta ve üstü yaş grubundakiler giymektedir. Bu dillerine bağlı insan grubu, Diyarbakır'da -ki bunların büyük bir çoğunluğu Kurmanç- karşılaştıkları insanlarla Kurmancca konuşmaktadırlar. Fakat bu karşılaşmalarda hexisler ve habituslar önem arz etmektedir. Örneğin belediyede çalışan, orta yaşlı ve belediyedeki görevi çöp toplamak olan bir Kurmanç, traktör sürerken yoldan geçen birisine, traktörden inmeye üşendiği için Kurmancca *"Sana zahmet çöpü traktöre yüklesene?"* diyebilmektedir. Aslında bu işçinin görevi araçtan inerek çöpü araca yüklemektir. Fakat bunu karşıdaki kişinin hexislerine bakarak saniyelik bir zaman dilimi içerisinde, karşısındakinin kırsal kesimden geldiğini anlayarak bu işi yaptırabilmektedir. Örnek genişletilirse eğer, yolda yürüyen kişi, takım elbiseli veyahut şehirde büyüyen birini andırıyorsa (yani şehirli hexislere sahipse) işçi üşengeçliği *"tercih"* etmeyecektir. Burada tercih etmek yerine araçtan inmeye daha meyilli olacaktır. Çünkü karşılaştığı kişinin ona ters bir tepki verebilmesi ihtimal dâhilindedir. Üstelik işçi Diyarbakır'da sadece Kurmançların yaşamadığını da bilmektedir. Tüm bunlara ek olarak işçi kırsallık tınısı taşıyan bu kişinin köyde veya ilçede yaşarken, bu kesimlere has insanların yardımlaşma ve dayanışmaya yatkın olduklarını bilmektedir. Köyde veya ilçede insanlar kendi işleriyle meşgul oldukları kadar birbirlerine yardım etmeye daha fazla meyillidirler. Fakat işçi, şehir tınısı taşıyan insanların bu pratiğe ters tepki verebileceğini şehirdeki deneyimlerinden yola çıkarak, şehirde iş bölümü olduğunu ve herkesin kendi işinden sorumlu olduğunu bilmektedir. Bu yüzden karşılaştığı kişinin hexislerini referans alarak ondan yardım isteyebilme cesaretini gösterebilmektedir. Bunu yaparken de Kurmancca konuşmaktadır.

Hexislerden sonra habitus ile ilgili örnek vermek gerekirse:

"İlçeden şehre göçen ve Kurmancca bilen 50'li yaşlardaki bir Zaza[23], devlet dairesinde halledilmesi gereken bir işi için, memurun sıradaki vatandaşın işini bitirmesini beklemektedir. Sırasının gelmesini beklerken de işinin kolay bir şekilde hal olması için çeşitli yöntemler düşünmektedir. Bu yüzden memuru süzmektedir. Eğer memurun nereli olduğunu kestiremiyorsa konuşma tarzına bakacaktır. Bunun için de, konuşmalarını dinlemektedir. Hareketleri ve konuşmaları ona, Diyarbakır veya civar bölgeden biri olduğuna dair emareler verdiyse, memurla ilk olarak Kurmancca konuşarak avantaj elde etmeye çalışacaktır. Böylece prosedürleri çok fazla bilmediğini göstererek işini kolaylaştıracaktır. Eğer Zaza ise işini sorunsuz bitirmesi daha da kolaylaşacaktır. Bu dili kullanarak arada bir bağ oluşturacak ve işini tereyağından kıl çeker gibi bitirebilecektir."

Memurun hexislerinden sonuç elde edilemediğinde habitusuna, yani konuşma, şekline, ses tonuna ve kendisini ifade etme şekline bakılarak bir yargıya varılabilir. Bu sohbetler Türkçe üzerinden de gerçekleşebilmektedir. Fakat burada ana mevzu, dil kadar sosyal bağları kullanarak sonuç elde edebilmektir.

Şehirdeki sosyal bağların oluşturulması aynı zamanda Zazaların şehirdeki kimliklerinden beslenmektedir. Zazaların bir kısmı kendilerini Kürtlerin bir kolu olarak kabul ederken, Zaza dilinin Kürtçenin bir lehçesi olduğunu savunmaktadır. Bir diğer kısmı ise Kürt kimliğini reddederek Zazaların ayrı bir etnik grup olduğunu ve Zazacanın başlı başına bir dil olduğunu savunmaktadır. Şehirde, Kürt kimliğini kabul eden Kurmançların büyük bir çoğunluğu Zazaların da Kürt olduğunu kabul ettikleri için kendilerinden çoğunlukla ayrı olarak görmemektedirler. Zazalar bu durumun farkında oldukları için ve Kurmanccayı da konuşabildikleri için gündelik hayattaki ilişkilerinde bu durum onlara kolaylık sağlamaktadır. Konuştukları kişinin

[23] Burada anlatılan 50 yaşlarındaki birey, daha önce ilçede yaşayıp ardından şehre göçmüştür. Geçmişte ilçede veya köyde yaşayan kuşakların yaşadıkları dönemde birçok yerden göçlerle gelen insanlarla olan etkileşimler sonucu, etkileşime geçtikleri çoğu kişinin nereli olduğunu veya Kurmanç mı Zaza mı olduğunu anlama kabiliyetleri gelişmiştir. Şehirdeki eğitimle ve elektronik dünyayla iç içe büyüyen yeni kuşaklar (özellikle 90 ve sonrası kuşaklar) işlerini Türkçe konuşarak çözdükleri için bu tarz kabiliyetlere ihtiyaç duymamaktadırlar. Bu kuşaklar içinde de şehre ve şehrin işleyişine uzak, eğitimle bağı sınırlı olanlar da bulunmaktadır. Bu bireylerde de devlet dairesindeki işlerini hal etme yöntemi bazen habituslar üzerinden yürümektedir. Burada kastedilmek istenen netliğin olmadığı ve griliklerin de olduğudur. Fakat her gelen yeni kuşakta bu durum azalma göstermektedir.

kimliğine göre kolaylıkla kendilerini konumlandırabilirler. Konuştukları kişi Kurmanç ise Kurmancca konuşarak kendi aralarında yakınlık kurabilmektedirler. Eğer kişi Zaza olup Zazaca bilmiyorsa bile Zaza kimliği vurgulanarak sosyal bağlar ve yakınlıklar oluşturabilmektedir.

Hexis ve habitustan sonraki kavram müzakeredir. Müzakere sözcüğü burada, Zazaların gündelik hayatta birbirleriyle karşılaşmalarında birbirlerinin Zaza olduğunu anlamaları için yapacakları ön konuşmalardan ibarettir. Bir Zazanın şehirde yürürken karşılaştığı birisiyle Zazaca konuşuyorsa, bu kişi ya akrabası ya da tanıdığı biridir. En son ihtimal ise, tesadüfen karşılaştığı kişinin Zaza olması ve Zazacayı konuşuyor olmasıdır.

Diyarbakır şehir merkezinde herhangi bir dükkâna girerken Kurmancca konuşmak garip bir pratik olarak algılanmamaktadır. Fakat aynı pratiği Zaza dilinde yapmak güçtür. Hatta Diyarbakır'a göçen Zazalar, Kurmanccayı şehirde öğrenip gündelik hayatlarında konuşabilmektedirler. Konuşmayanlar da Kurmanccaya aşina olup anlayabilmektedirler. Bu yüzden şehirdeki esnaflar Zaza olsalar da şehirde Kurmançların nüfus olarak çoğunluk olmalarından dolayı Kurmanccayı konuşabilmektedirler. Bundan dolayı dükkâna girerken Kurmancca selam vererek sohbet bu dilde devam edebilmektedir. Eğer bir Zaza şehirde Kurmancca biliyorsa ve esnaflarla Kurmancca konuşuyorsa esnafla bu dilde konuşacaktır. Sohbetin başka dile dönmesi için ön sohbetler, yani müzakereler yapılması gerekmektedir. Esnafın memleketlisi mi veya Zaza mı Kurmanç mı olduğu öğrenilirse, sohbet o yönde ilerleyecektir. Her ikisi de birbirlerinin Zaza olduğunu öğrenirlerse bundan memnuniyet duyarak sohbeti Zaza dilinde sürdüreceklerdir. Fakat şunun da altı çizilmelidir ki, burada Zaza dilinde konuşmak isteyen müşterinin, Zaza dilini gündelik hayatında konuşan ve şehirde de konuşmaya yatkın birinin olması gerekmektedir. Eğer sohbeti Türkçe başlatıp müzakereye kapalıysa ve esnafla ilgili değilse, sohbete Türkçe de devam edebilmektedir. Burada anlatılmak istenen bu dili konuşan ve kendisi gibi konuşmak isteyen kişilerle girmek istediği diyalogların sonucudur. Örneğin ilçedeki öğretmenler, memurlar hatırlanacak olursa o meslek grubundan olanlar ilçede Zaza dilini sınırlı olarak konuşmaktaydılar. Şehirde de bu

tutumlarını sürdürmektedirler. Bu yüzden bu müzakerelerin oluşabilmesi için iki kişinin de bu pratiği sürdürme isteğinin olması gerekmektedir.

4.4.3. Kelime Dağarcığı ve Alıntı Yaparak Konuşmak

Dillerin söz dağarcıklarıyla, o dilleri konuşan toplumlar arasında sıkı ilişkiler bulunmaktadır. Toplumların yaşadıkları coğrafya, toprak yapısı, çevrelerindeki topluluklar vs. gibi birçok yer şekli ve diğer halklar, dillerin kelime dağarcığını şekillendirmektedir. Yerel bilgiler toplumların yaşadığı doğal ortamla yakın ilişki içinde, nesilden nesle aktarılarak korunmuş bilgi kümeleridir. Örneğin Zazaların şehirlere yerleşmesine sebebiyet veren göçlerden biri, Güneydoğu Anadolu Projesi'yle yapılan sulama amaçlı barajlardı. Barajlardan önce birer nehir olan bu akarsularda, birçok tatlı su balığı yaşamaktadır. Bu nehirlerin çevresindeki köy ve ilçelerde yaşayanların balıklarla ilgili kelime bilgileri daha fazladır. Nehirle ilişkisi olmayanlar ise bu balıkların çeşitlerini bilmedikleri için balıkları sadece "mase/mose", yani balık olarak tanımlamışlardır. Türlerini bilmedikleri için özel adları yerine genel adı kullanmışlardır. İstisna olarak da çok bilinen sazan örneği gibi türleri bilmektedirler. Zazaların köylerde ve ilçelerde doğayla bütünleşik yaşamaları, otlarla ilgili bilgilerinin genişliğini göstermektedir. Zazaca'nın konuşulduğu yörelerden; Mutki'den Zara'ya, Tercan'dan Siverek'e kadar bitkiler yerinde görülerek derlenen 2000'den fazla bitki adı (…) indekslenmiştir (Kasımoğlu, 2011: 248). Bu kadar çeşitli ot adının olması sadece Zazacaya özgü değildir. Sözgelimi sözcük sayısı Türkçeye oranla çok fazla olan İngilizcede yeşil için birkaç sözcük bulunurken Türkçede, doğayla içli dışlı olmanın bir sonucu olarak yosun yeşili, çağla yeşili, tirşe, ördekbaşı gibi birçok kelime bulunmaktadır (Arslan-Türkyılmaz, 2018: 52). Tüm bu örneklerden yola çıkarak, dillerin doğal çevreleriyle ilişkileri, üretim biçimleri ve tüketim kaynakları o dilin söz dağarcığında zenginlik oluşturmaktadır.

Zazacanın köylerde ve ilçelerde uzun yıllar konuşuluyorken sadece şehirde değil, kolektif bir şekilde konuşulduğu yerlerde bile dönüşüme uğraması, yıllara göre kuşaklar arasında farklılıklar oluşturmuştur. Zazacanın söz dağarcığı köylerde ve ilçelerde şekillendiği için belirli alanlarda (tarım, hayvancılık vs.) konuşulmuştur. Yıllarca bu dili konuşanlar bu dilin "yetersizliği" konusunda bir sorun yaşamamıştır. Bunun temel sebebi dillerin yetersiz olmamasıdır. Bir dil kaç kelimeden oluşuyorsa

oluşsun kendine yetmektedir. Çünkü kelimeler, anlamlarını sadece ısrarla kullanıldıkları gerçek yaşam ortamından kazanırlar (Ong, 2007: 63). Onun dışındaki kelimeler ithal olarak dile eklemlenmektedir.

Şehirdeki yaşamın ve yaşam kültürünün köylere ve ilçelere yayılması, üretim biçimlerinin değişerek yazılı kültürün önemli hale gelmesiyle birlikte sözlü kültürün etkisi azalmaya başlamıştır. Televizyon, internet ve bürokrasinin ele geçirdiği mekânlarda hâkim dil olan Türkçe, varlığını bazı evler ve kuşaklar dışında çoğu bireye ulaştırarak diğer dillerin hareket alanlarını kısıtlamıştır. Dil politikası, dilin kurumsallaşması ile ilgilidir (Civelek, 2014: 364). Dil politikalarının kurumsallaşması diğer dillerin işlevsizleşmesine neden olmuştur. Bu yüzden diller (Zazaca ve Kurmancca) şehirde işlevsiz hale gelerek derin bir kriz yaşamaya başlamıştır. Örneğin, Zazacanın Kurmanccaya göre yazıya[24] geçirilmesi çok daha geç tarihlere dayanmaktadır. Geç yazıya geçen Zazaca başta eğitim olmak üzere edebiyat, felsefe, sanat, hukuk, ilahiyat, iktisat vs. gibi alanlardaki ihtiyaçlara cevap verebilecek bir yazı dili olamamıştır (Çağlayan, 2016: 178). Sadece atasözleri, deyimler, masallar, öyküler, şarkılar, türküler, kasideler ve ağıtlar gibi sözlü kültür ürünleriyle ayakta kalmış ve dilin zenginliği bu alanlarla sınırlı kalmıştır.

Türkçe resmi dil olduğu için hemen her alanda varlığını sürdürmüştür. Bu yüzden Zaza dilinin ihtiyaçlara cevap verecek alanlarda (sosyal bilimler, doğa bilimleri, teknoloji) varlığını sürdürememesi ve bunun dil politikalarıyla engellenmesi sonucu Türkçeyi öğrenmek meşrulaşmıştır. Okul hayatı boyunca girilen derslerde o alanlarla ilgili bilgi sahibi olmak kadar aslında Türkçe de öğrenilmektedir. Fizik dersine girildiğinde *"vektör, tork, momentum, manyetizma"*, hukuk dersinde *"butlan, kovuşturma, tazminat"* gibi kavramlar öğretilmektedir. Bu derslerde aslında, çoğu kelimenin kökeni Türkçe olmasa dahi bu kavramlar, kelimeler Türkçe araçsallaştırılarak öğrenilmektedir. Böylelikle öğrenilen veya eğitimi görülen alanlarda Türkçe gereklilik arz etmektedir. Alanları Türkçe

[24] Birinci bölümde adı geçen Liceli Ehmedê Xasi'nin 1899 yılında yazdığı *Mewlîdê Kirdî* isimli eser, Zaza dilinde yazılmış ilk yazılı metin olma özelliğini taşımaktadır. Ehmedê Xasi'den sonra yıllarca herhangi bir eser yazılamamıştır. Özellikle uygulanan dil politikaları nedeniyle Zaza dili sözlü kültürle ayakta kalmaya çalışmıştır. Ancak yıllar sonra yani 1960'lı yıllarda Zaza dilinde ilk modern edebi metinler yazılmıştır. Bkz. Çağlayan, **Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik**, s. 180.

üzerinden öğrenen bireyler, bu alanlarla ilgili işleri aktarırken ilk olarak, bu kavramları kullanarak konuşmak zorundadırlar. Daha sonra da bu kavramları Türkçe üzerinden öğrendikleri için bunu Türkçe anlatma gereği duymaktadırlar. Örneklendirmek gerekirse, DSİ (Devlet Su İşleri)'de su sondajında çalışan, yaşları 55 civarında olan ve aynı ilçeden olup farklı köylerde büyüyen iki Zaza işçi telefonda sohbet etmektedir:

"A- Hacı selamün aleyküm! Nasılsın?

B- Aleyküm selam. İyiyim kardeş, sen nasılsın? Makine ne oldu?

A- Valla Allaha şükür iyiyim fakat makine arıza verdi. Tijler elli metrelik kuyuda sıkıştı. Sonra kırıldı.

B- Kardeş bence tijler jipse denk geldi. Takım kuyuda kaldı ve kırıldı.

A- Valla bilmiyorum ki, hayırlısı olsun. Sen ne yaptın bağı?

B- Valla pişirdik bağı üzüm boldu, dur Zazaca anlatayım"...diyerek sohbet Zaza dilinde devam etmektedir. Devlet kurumunda çalışan bu iki işçi çalıştıkları işle ilgili konularda "Türkçe" konuşmaktadırlar. Bunun sebebi bunları Türkçe üzerinden öğrenmiş olmalarıdır. Örnek olarak kullanılan ve su sondajını temsil eden kavramlar sohbet içinde yer almaktadır. Bunlar; takım, jips, kuyu. Fakat sohbet ilçede üzüm bağlarına geldiğinde ikinci konuşmacı olan B, üzümden elde ettiği tatlıyı tarif ederken Türkçe anlatamamaktadır. Çünkü üzümden tatlı elde etme pratiğini Zaza dilini araçsallaştırarak öğrenmiştir. Üstelik bu pratiğin içindeki birçok kelimenin Türkçesini bilmediği için sohbet Zazaca devam etmektedir. Şayet bu sohbet Türkçe devam etseydi, Türkçenin içinde birçok Zazaca kelime olacaktı. Anlatırken zorlanacağı için sürekli üzümden elde edilen tatlıların yapım aşamasındaki kelimeleri tercüme ederek ya da açıklayarak ifade etmeye çalışacaktı.

Hayatlarının büyük bir bölümü köyde veya ilçede hayvancılık ve tarımla geçmiş, askerlik dışında Türkçe ile pek fazla haşir neşir olmamış, yaşadıkları dönem itibariyle çevrelerinde Kurmanç köylere komşu olmuş Zazalar, şehre yerleştiklerinde Zazaca konuşamadıklarında Kurmancca konuşmuş ve konuşmaktadırlar. Türkçeyi ise çok nadir kullanmaktadırlar. Gündelik hayatta, evin dışında yaşlıların uğrak yerleri olan parklar, kahveler, camiler vs. gibi yerlerde daha önce de belirtildiği gibi

Kurmancca konuşulmaktaydı. Fakat tarif edilen tiple benzerlikler taşıyan başka biri de Zaza ise, sohbet sürekli olarak bu dilde devam edecektir. Örneğin Çermikli bir Zaza ile Bingöllü bir Zaza konuştuklarında ağız farklılıkları olabilmektedir. Hatta isimler, fiiller, sıfatlar bile değişebilmektedir. Tüm bunlara rağmen bu iki Zaza kendi aralarında Zazaca konuşmayı sürdüreceklerdir. Birbirlerini dinleyerek ağızlar arasındaki farklılıkları tartışacak ve zamanla birbirlerini rahatlıkla anlayacaklardır. Böylelikle sohbet Zaza dilinde devam edecektir. Bu tarz örnekler konusunda dilleri ısrarlı bir şekilde konuşan 60 ve üstü yaşlardaki kadınlardır. 60 yaş ve üstü kadınlar kamusal alandaki konularla alakalı çok fazla konuşmamaktadırlar. Çoğunlukla bugünden, geçmişten ve köydeki hayatından vs. bahsetmektedir. Üstelik kamusal alanda olmayan kadınlar, kocaları, kardeşleri ve bazı akrabaları dışındaki erkeklerle de çok fazla etkileşim halinde değillerdir. Erkeklerle sadece ayaküstü yüzeysel konular konuşulmaktadır. Bu yüzden Zaza dilinin zengin olduğu alanlara da vakıf olduklarından dilleri daha arı olup birbirleriyle Zazaca konuşmaktadırlar. Örneğin doktora giden yaşlı kadınlar Türkçeyi çok az da olsa anlayabilirlerse eğer, bunu Zaza dilinde anlatırlar. Kendilerinden sonraki kuşakların yaptığı gibi, Türkçe alıntılar yaparak konuşmamaktadırlar. Keser (2012)'e göre Diyarbakır'da yaş artışına bağlı olarak Türk dilini bilenlerin oranı dikkat çekici miktarda azalmaktadır. 60 yaş ve üstü grupta Türkçe bilen birey sayısı sınırlı miktardadır. Bu yaş grubunun formel öğrenim görme düzeyi genç kesimlere göre daha düşük ve kitle iletişim araçlarıyla tanışıklıkları da yenidir. Bu yüzden Diyarbakır'da Türk dili genç, Zaza dili ise yaşlı nüfus içinde daha yaygın olarak konuşulan dillerdir (107-108). Genç kesimin Türkçeye olan yatkınlığı yeni kuşaklara dilin aktarılmasını engellemektedir. Genç ve orta yaş grubundakilerde ise pratikler çok daha farklı işlemektedir.

Özellikle orta yaş grubunun pratiklerini etkileyen gelişme 12 Eylül Askeri Darbesi'dir. Yasakların yoğun olduğu bu dönemden Kurmancca da etkilense de Zaza dili çok daha fazla etkilenmiştir. Diyarbakır'da özellikle bu dönemi yaşayan kuşaklar, kamusal alanda çalışanlar, çoğunlukla da erkekler çok daha fazla etkilenmiştir. Bu yüzden şehirde polis, asker ya da batıdan gelen memurlardan sürekli çekinmektedirler. Kurmancca ve Zazaca üzerindeki yasaklar anayasadan

kaldırılsa dahi bu çekince halen devam etmektedir. Bu durumu daha anlaşılır kılmak için saha çalışması esnasında karşılaşılan bir örnekten faydalanılabilir:

"Asansöre kendisinden yirmi yaş küçük kardeşiyle binen orta yaşlı bir erkek, kardeşiyle Zazaca konuşmaktadır. Asansöre girdiklerinde içeride başka birini görünce, gördüğü kişiyi süzmeye başlar. Kısaca hexislerine bakarak onun asker, polis veyahut memur olduğunu düşünerek sohbetin dilini değiştirerek Türkçe konuşur. Tabi bu arada kardeşi şaşırarak ve ona uyarak Türkçe konuşur. Asansörden inince abisine neden Türkçe konuştuğunu sorar. O da:

-Bu adam muhtemelen polis veya asker, belki gider bizi karakola şikâyet eder. O yüzden bunların yanında Zazaca konuşma!" şeklinde onu uyarır. Sonra da kardeşine:

-Memur, doktor, mühendis vs. olacaksın bunlara dikkat et!" diyerek sohbeti tekrardan Zazaca sürdürmeye devam eder. Bu kuşakların konuşma pratikleri sürekli alıntılarla süslüdür. Alıntı yaparak konuşmayı şöyle açıklayabiliriz. Kendi aralarında Zazaca konuşan bireylerin hayatları Türkçeyle ne kadar bütünleşirse bütünleşsin evde öğrendikleri dili çabucak terk etmemektedirler. Türkçe üzerinden öğrenilen alanlar bireyler tarafından Zazacaya çeviri konusunda zorluklar yaratmaktadır. Bu yüzden sohbetlerde sürekli olarak zihinde çeviri trafiğine girmemek için alıntı yapılarak konuşulmaktadır. Dilin şehirde ve gündelik hayatta konuşma sıklığı azalınca dili konuşanlar artık dili akıcı bir şekilde konuşamamaktadırlar. Örneğin doktora gidince doktorun söylediği şeyi, avukata gidince avukatın söyleyeceği şeyi sürekli olarak Zaza diline çevirmek gerekmektedir. Doktora gidince yanınızda yaşlı nineniz varsa Türkçeyi anlayıp konuşamıyorsa, alıntılayarak değil anladıklarını Zazaca anlatacaktır. Fakat doktora onunla birlikte giden gelini ise, olayı kocasına anlatırken olayları Zazaca, fakat hastane çalışanlarının dediklerini Türkçe alıntı yaparak anlatacaktır. Çünkü sürekli çeviri yapması gerekmektedir. Çeviri maharet isteyen bir şey olduğu için zihin çeviri yaparken zorlanır. Alıntı yapmak kolaylık sağladığı için alıntı yaparak konuşmaktadırlar.

Televizyon, bilgisayar, internet ve Türkçenin yazı diliyle büyümüş kuşaklarda ise, Türkçeyle yoğun bir temas bulunmaktadır. Eğer konuşan iki kişi de Zaza dilini

bilip konuşuyorsa ve daha önceden de köyde veya ilçede büyümüşlerse sohbet Zazaca devam ederken alıntılar da söz konusu olduğu kadar, ayrıca sohbetin Türkçe devam etmesi de muhtemeldir. Sohbetin konusu eğer Türkçe üzerinden öğrendikleri alanlarla ilgili ise, sohbet Türkçe devam etmektedir. Örnek olarak bunlara siyaset, tıp, teknoloji ve hukuku vs. verebiliriz. Eğer ikisi de şehirde yaşayıp Zazaca biliyorlarsa kendi aralarında çoğunlukla Türkçe konuşmaktadırlar. Fakat kimliklerini muhafaza ettiklerini gösteren pratikleri de bulunmaktadır. Örneğin birbirlerine *"dayza"* (amcaoğlu) diye seslenmektedirler. Zaza dilinde konuşmasalar da Zaza olduklarını bu akrabalık terimiyle ifade etmektedirler.

Son olarak, sınırlı da olsa bir "dip dalga"dan bahsetmek gerekmektedir. Bu dalga dil politikalarının esnemesiyle birlikte üniversitelerde lisans ve lisansüstü eğitim veren bölümlerin açılmasıyla oluşmuştur. Tunceli, Mardin, Diyarbakır, Muş, Van, Bingöl'de Zaza dilinde eğitim veren bölümler açıldı. Bu bölümlerin açılması ile birlikte Zaza dilini konuşan, bunu akademik bir dil ve arı bir Zazacayla icra etmeye çalışan bireyler, eğitim sahnesinde yerini almaya başladı. Hatta kimi okullarda Zazaca seçmeli ders olarak okutulmaya başlandı. Böylelikle öğretmen olma şansı da doğdu. Bu nedenle Zaza dili üzerine çalışan, öğrenen ve geliştiren bireyler artmaya başladı. Bu bireylerin pratikleri yaşadıkları kuşaklara göre dili kullanma biçimleri akademik ve edebi bir dille bütünleştiği için Zaza dilini iyi konuşmaktadırlar. Zaza dilini hem yazılı hem sözlü olarak kullanmaktadırlar. Sosyal medyada, telefonda mesaj yazarken ve kendi aralarında Zazaca konuşmaktadırlar. 60 ve üstü yaş grubundakilerin dışındaki birçok kuşaktan daha farklı olarak dili daha iyi konuşmaya çalışmaktadırlar. Konuşma pratiklerinde alıntılar yapmayıp sohbeti konuşulan dilde sürdürürler. Dil üzerine yaptıkları araştırmalarla dili canlı tutmaya ve geliştirmeye çalışmaktadırlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİYARBAKIR'DA ZAZA DİLİNİN SOSYOLİNGUİSTİK DÖNÜŞÜMÜ

Bir toplumda büyüyen her normal çocuk, o toplumun dilini kolayca ve otomatik olarak öğrenir. Chomsky'e göre, bu durumun böyle olmasının sebebi, insan beyninde dili inşa eden genetik kopya ve temel dil planının bulunmasıdır (Chomsky, 2009: 27). Sosyolinguistler, aynı dili konuşanların karşılıklı olarak belli bir düzeyde iletişim kurabilmeyi sağlayan derin yapıları ve kurallar paylaştıklarını inkâr etmezler. Ancak sosyolinguistler, toplumsal konum ve duruma göre sistemli bir biçimde değişen özellikler üzerinde odaklaşırlar (Kottak, 2002: 530). Tarihsel olarak diller bu durumdan etkilenseler de modernleşme ile birlikte artışlar yaşanmıştır.

Dildeki değişim ve onu etkileyen sebeplerin modernleşmeden kaynaklandığı kadar, aynı zamanda pratik maddi değerler tarafından kuşatılmış olmasıdır. Bütün bu dilsel etkileşimler, daima küresel yapıların egemenliği altındadır (Bourdieu, 1997: 113). Bu yüzden gündelik hayatta maddi bir değer alanı bulamayan birçok sözcük yerini resmi dilin kelimelerine bırakmaktadır. Bu sözcük ve sözcük grupları da çoğunlukla resmi dilden sızan sözcüklerdir. Tüm bunlardan hareketle teknolojik ürünlerin kitleselleşmesiyle beraber gündelik hayatta yer alan ürünlerin isimlendirmeleri en hızlı değişime uğrayanlardır. Teknolojiden sonra en çok değişime uğrayanlar ise kurumlar ve kurumların işleyişini sağlayan sözcük ve kavramlardır. Bu dönüşüm bunlarla sınırlı kalmamış, dildeki bazı temel kelimeler de Türkçeleşmeye başlamıştır. Bunlar; "sayılar, akrabalık terimleri, vücudun organları, hayvan isimleri, meyveler, sebzeler, günler/aylar/mevsimler"dir. Bunların tamamı Türkçeleşmeyip bazıları varlığını halen de sürdürmektedir.

Zaza dili Diyarbakır'da Türkçenin boyunduruğu altında olduğu kadar Kurmanccanın da etkisi altındadır. Bu etki Türkçeden sözcük ve sözcük gruplarının dile eklemlenmesi şeklinde değildir. Bu durumu iki şekilde açıklayabiliriz. Birinci durum Diyarbakır'da Zazaların Kurmançlar'a göre çok daha az nüfusa sahip olmasıdır. Norris (1998: 3)'e göre, dilin uzun vadede kullanırlığını sağlamak için çok sayıda konuşmacı tabanı gerekmektedir (Akt. Crystal, 2015: 25). Fakat Zazacanın şehirde Kurmancca kadar konuşmacı tabanının olduğundan söz edemeyiz. Bu yüzden Zazalar, şehirde Türkçeden sonra Kurmanccanın etkisi altındadırlar. İkinci durum ise Diyarbakır'da cumhuriyetten önce medreselerin verdiği Kürtçe eğitimin etkisidir (Çağlayan, 2017: 118). Bu etki uzun yıllar geçse de varlığını sürdürmektedir. Örneğin, Diyarbakır'da "Kurmancca Mevlit"i öğrenmek isteyenler için camilerde veya kuran kurslarında dersler verilmektedir. Bu derslere katılanlar arasında Zazalar da vardır. Fakat "Zazaca Mevlit" için talep bu kadar yoğun değildir. Benzer bir örnek olarak Diyarbakır'da Kurmancca vaaz verip hutbe okuyan camiler mevcuttur. Fakat aynı durum Zazaca için geçerli değildir. Bu yüzden dilin şehirdeki varlığı bazı mekânlara sıkışmıştır. Bu mekânlar daha çok evler, akraba ziyaretleri, kahvehaneler (örneğin Dicle/Eğil/Hani/Çermik Kıraathanesi), Zazaca dil eğitimi veren dernekler ve yas evleridir. Yas evlerinde ise önceki bölümde (Bölüm 4) bahsedildiği gibi, vaazlar büyük ölçüde Türkçedir. Çoğunlukla ziyaretçiler kendi aralarında Zazaca konuşmaktadır.

Zaza dili şehirde hem Türkçe hem Kurmanccanın etkisinde kalmıştır. Bu etkilerin şekli farklılaşsa da, bu durum hem dil hem de pratikler açısından "normalleşmeye" başlamıştır. Görüldüğü üzere Zaza dili toplumsal konum ve duruma göre dönüşmüştür. Bu dönüşüm dildeki çoğu kelime ve kelime grubunu Türkçeleştirse de, bazı kültürel etkilerin dili Türkçeleşen kuşaklar arasında varlığını korumasını engelleyememiştir. Bu faktörler, iki ana başlıktan oluşacaktır. İlk başlık olan "*Örneklerle Zaza Dilinin Dönüşümü"*nde, kavramlarla dildeki dönüşümler anlatılmaya çalışılacaktır. Bu kavramlar diller arasındaki geçişleri kavratma gayesi gütmektedir. Bu kavramlar kadar Türkçe dil bilgisinin Zaza dili üzerindeki etkisinden bahsedilecektir.

Zazacanın Diyarbakır'da yaşadığı bu dönüşüm her ne kadar derinleşmiş olsa da, dili Türkçeleşen kuşaklarda Zaza dilini yansıtan bazı kültürel etkiler hemen kaybolmamaktadır. *"Kültür, Mekân ve Dil"* başlığında bu konular, mekânın Türkçe konuşan çocuklar üzerindeki etkisi çerçevesinde anlatılmaya çalışılacaktır. Ardından çocukların köylerine veya ilçelerine aileleri ile gitmeleri bu etkilere çok daha çabuk ulaşmalarını sağlayacaktır. Bu kültürel etkilerden bazıları anneleri veya babaları tarafından şehirde öğretilecektir. Çocuklarla Türkçe konuşulsa dahi bunları çoğunlukla farkında olmadan öğretilmektedir. Bahsedilen kültürel etkiler şunlardır; çocuk dili, hayvanlarla kurulan etkileşim dili, hakaretler/küfürler ve eşyalardır. Son olarak kültürün mekân ve dille olan etkileşimi anlatılarak bölüm bitirilecektir.

5.1. ÖRNEKLERLE ZAZA DİLİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Zaza diline Türkçeden giren kelime ve kelime grupları, dile eklemlendiğinde konuşmacılar arasında 'anormal' bir durum oluşturmamaktadır. Diller arasındaki kelime alışverişlerinde, birçok kelime dilde olduğu gibi kullanılmaktadır. Futbol İngiltere'de doğduğu için futbol terimleri İngiltere İngilizcesinden alınarak kullanılmaktadır. Örneğin, futbol maçı anlatan bir spiker aslında Türkçe olmayan birçok kelime kullanmaktadır. Bu kelimeler; "futbol (football), frikik (free-kick), endirekt serbest vuruş (indirect free-kick), köşe vuruşu-korner (corner), dışarı-aut (out), serbest vuruş-frikik (free-kick), taç (touch), ofsayt (off-side), penaltı (penalty)"dır. Zazalar televizyon izlediklerinde bu terimleri Türkçe aracılığıyla öğrendikleri için, bu terimleri futbol oynarken kullanmaktadırlar. Bu kavramlar Türkçeye aktarılırken "loan translation" ve "code switching" denilen linguistik kavramları farkında olarak veya olmayarak kullanmışlardır.

5.1.1. Loan Translation

Başka bir dilden yerel dile olduğu gibi çevrilerek alınan ifadedir (Şahin-Dörtkulak-Bozoğlan, 2014: 179). Türkçede spikerler İngilizceden aldıkları çoğu sözcük ve sözcük grubunu birebir Türkçeye çevirerek kullanmaktadırlar: "Free-kick" olduğu gibi serbest vuruş olarak çevrilmiştir. Bazen de direkt "frikik" olarak kullanılmıştır. "Indirect free-kick" ise, yarı Türkçe yarı "loan translation" yapılarak da kullanılmaktadır. "Indrect" kelimesi Türkçenin fonetiğine uygun şekilde "endirekt" şeklinde çevrilmiştir. "Free-kick" ise, birebir "serbest vuruş" olarak

çevrilmiştir. Zazalar futbol oynarken bu sözcük grubunu ”serbest wurış” şeklinde Zazacanın fonetiğine göre kullanmaktadırlar.

“Loan translation” örneğine Zazacadan da örnekler verebiliriz. Bu örnekler gündelik hayatta olduğu kadar kitaplarda da karşımıza çıkabilir. Sözlükten örnek vermek gerekirse, Türkçede “Gelin güvey olmak “ deyimi sözlüklerde her şeyi olmuş bitmiş sayarak sevinmek ve bir sorun yokmuş gibi görmek anlamında kullanılırken, bu deyim Zazacaya “xuv xuı veyw u zoma biyayiş” şeklinde birebir çevrilmiştir (Varol, 2011: 364). Hâlbuki bu deyimle aynı anlamda olup farklı bir biçimde söylenen: “Xubî xwu payeqewtış” deyimi mevcutken dil şehirde zamanla unutulmaya başladığı için Türkçe düşünmeye başlayan bireyler birebir çeviri yaparak konuşmaktadırlar. Son bir örnek olarak, Türkçede de gündelik hayatta çokça kullanılan “İçimden bu sözü demek geçti” şeklindeki “içinden bir düşünceyi geçirmeyi” Zazalar “mî miyanî xura viyarna” şeklinde söylemektedirler. Oysa doğrusu “pizedi xura mı wa (Karnımdan bunu dedim)” ya da “qelbdi mıra viret (Kalbimden bu geçti)” şeklindedir. Türkçede bir düşünce “insanın içi” şeklinde tanımlanırken Zazacada organlar (kalp ve karın) belirleyici olmaktadır. Bu durum dilde konuşma esnasında mantık hataları oluşturmaktadır.

5.1.2. Code Switching (Kod Değiştirme)

Bir konuşmacının tek bir konuşma bağlamında iki veya daha fazla dil arasında veyahut dil çeşitleri arasında geçiş yapmasıdır (Şahin-Dörtkulak ve Bozoğlan, 2014: 217).

Zamanla Türkçenin etkisinde kalan bireyler daha pratik olmasından dolayı Türkçe olan birçok kelime ve kelime grubunu olduğu gibi kullanmaktadır. Bu pratik alışkanlığa dönüşerek kolektif bir şekilde sürdürülme eğilimindedir. Ayrıca bu pratiğe sahip bireyler anadillerinde düşünmek yerine resmi dilin düşünce yapısının etkisiyle konuşurken diller arasında geçişler yapmaktadır. Bunu yaparken resmi dilden aldıklarını Zazacanın fonetik yapısına uyarlayarak konuşmaktadırlar.

“Code switching” yaparken dile Türkçe aracılığıyla birçok kavramın, kelimenin, söz grubunun, edatın, bağlacın girişi kadar dikkat çekici olan şey, bir dil öğrenilirken ilk öğrenilen şeylerin Türkçeleşmesidir. Yeni bir dil öğrenirken ilk önce,

sayılar, akrabalık terimleri, hayvanlar, sebzeler, meyveler, vücudun organları, günler, aylar, mevsimler vs. gibi gündelik hayatta en çok kullanılan temel konular öğrenilmektedir. Fakat Zazacada bunların büyük bir çoğunluğu Türkçeleşerek Zazacanın fonetik yapısına uygun şekilde söylenmektedir.

5.1.3. Sayılar

Kuşaklararası kelimelerin ve söz gruplarının kullanılış şekli değişmektedir. Örneğin altmış yaşındaki biri [ki daha önce köyde yaşamış ve dili iyi bilen biri ise] sayıların neredeyse tamamını Zazaca söylemektedir. Fakat bir istisna söz konusudur. O da tarih belirten sayıların çoğunlukla yaşlı erkekler tarafından Türkçe söylenmesidir:

- "1945 de qezaya Dîyarbekirî Piran dı ez ameyo dinya. (1945'te Diyarbakır'ın Dicle ilçesinde dünyaya geldim.)"

Burada 1945'i Türkçe söylemektedirler. Onun dışındaki rakamları, sayıları vs. gibi içinde sayı bulunan tüm kavramları Zazaca söylemektedirler. Kamusal alanda bulunmalarından dolayı tarih belirten sayılarla bir etkileşim söz konusudur. Örneğin askere başladığı tarihi, emekliliğini hesaplarken sigorta girişini vs. bilmesi gerektiğinden bu tarihleri olduğu gibi kullanmaktadırlar. Köyde veya ilçede yaşayan insanlar yıllarca doğum tarihlerini dahi bilmedikleri için tarihlerle ilişkileri zayıftır. Fakat şehre ya da askere gittiklerinde bu tarihler işlevsel olup önem kazanmaktadır.

Sayıları tamamen doğru bir şekilde kullanan kişiler ise, Zazaca üzerine akademik olarak çalışan Zazaca kitap okuyan ya da yazan kişilerdir. Diğer kuşaklardan olanların büyük bir çoğunluğu Türkçe sayıları kullanmaktadır. Sayılarla ilgili örneklerden bazıları şunlardır:

- "Fatima ***yedi tene*** sitilê awe day şıma" (Fatima size yedi tane su kovası verdi.)
- "Ez ***on beş*** deqa miyandı yena" (On beş dakika içinde geleceğim.) Sıklıkla kullanılanlar ise Zazaca söylenmektedir: "Panc deqa miyandı yena" (Beş dakika içinde geleceğim), "Yow deqa miyandı yena" (Bir dakika içinde geleceğim)
- "Ez şona ***birinci sınıf***."(Birinci sınıfa gidiyorum.)

- "Ez ***yüzde yüz*** yena qalî kena." (Yüzde yüz gelip konuşacağım.)
- "Nımara mı sıfır beş yüz otız beş doqız yüz kırq alti… ya " (Numaram 0535946…'dır.)
- "Ehmet ***on beş yaşında***yo" (Ahmet onbeş yaşındadır.)
- "Banê ma ***üç katliyo***" (Evimiz üç katlıdır.)

Bu örnek her kat için geçerli değildir. Örneğin köyde veya ilçede yaşamış biri büyüdüğü yerde en çok iki katlı ev gördüğü için "bir katlı" ve "iki katlı"yı kullanırken Türkçe söylememektedir:

"Banê ma yow /jû qanato", "Banê cin dî qanato". "yow qanat (bir katlı)", "dî qanat (iki katlı)" şeklinde Zazaca kullanmaktadırlar.

5.1.4. Akrabalık Terimleri

Anne: Dayê/Dadi/Abey, **Baba**: Bawo/Bawu, **Yeğen**: Bıraza (erkek yeğen),

Yeğen: Warıza (kız yeğen), **Nine**: Dapir/Dêk/Pirıkê, **Dede**: Bawkal/Pirıko,

Amca: Dat/Apo/Âmi, **Yenge**: Dacê (Datcenî) (Amcanın eşi),

Yenge: Xalcenî **(**Dayının eşi), **Teyze**: Yayiqê, **Hala**: Âmî/Bibi.

gibi birçok akrabalık terimi bulunmaktadır.

Akrabalık terimleri yıllara göre kuşaklararasında farklılıklar göstermektedir. Televizyonun özellikle kuşaklararasında yayılmasıyla birlikte televizyondaki Türkçe akrabalık terimleri Zazalarda da kullanılmaya başladı. Örneğin Yeşilçam sinemasındaki çoğu filmde babaanne ve anneanne gibi akrabalığı net olarak belirten bir durum çoğunlukla söz konusu değildi. Daha çok "dede ve nine" terimleri kullanılmaktaydı. Ancak televizyonun etkisiyle çocuklar Zazaca konuşsalar dahi bunları kullanmaktaydılar:

- "Ahmet şi kê/keyey **dedey/dedî**". (Ahmet dedesinin evine gitti.)

90'lardaki dizilerde "babaanne ve anneanne"nin kullanımı yayılınca özellikle Türkçe konuşan çocuklar bu akrabalık terimlerini kullanmaya başladı. Aileler de bu

kullanımları kullanmayı "tercih" etmiştir. Bawo bu süreçte babaya, dayê/dadi anaya dönüştü. "Bıraza ve warıza" yerine ise "yeğen" terimi kullanılmaya başlandı. Ardından dayza (amcaoğlu), xaliza (dayıoğlu) terimleri ise "emioxli ve dayioxli"ye dönüşmeye başladı:

- "**Yegen** tî ninê teber?" (Yeğen gelmiyor musun dışarıya?)
- "**Emioxli** şandî ma hoki qaykî?" (Amcaoğlu akşamleyin okey oynayalım mı?)

"Bıraza ve warıza" gibi akrabalığın olduğu kişinin cinsiyetini kesin olarak belirten durumlar kadar, akrabalığın kiminle olduğunu belirten durumlar da söz konusudur. Bunlardan biri de yenge terimine karşılık gelen "dacê (datceni) ve xalcenî"nin yengeye dönüşmesidir:

- "**Yenga/yenge** to nan xwu werd ya ni?" (Yenge yemeğini yedin mi yoksa yemedin mi?)

"Yayiqî ve emî/bibi" terimler de teyza/teyze ve halaya dönüşmeye başlamıştır:

- "**Teyza** tî tebera çı wazena?" (Teyze dışarıdan ne istiyorsun?).

Akrabalık terimleri dilin içinde çokça kullanılan terimlerken büyük çoğunluğu Türkçeleşmiştir. Zazacası kullanılan ve halen dönüşmeden kullanılan terimleri ise; bra (kardeş ya ağabey ikisi için de kullanılmaktadır), way (kız kardeş ve abla ikisi için de kullanılmaktadır).

5.1.5. Zazaca Günler, Aylar ve Mevsimler

Pazartesi: Dişeme/Duşeme, **Salı**: Sişeme, **Çarşamba**: Çarşme/Çarşeme,

Perşembe: Pançşeme/Peşme, **Cuma**: İne/ Yine, **Cumartesi**: Sıft,

Pazar: Kırî/Şemme.

Günlerin de neredeyse hepsi Türkçeleşerek Zazacanın fonetik yapısına uygun kullanılmıştır. Günlerin iki çeşit kullanımı bulunmaktadır:

- "Roco **bazar** yena dew". (Pazar günü köye geleceğim) .

Türkçede "pazar" burada "bazar" olarak kullanılmıştır. "Roc" yani "gün" kelimesi ise muhafaza edilerek cümle yapısına uygun olarak kullanılmıştır. Burada değişen "Pazar" kelimesidir.

- "**Cuma güni** şona suku" (Cuma günü şehre gideceğim).

Burada ise hem gün adı hem de günle birlikte "roc" kelimesi Türkçeden neredeyse olduğu gibi alınarak kullanılmaktadır. Burada istisna da söz konusudur. Tıpkı çiftçiler gibi Cuma namazını kılan Zazalar, "cuma güni" yerine "Roco İne/Yine" ya da "Nîmacî İnê/Yiney"i kullanmaktadırlar:

- "Werdî maşîri **Nımacî İnê/Yiney**." (Kalk Cuma namazına gidelim)

Sıklıkla kullanılan ve uygulayıcıları tarafından tekrarlanan cümle kalıpları kolaylıkla Türkçeleşmemektedir. Nesiller gençleştikçe Türkçeleşme artmaktadır. Hatta Zaza dili yerine Türkçe konuşmaya yatkınlık artmaya başlamıştır.

Günlerdeki dönüşüm aylarla benzerlikler göstermektedir:

Ocak: Peyên/Çêle, **Şubat**: Sibat, **Mart**: Adar, **Nisan**: Nîsan/Nison,

Mayıs: Gulan/Gulon, **Haziran**: Hêzîran /Hêzîron, **Temmuz**: Temuz,

Ağustos: Tevax, **Eylül**: Keşkêlon, **Ekim**: Dişrîn Verên,

Kasım: Dişrîn Peyên, **Aralık**: Konun Verên.[25]

- "**Mayis ayi** dî mektebi padiyeni." (Mayıs ayında okullar kapanacak)

Çoğunlukla kullanımlar bu şekildedir. Çünkü ay belirten "mayıs" sözcüğü resmi dilde "ay"la çok fazla kullanıldığı için, Zazalar çoğunlukla konuşurken "Aşma gulani/guloni" ya da "Aşma mayisi" yerine daha kolay ve pratik gelen "Mayis ayi"nı kullanmaktadır. Mayıs ayını "gûlan" olarak kullanan Zazalar ise daha çok çiftçilikle yapan ya da çiftçilikle etkileşimi olan bireylerdir. Onlar için "Gûlan" ayı bolluk ayı olduğu için bu ayda tarlalarına, bağlarına ve bahçelerine daha fazla uğramaktadırlar.

[25]Vergi Abdulmelik, "Zazalarda Zaman Mefhûmu ve Zaza Kültüründeki Yeri", **2. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu,** Bingöl (04-06 Mayıs 2012), s. 450.
Ayların/günlerin ismi yöreden yöreye değişmektedir. Standart kullanımlar mevcut olsa da standart kullanımlarda birlik söz konusu olmadığı için de artık Türkçeleri kullanılmaktadır.

Mayıs ayı ekinlerin olgunlaşacağının habercisidir. Bu yüzden Türkçeleşmemiştir. Diğer ayların neredeyse tamamı Türkçeleşmiştir.

Günler ve aylara nazaran mevsimler daha arı kalmıştır:

İlkbahar: Wesar, **Yaz**: Amnan/Omnon,

Sonbahar: Payîz, **Kış**: Zımıstan/Zımıston.

Mevsimler konusunda ise herhangi bir istisna söz konusu değildir. Türkçe kadar Zazaca kullanımlar da çoğunluktadır.

- "Emnani/Omnoni wazdena royve" (Yazın su kenarına koşacağım.) Bu kullanım söz konusu iken;
- "**Kışın** teber zaw serdo" (Kışın dışarısı çok soğuk) şeklindeki Türkçeleşmiş kullanımlar da söz konusudur.

5.1.6. Sülale İsimlerinden Soyadı Kanuna

Zazacada aileler birbirlerini "babê" adı verilen sülale isimleriyle tanımaktadır. 1934 yılında Soyadı Kanunu'nun uygulanmasıyla birlikte ülkedeki farklı din, mezhep ve sınıf gibi kimlik ayrımları tek bir ulusal kimlik altında toplanmaya çalışılmıştır.

Sülale isimleriyle birbirlerini tanıyan Özellikle 90'larda eğitime olan talebin artmasıyla birlikte okula giden çocuklar soyadları ile çağrılmışlardır. Okula giden bu kuşak yaşadığı yerdeki sülaleleri soyadları ile tanımaya veya ayırt etmeye başlamıştır. Önceki kuşaklar ise sülale isimleriyle birbirlerini tanımaktadırlar. Zazacada sülale isimleri şöyledir:

- "Babâ Kê Ehmedî Mehmedî" (Mehmet'in oğlu Ahmet ailesi/sülalesi)
- "Babâ Kê Mela Eziza" (Molla Aziz Ailesi)

Akrabalık belirten bu sülale isimleri Bab (sülale) kelimesi ile başlayıp, kê (ev, aile) ile devam ederek isim (Eziz) veya isimlerle (Ehmedî Mehmed) bitmektedir. Bu kullanımlar varlığını sürdürse de genç kuşaklarda kullanımları azalmaya başlamıştır.

5.1.7. Vücudun Organları

Vücudun iç ve dış organlarının Zazacada karşılıkları mevcuttur. Hayvan kesimi ve avlanma gibi pratikler olduğu için hayvanların iç organları da dilde kullanılmaktadır. Fakat vücudun dış organları daha çok fazla Türkçeleşmezken iç organların büyük çoğunluğu Türkçeleşmiştir.

Vücudun dış organlarından "boğaz, diz, çene, kaş, omuz, bacak, göbek, kirpik, koltuk altı" gibi organlar Türkçeleşmiştir. Bunların hepsinin Zazaca karşılığı mevcuttur. Fakat bu kadar Türkçeleşme içinde el, kol, baş, saç, göz, ayak, burun, ağız, dil ise Zazaca kullanılmaktadır. Fakat iç organların neredeyse hepsi Türkçe kullanılmaktadır. Hastanelerde iç organlarla ilgili hastalıklar olduğu için ve ayrıca bu organlar hep Türkçe söylendiği için bir süreden sonra Türkçeleşmeye başlamıştır. Fakat kasaplık yapan Zazalar iç organları Zazaca söylemektedir. Bu pratiği Zazaca öğrendikleri için Türkçe karşılıklarını kullanmamaktadırlar.

5.1.8. Meyve ve Sebzeler

Diyarbakır Zazalarında meyve ve sebzelerin Türkçeleşmesi değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenlik dilin kullanım alanlarına göre farklılık arz eder. Bölgede yaşayan Zazalar bağ ve bahçelerinde birçok meyve yetiştirmektedir. Bu sebeple bölgedeki meyve ve sebzeler hemen Türkçeleşmemiştir. Fakat istisnalar söz konusudur. Örneğin Diyarbakır'ın herhangi bir manavından elma satın alan bir Zaza, eşine:

- "Ma **elmazi** bigiri?" (Elma da alalım mı?) sorusunu "elma"yı Türkçeleştirerek sorabilir.

Burada bir dönüşüm söz konusu olsa da evde aynı soru evde değişmektedir:

- "Kiyedî say esti?" (Evde elma var mı?)

Zazacada elmaya "say" denmektedir. Bu meyve çarşıda, pazarda satın alınırken "elma", evde ise "say" şeklinde kullanılmaktadır. Bu durumla sıklıkla karşılaşılabilir. Meyvelerdeki örnekler sebzeler için de geçerlidir:

- "**Domates kaç milyono**, eciba?" (Domates kaç milyon acaba?)

Bu soru bu seferde Türkçeden "kaç milyon" söz grubu alınarak da kullanılmaktadır. Fakat aynı soru evde:

- "Fîrıngi çend paanti, eciba?" (Domates kaç para acaba?) şeklinde de kullanılmaktadır.

Meyve ve sebzelerin kullanımı görüldüğü üzere, eve ve pazara göre değişkenlik göstermektedir.

Diyarbakır'da yetişmeyen birçok meyve ve sebze ise Türkçeden alınarak kullanılmaktadır:

- "**Muz** weni?" (Muz yer misin?),
- "**Pırasa** seniwa powciyeno?" (Pırasa nasıl pişiriliyor?).

"Muz, enginar, kereviz, zencefil, karnabahar, pırasa vs." gibi birçok meyve ve sebzenin Türkçe karşılıkları kullanılmaktadır.

5.1.9. Hayvan İsimleri

Şehir yaşamında hayvanlarla sınırlı olarak karşılaşılmaktadır. Bu yüzden Diyarbakır'da birçok hayvan ismi Türkçeleşmiştir. Bazı hayvan isimleri arı kalmışken bazısı da dönüşmüştür. Dönüşen "hayvan isimleri" nden bazıları şunlardır; domuz, aslan, tavşan, sincap, akrep. Burada "domuz" sözcüğünü ayırmak gerekmektedir. Çünkü "domuz"un hem Türkçe hm de Arapça karşılığı kullanılmaktadır. Fakat Arapçadan alınan "xenzir" kelimesi daha çok "hakaret" olarak kullanılmaktadır:

- "Sey eni tutî mı **xenzir** nidî" (Bu çocuk gibi domuzunu görmedim.)

Türkçeden alınmış hali şöyledir:

- "Telezondı mî **domız** di" (Televizyonda domuz gördüm.)

Zazaca kullanımı:

- "Ez şiya yaba mî yow xoz dî." (Ormana gittim ve bir domuz gördüm) şeklindedir.

Örneklerden “aslan” ise “domuz”un zıddı olarak iltifat anlamında kullanılmaktadır:

- “Tı **aslani**” (Sen aslansın)

Zazacada aslanın karşılığı “şîr”dir. Fakat “şîr” çok nadir olarak kullanılmaktadır. Sıklıkla kullanılan hayvan isimleri ise; “tavuk, horoz, kuş, inek, at, eşek, yılan, kedi”dir.

Özetle Zaza dili dönüştüğü kadar Zazaların kültürü de şehir yaşamında dönüşerek Türkçenin ve şehir yaşamının oluşturduğu hâkim kültürü yaşamak zorunda kalmıştır. Zaza dilinde olmayan kelime ve kelime grupları, edatlar, bağlaçlar Türkçeden alındığı kadar, Zaza dilinin belli başlı argümanları olan sayılar, aylar/günler/mevsimler, akrabalık terimleri, vücudun organları, hayvan isimleri, meyve ve sebzeler de Türkçeleşmeye başlamıştır. Bazı sözcük ve sözcük gruplarının neredeyse tamamı Türkçeleşirken bazıları da sıklıkla tekrarlandığı için ayakta kalmıştır. “Cuma namazı” ve “mayıs ayı”nı buna örnek olarak gösterebiliriz. Bu pratikleri sürdürenler bu günleri ve ayları doğru bir şekilde kullanmaktadırlar. Tarım ve hayvancılık gibi geçim kaynaklarını sürekli ve tekrarlı olarak uzun bir süre yapanların dili çok fazla Türkçeleşmemiştir.

5.1.10. Zazacada Fiillerin Dönüşümü

Bu başlıkta önce Zazacada karşılığı olmayan fiillerden bahsedilecektir. Ardından Zazacada karşılığı olup Türkçeleşen fiillerin bazılarından bahsedilecektir. Zazacada olmayan fiiller çokça mevcuttur. Örneğin, “para yatırmak” kelimesi daha çok bankaya ya da bir kuruma yatırılan bir durumu ifade etmektedir. Bu yüzden bu fiili Zazalar:

- “Ez şiya **banka** o mı pere **yatirmişke.**” (Bankaya gittim ve para yatırdım.)

Cümleden de anlaşılacağı üzere “para” ve “banka” kelimeleri Zazacada mevcut olmadığı için “yatırmak” kelimesi de Türkçeden alınmaktadır. Fakat bu cümle:

- “Ez şiya **banka** o mı pere da zere” (Bankaya gittim ve içeriye para verdim) şeklinde de kullanımları söz konusu olsa da “yatırmışkerdış (yatırmak)” daha çok kullanılmaktadır.

Başka örnekler verecek olursak:

- "Emsar ez rana **atanmiş** nî biya" (Bu sene yine atanamadım)
- "Mı malımîrî **başvurmişke**" (Öğretmenliğe başvurdum.)

Dikkat edileceği üzere "başvurmak, para yatırmak, atanmak" fiilleri bir kurumu belirttikleri için Türkçeleri Zazacanın morfolojik yapısına uydurularak kullanılmaktadır.

Zazacada "aramiş kena (arıyorum/arayacağım), takmiş kena (takıyorum/takacağım), dönmiş bena (dönüyorum/döneceğim), kullanmiş kena (kullanıyorum/kullanacağım)" Türkçeden alınıp en çok kullanılan fiillerdir. Bunların Zazacada karşılıkları olsa dahi Türkçeleri kullanılmaktadır. Bu fiillerden bazıları örneklendirilerek detaylandırılmaya çalışılacaktır. "Aramiş" fiiline baktığımızda:

- "Des deqî/On daqa vindî to **aramişkena**" (On dakika dur seni arayacağım)
- "Aramişke" fiili yerine Zazacada kullanılan fiiller birden fazladır ve bazıları halen de kullanılmaktadır:
- "Ez to cînena." (Seni çaldıracağım)
- "Ez to geyrena." (Seni arayacağım)
- "Ez tilafuni to kena" (Sana telefon edeceğim) gibi çeşitleri mevcuttur.

Tüm bunlara rağmen ısrarla "aramişke" fiili kullanılmaktadır. Aslında bu fiillerin dile Türkçe olarak girişini anlamak istiyorsak cep telefonlarının yayılmaya başladığı yıllara bakmamız gerekmektedir. Telefonlar 2000'li yılların başında Diyarbakır'da piyasaya sürülmeye başladı. Cep telefonlarını satın alanlar çoğunlukla o dönemin gençleri olmaktaydı. Bu yüzden bu fiil dile olduğu gibi "aramiş" şeklinde girmeye başladı. Örneği daha da detaylandırmak gerekirse, Zazalar teknoloji ile tanışmalarına rağmen her fiili Türkçeleştirmemişlerdir. Arabaların yaygınlaşmaya başladığı yıllardaki kuşaklar "araba sürüyorum" cümlesini "ereba sürmişkena" olarak dile aktarmamışlardır. O dönemin Zazaları "makina ramena" şeklinde daha arı bir Zazaca kullanmışlardır. Belki makine için bir isim üretememişlerdir. Fakat bir fiil üretebilmişlerdir. Zazalar, ayrıca "makine" kelimesini çalışan çoğu elektronik alet için kullanmışlardır. Örneğin çamaşır makinesi çalıştıracak olan birisi, kendi kendine "Cîla/Kînca deka makina bışuxulna" (Elbiseleri makineye koyup çalıştırayım)

demektedir. Çamaşır makinesi için "makina cîla" (çamaşır makinesi) şeklinde kullanımlar da söz konusudur.

Örneği çoğaltmak gerekirse, "fotoğraf çekiyorum" cümlesiyle de benzerlik göstermektedir. "Fotraf çekmişkena" yerine "fotraf ancena/kaşkena" demişlerdir. Tarihleri eskiye dayanan teknolojik aletlerin dile giriş şekilleri kuşaklara göre değişmektedir. Fotoğraf makinesi ve arabanın ilçelere ve köylere girişi telefondan çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Zaza dilinde düşünen ve dili hâkim bir şekilde konuşan bireyler teknolojik aletlerin (televizyon, fotoğraf makinesi, araba) kullanım şekillerini doğadan esinlenerek fiiller üretmişlerdir. Örneğin araba sürmeyi at veya eşek sürmeye benzettikleri için "ramena" yani sürmek fiilini kullanmışlardır. Fakat 2000'li yılların genç kuşakları teknolojik ürünleri karşılayacak Zazaca bir fiil üretmek yerine, Türkçede kullanılan fiili dile olduğu gibi eklemlemişlerdir.

Son olarak "kullanmiş" kelimesi Türkçe düşünülerek çoğu cümlede kullanılmaktadır:

- "Şeqer **kullanmiş** keni" (Şeker kullanıyor musun?) oysa daha arı konuşanlar "Çen hebi şeqerî fineni/erzeni" (Kaç şeker atıyorsun?) şeklinde kullanmaktadırlar.
- "Ena/Na qelemi bıgi xuri **kullanmişki**" (Bu kalemi al kendine kullan) oysa şu kullanım da yanlış olmamaktadır:
- "Ena/Na qelemi bigi xuri pey bınîsı" (Bu kalemi al kendine yazarsın).

En nihayetinde "kullanmiş" kelimesi pratik ve sıklıkla kullanıldığından dolayı Türkçeden olduğu gibi alınarak kullanılmaktadır.

5.1.11. Türkçe Söz Gruplarının Zazacaya Eklemlenmesi

Tamlama oluşturan söz grupları Zaza diline çok fazla eklemlenmiştir. Örneğin "misafir" ve "takım" kelimeleri tek başlarına birer varlığı karşılayan sözcüklerdir. Yan yana geldiklerinde bir sözcük grubu oluşturmaktadırlar; "misafir takımı".

Zazaca konuşan bireylerin büyük bir çoğunluğu cümleler içinde bu tamlamaları kullanmaktadır. Tamlamalardan en çok kullanılan belirtisiz isim tamlamasında,

niteleyen isim takı almazken, nitelenen isim ek almaktadır. Zazaların büyük bir çoğunluğu bunları olduğu gibi alıp dilin fonetik yapısına göre kullanmaktadırlar:

- "Mehmud **Edelet Bakanlixi** dî xebitiyeno." (Mahmut Adalet Bakanlığı'nda çalışıyor.)
- "**Kapi koli** reydi qay mekî tı şiqnenî" (Kapı koluyla oynama kıracaksın.)
- "Ceniya mîlay xuri **misafîr takımi** erinayo" (İmamın eşi kendisine misafir takımı satın almış.)

Bu tamlama sürekli kullanılmaktadır. Zaza dilinde belirtisiz ad tamlaması şeklinde direkt alınan cümleler dilin gramer yapısına uygun değildir. Çünkü Zaza dilinde niteleyen sözcük grubunda başta değil tam tersine sondadır:

- "Rayiri vergara me virî" (Kurtların yolundan geçme.)

"Rayir", yol anlamına gelirken "verg", kurt anlamına gelmektedir. Türkçe çevirisinde görüldüğü üzere "kurt" başta iken "yol" sondadır. Burada "kurtların yolu" şeklindeki sözcük bir belirtili isim tamlamasıdır. Zazacada ise tam tersi bir durum söz konusudur. Aynı durum akrabalık terimlerinde de söz konusudur:

"Lacê xaldî mı" (Dayımın oğlu). "Lac" oğul, "xal" dayı anlamına gelmektedir. Sıralamada oğul başta iken dayı ise sondadır. Fakat bu kural görmezden gelinerek resmi dilin etkisiyle pratikleşen Türkçe sözcük grupları olduğu gibi kullanılmaktadır.

Son olarak sıklıkla kullanılan bir diğer tamlama olan takısız ad tamlamasına değinmek gerekmektedir. Takısız ad tamlamasında iki isim de ek almamaktadır:

- "Mı xuri **deri ceket** erina" (Kendime deri ceket aldım)
- "Eno/No polis **çelig yeleg** pîra gîroto" (Bu polis çelik yelek giymiş)

Diğer isim tamlamalarından örnekler olsa da sıklıkla bu tamlamalar kullanılmaktadır.

5.1.12. Miktar ve Zaman Belirten Sözcük ve Sözcük Grupları

Konuşma pratikleri arasında bu sözcük ve sözcük grupları çokça kullanılmaktadır. Bunlar; "daha, daha sonra, ondan sonra, çok şükür"dür.

Miktar belirten sözcüklerden en çok kullanılan “daha”dır. Zazaca’da bu sözcüğün karşılığı “hama”dır. Örnek vermek gerekirse:

- ‘Memet **daha** baş yow mîrdımo” (Mehmet daha iyi bir insandır.) şeklindedir.

Zazaca kullanımı ise:

- “Memet hama baş yow mîrdımo” şeklindedir.

“Daha” sözcüğü miktar anlamında kullanılırken “sonra” ile kullanıldığında oluşan sözcük grubu cümleleri bağlamaktadır. Bu sözcük grubu Türkçeden dile eklemlenmiştir:

- “Çend ray ame keye/kê ma **daha sonra** mı cî nîdi”, (Kaç defa evimize geldi, daha sonra onu görmedim).

“Daha” kadar çok kullanılan ve zaman bildiren sözcük grubu “ondan sonra”dır:

- “Malîm ame mî het, **ondan sonra** ma şi Diyarbekîr”, (Öğretmen yanıma geldi ondan sonra Diyarbakır’a gittik).

“Ondan sonra”nın Zazaca’daki karşılığı “dîma”dır. Örneklendirme gerekirse:

- “Mî awda heywana o dîma ez ama lewî ser”, (Hayvanlara su verdim, ondan sonra tepeye gelip oturdum) şeklindedir.

Bu örnekler kadar miktar belirten ve konuşurken çok kullanılan sözcük grubu “Çok şükür”dür:

- “**Çok şükür** yow çi nîbi to”, (Çok şükür sana bir şey olmadı). Bu kullanım anlatılan tüm örnekler kadar yaygındır.

Son olarak Zazaca kullanımı ise şöyledir:

- “Şüqîr Omayrî/Âllayri yow çi nîbi to” (Allah’a şükür sana bir şey olmadı).

Bu kullanımlar arasındaki fark, görüldüğü gibi dilden dile geçen kelime gruplarında farklılık oluşturmaktadır. “Çok şükür” Türkçeden olduğu gibi alınarak

kullanıldığında cümle içinde “Omay” ya da “Âlla” özel isimleri geçmemektedir. Fakat Zazacada “çok şükür” yerine “Omayra” veya “Âllayra” kullanılmaktadır.

5.2. KÜLTÜR, MEKÂN VE DİL

Kültürler, bazı çevresel özellikleri ön plana çıkartırken bazılarını göz ardı etmektedir. Çünkü fiziksel ortamdaki nesneler, insanların deneyimlerine ve algılarına göre değişmektedir. Oysa çevre kültürel olarak örgütlenmiştir. Bu örgütlenme dil aracılığıyla sembolik olarak başkalarına aktarılmaktadır (Haviland, 2008: 271-272). Bir başka deyişle, yaşadığımız dünyayı kültürün merceğiyle algılamaktayız. Bu yüzden bir kültürü anlamaya çalışmak yabancı bir dil öğrenilirken sarf edilen çabaya benzemektedir. Bunları anlamak, aynı zamanda o kültürü üreten ilişkileri anlamak demektir.

Kültürün toplumsal hayat içinde bulunduğu sistemle ilişkili olarak anlamı mevcuttur. Aslında kendilerini anadilin kullanımında yer bulan mitler, değiş tokuşlar, biyolojik süreçler ve ritüeller vs. gibi sistemleri analiz etmek gerekmektedir (Demir, 2007: 9-10). Örneğin, Diyarbakır’da Zazaların yaşadığı bir köye veya ilçeye yapılan ziyarette karşılaşılan bir mağara, yerli olmayan birisi için sıradan bir mağara olarak değerlendirilebilir. Fakat orada yaşayan bir yerli için cinlerin yaşadığı nezih olmayan bir yer olarak kabul edilebilmektedir. Bu yüzden kültür bütünüyle anlamlı bir iletişim kodudur ve sosyal süreçler de tümüyle bir gramere benzemektedir (Steiner, 1985: 270).

Resim 4: Eğil'in uydu görüntüsü. Yer adlarına verilen Zazaca isimler.

Kültürün en önemli nişanı olan dil, insan ilişkilerinde, ritüellerde, pratiklerde yer aldığı kadar mekânlara da sirayet etmektedir. Çünkü tüm toplumlarda mekânların isimleri ve önemli özellikleri, mekânlar için önemli birer göndermedir (Haviland, 2008: 272). Örneğin, Diyarbakır'ın Eğil ilçesinin yer isimleri resimde görülmektedir (Resim 4). Bu yer isimleri sözlü olup resmi belgelerde geçerli değildir. Eğer bu uydu görüntüsünün Türkçesine bakılırsa, ilçe merkezindeki yer isimleri, Türkçe isimlerle dolu olacaktır. Üstelik bu Türkçe isimler resmi belgelerde geçerlilik kazanmaktadır. Bu durum böyle olsa da Zazaca yer adlarının büyük çoğunluğu birçok ilçe sakininin dilindedir. Bu mekânların ismi yazılı değil, toplumun hafızasında sözlü olarak yer almaktadır. Yer adları yaşanılan yerle dil aracılığıyla bütünleşmektedir.

İlçede yaşayanların gündelik hayatta temel geçimlerini sağladıkları yerlere isimler verdiklerini görmekteyiz. Örneğin, "Qabax", "Pey Rezi (Bağın Arkası)", "Rezê Gêli (Eğil'in Bağları)" yazılı yerler Eğil'deki bağların yerini göstermektedir. "Ayro Pil (Büyük Değirmen)" yazan yer ise, baraj ilçeye gelmeden önceki zamanlarda ilçe sakinlerinin ve çevre köylülerin değirmen olarak kullandığı bir yerdi. Sular altında kalsa da isim olarak halen de kullanılmaktadır. "Sıltanimi" ve "İni Cêri (Aşağı Pınar)" ise, su pınarlarının ve kuyularının olduğu yerdir. Buralardan ilçeye sular taşınmaktaydı. Eğil'in mahallerine bakıldığında ise, "Mehla Çapani (Çapan

Mahallesi)" ve "Mehla Dize (Kale Mahallesi)" ve "Yenişehir" ilçenin mahalleleridir. Mahallelere dikkat edildiği takdirde iki mahallenin ismi Zazaca iken Yenişehir Türkçedir. Bunun sebebi Yenişehir mahallesinin 80'li yılların sonunda inşa edilmeye başlanmış olmasıdır. Bu durum tesadüfî değildir. Çünkü bu mahalle dil politikalarının yoğun bir şekilde kendini hissettirdiği ve televizyonun evlere girmeye başladığı yıllara tekabül etmektedir. Ayrıca okula giden nesillerin yoğunlaşmaya başladığı zamanlardır. Bu sebeple mahallenin Türkçe adı dile yerleşmiştir. Fakat ilçede yaş faktörü dilin kullanım şekillerinde kuşaklar arasında farklılıklar göstermektedir. Bu mahalleye "Mehla Cori (Yukarı Mahalle)" de denmektedir. Aşağı mahallelerde yaşayan ve okuma yazma ile ilişkisi zayıf olan bireyler bu ismi kullanmaktadırlar.

Tüm bu örneklere rağmen kuşaklararası farklılıkların incelendiği bölümde de belirtildiği gibi 80'li yıllardaki dil politikaları, okula giden kişi sayısının artması ve televizyonun da evlere girişiyle birlikte dildeki dönüşümlerin artmaya başladığı yıllara tekabül etmektedir. 80'li yıllarda Zazaca iyi konuşuluyorken Türkçe konuşma pratikleri yeterli değildi. 90'lı yılları ise iki dilliğinin yaşandığı yıllar olarak kabul edebiliriz. Bu kuşak her iki dili de iyi konuşan ara bir nesildir. 2000'li yıllarda doğan nesillerle birlikte ilçelerde ve köylerde Türkçe, özellikle evlerde konuşulan bir dil olmaya başladı. Hatta Türkçe iyi derecede konuşuluyorken Zazaca konuşma pratikleri zayıflamaya başlamıştır. Fakat 2000 kuşağı her ne kadar Zazacadan uzaklaşsa da yaşadığı ilçenin toplumsal hafızasıyla iç içedir. Burada kastedilen asıl konu dilin Türkçeleşmesine rağmen, dilin kolektif olarak üretildiği yerlerde kaybolmaya ve dönüşmeye başlasa da birçok kelime, yer adı ve hayvanlarla kurulan etkileşim dili, çocuk dili gibi birçok şey bir anda yok olmamaktadır. Bunlar dil içinde mekânla ve pratiklerle kendisini muhafaza edebilmektedir. Örneğin, örnek olarak kullanılan Eğil ilçesinde baraja gitmek isteyen bir çocuk ya da genç:

*"Ben **Ayro Pil'**de yüzeceğim"* diyebilmektedir. Veyahut üzüm bağları olan bu çocuk ya da genç bağa gitmek istediğinde:

*"**Qabax**'a gidiyorum, üzüm zamanı geldi"* demektedir. Mekân isimlerinin ilçeye has olması ve kolektif olarak kullanılıyor oluşu Türkçe konuşanlar üzerinde de etki etmektedir.

Haritada görülen yer adları sadece belli başlı yerlerin alındığı bir haritadır. Bu haritadaki yerlerden çok daha fazla detaylı yer adları mevcuttur. Üstelik bu yerler kadar Türkçesi bilinmeyen kelimeler için yerine de Zazaca kullanılmaktadır. İlçelerde daha önceden de anlatıldığı gibi devlet kurumlarının varlığı kadar ilçede yaşayanların bağları, bahçeleri ya da sürekli uğradıkları arazileri bulunmaktaydı. Üstelik Eğil gibi barajın olduğu ilçelerde ve köylerde bu doğa isimleri daha fazla kullanılmaktadır. Çünkü piknik alanı ve gezi yeri olan bu yerde bireyler sürekli buralara gittikleri için bu yer isimlerini ve diğer kelimeleri; yani otları, yabani meyveleri Türkçe konuşurken cümle içinde kullanmaktadırlar. Örneklendirmek gerekirse, ilçede yaşayanlar 'cîwin"e gitmektektedirler. Çocuklar "cîwin" yerine gittiklerinde sıkça yabani meyvelerle karşılaşmaktadırlar. Yabani meyvelerin bir türüne Zazacada "borınc" adı verilmektedir. Bağa gidenler bu yabani meyveyi yemektedir. Bunları Türkçe ile karışık bir şekilde:

"Biz geçen sene ***cîwinde*** *piknik yaptık,* ***borınc*** *yedik"* şeklinde ifade etmektedirler. Aileler her ne kadar Türkçe konuşsalar da bu yer adlarını ve yiyecekleri Zazacadan almaktadırlar. Ayrıca ilçede yaşarken öğrendikleri pratikleri Zaza dilini araçsallaştırarak öğrendikleri için de bunların Türkçe karşılıklarını bilmemektedirler. Aslında kendilerine ait olanın Türkçesini bilmedikleri için bunları Zazaca kullanmaktadırlar. Bir yaşamın anlatısı, birbirleriyle bağlantılı anlatılar dizisinin bir parçasıdır; söz konusu anlatı, kişilerin kimliklerini edindikleri grupların içine gömülüdür (Connerton, 2014: 41).

Son olarak Zazacada ayrıca Kurmancca da bulunup, Türkçede olmayan bir tat duyusundan bahsetmek gerekmektedir. Türkçede acı kelimesinin sadece ağzı yakan acı anlamı dışında, ağzın tadını bozan sert şeyler için de acı kelimesi kullanılmaktadır. Fakat Zazacada ağız yakan acı ile ağzın tadını bozan sert acı için de ayrıca bir kelime bulunmaktadır. Bu kelime "câl"dir. Kurmanccada ise "tâl"dir.

5.2.1. Eşyalar

Zazaların gündelik yaşamlarında ürettikleri ve kendilerinin isim verdiği birçok eşya bulunmaktadır. Bu eşyaların birçoğunun Türkçesi bilinmediği için bunları Zazacası söylenmektedir. Ev içinde Türkçe konuşulsa dahi o eşyaların Zazaca ismi söylenmektedir. Örneklerden bazıları:

Parzîm: Naylon iple dokunmuş, süzme işlevi gören kumaş parçasıdır. Çoğunlukla süt sağıldıktan sonra sütün içindeki istenmeyen şeylerin süzülmesinde kullanılmaktadır.

Sıtıl: Bakraç.

Mastîl: Huninin Zazaca ve Kurmancca adıdır. Her iki dilde de "mastîl" olarak kullanılmaktadır.

Qûşlan: İki taş arasına konulan odunlarla sayesinde ateş yakmaya yarayan düzenek.

Nekrî: Büyük kazan. İçinde kavurma, bulamaç, pekmez vs. pişirilmektedir.

Bu ve bunlar gibi birçok eşya Türkçesi bilinmediği için Zazacası söylenmektedir. Bu eşyaların büyük çoğunluğu kırsal hayatın geçim kaynaklarını ve yaşam tarzlarını sembolize etmektedir.

5.2.2. Küfürler ve Hakaretler

Bir dili öğrenen insanların çoğunlukla ilk yaptıkları şeylerden biri küfürleri öğrenmektir. Bu yüzden küfürler Türkçe konuşulsa da Zazaca kullanılmaktadır. Bu yüzden Zazaca bilmeyen çocuklar dahi bunları öğrenmektedir. Bazı örnekleri ise şunlardır:

Bêcıs: Soysuz.

Xenzir: Domuz demektir. Arapçadan alınmış bir kelimedir. Aslında Zazaca kullanılan "xoz" da domuz demektir. Hatta aynı anlama gelen iki kelime bazen aynı anda kullanılmaktadır: "Xenzir o xoz" şeklinde kullanımı mevcuttur.

Gawır oxli Gawır: Anlaşılacağı üzere "Gâvuroğlu gâvur" anlamına gelmektedir. Türkçeleşmiş olsa da Zaza dilinin fonetiği uygun olarak kullanılmaktadır.

Âmmîr Qir: Ömrü kısa anlamına gelmektedir.

Keyna Qutuki: Köpeğin kızı anlamına gelmektedir.

Bu ve bunlara benzer örnekler kadar bunlardan daha çok müstehcen küfürler de bulunmaktadır. Bunlar özellikle sinir anlarında ortaya çıktığı için Türkçe konuşulsa dahi kullanılmaktadır.

5.2.3. Çocuk Dili

Yer isimleri, yiyecekler ve pratikler (tarım ve hayvancılık kısaca temel geçim kaynakları) gibi dildeki birçok şey, dilin yaşadığı yerlerde varlığını sürdürmektedir. Bunlara eklenmesi gereken bir diğer madde çocukları yetiştirirken kullanılan Zazaca kelimelerdir. Bu kelimeler çoğunlukla çocuklarla konuşulurken kullanılmaktadır. Örneklendirmek gerekirse:

Dâdâ: Çocuklarla şakalaşan birisinin davranışı çocuk tarafından beğenilmediğinde, çocuk o kişiye "Dâdâ" demektedir. Kısaca çocuk dilinde "kötü" diyebiliriz.

Çıça: Çocuk dilinde "oturmak" demektir.

Kâkâ: Çocuklara verilen yiyeceklere çoğunlukla meyve, sebzelere "kâkâ" denmektedir.

Mimmi: Çocuk dilinde güzel, tatlı, hoş anlamına gelmektedir.

Eyınç: Çocuk dilinde "iğrenç" demektir. Yetişkinler de kullanmaktadır.

Kıx: Çocuk yememesi gereken şeyi yediğinde "kıx" kelimesi defalarca tekrarlanarak kullanılmaktadır. Hayvanlar için de kullanılmaktadır.

Papa: Çocuk dilinde ayakkabı demektir.

Beyî: Daha çok koyun ve keçiler için kullanılmaktadır.

Pışî: Çocuk dilinde kedilere "pışi" denmektedir.

Quço: Çocuk dilinde köpek anlamına gelmektedir.

Cucu: Çocuk dilinde tavuklara ve civcivlere denmektedir.

Eçikerdış/Repko: "Dâdâ" ya benzese de bu fiil anlamı taşımaktadır. Dövmek anlamına gelmektedir.

Lola: Çocuklara uyumaları için "Haydi lola yapalım" denmektedir.

Pee: Çocuk dilinde "bitti" demektir.

Dar dar: Bir yaşına gelmiş çocukların ayaklanması için "dar dar" kelimesi tekrarlanarak kullanılmaktadır

Hepa/Hepo: Çocuklara yedirilen yemeğe denir.

Uvva: Çocukların canı acıdığında "uvva" demektedirler.

Diyarbakır şehir merkezinde köylerde, ilçelerde fark etmeksizin çocuklarla Türkçe konuşan anneler ve babalar bu kelimeleri hala kullanmaktadır.

5.2.4. Hayvanlarla Kurulan Etkileşim Dili

Hayvan dili ile kastedilmek istenen şey, hayvanlarla etkileşim kurarken bireylerin kullandıkları kelimelerdir. Özellikle köyden veya ilçeden şehre göçmüş aileler, bazı mevsimlerde memleketlerine döndüklerinde eğer yetiştikleri yerde hayvanlar varsa, çocuklar bu hayvanlarla oynayarak zaman geçirmektedirler. Çocuklar hayvanları tanıma aşamasında, hayvanları besleyen kişilerle çoğunlukla Türkçe konuşmaktadırlar. Fakat her ne kadar Türkçe konuşsalar da onları hayvanlarla tanıştıran kişi sayesinde hayvanlarla Zazaca dilinde etkileşim kurmayı öğrenirler.

Weh weh: Manda, öküz veya danaları sürmek ya da bir yerden kovmak için kullanılır.

Cu Cu Cu: Tavukları veya civcivleri çağırmak veya yem vermek için "cu cu cu" diye seslenilmektedir.

Ây Ây: Hayvanları kovmak için "ây ây" şeklinde yüksek sesle hayvanlara seslenilmektedir.

Heewş: Hareket halindeki eşeği durdurmak veya sakinleştirmek için "Heewş" şeklinde seslenilmektedir.

Heiş: Hareket halindeki atı durdurmak için ya da sakinleştirmek"Heiş" denmektedir.

Hewşı: Eşeği sürerken ya da durağanken onu hızlandırmak için "Hewşı" denmektedir.

Ço: Ata veya eşeğe binildiğinde hayvanı hızlandırmak için önce sopa vurulur sonra da "Ço ya da Ço mırato" denmektedir.

Pış Pış Pış: Kedileri çağırmak için "pış pış pış" kelimeleri tekrarlanarak seslenilir.

Kıxxx: Çocuk dilinde de kullanılan kelime hayvanların yememesi gereken bir şeyi yediğinde kullanılmaktadır. Örneğin hayvanlar başıboş bırakılıp başka bir tarlaya girdiğinde onlara "Kıxxx" denmektedir. Ayrıca atık poşetlerin doğada artmasıyla birlikte poşet yiyen hayvan sayıları da artmaktadır. "Kıxx" atık poşet yiyen hayvanların poşeti yememesi için kullanılmaktadır.

Kıri Kıri: Yavru keçilere seslenirken kullanılmaktadır.

Mîrat: Meret anlamına gelmektedir. İnatçı hayvanlara sopa vurularak "mîrat" denmektedir.

Tüm bunlardan yola çıkarak anlatıldığı üzere dil birçok noktada dönüşmeye başlasa da varlığını bazı alanlarda da sürdürebilmektedir.[26] İster şehirde ister köyde veya ilçede olsun çocuklar zamanlarının belirli bir bölümünü hayvanlarla veya Zazaların yıllar yılı yaşadığı bu yörelerle olan etkileşimleriyle bu dillerden kelimeler öğrenmektedirler.

Sonuç olarak, Zazaların üretim biçimleri, ritüelleri, pratikleri vs. gibi birçok kültürel örüntü mekânla bütünleşmektedir. Örneğin, Türk edebiyatının önemli yazarlarından olan Yaşar Kemal'in ailesi Van'dan savaş sebebiyle kaçarak Osmaniye'nin bir köyüne yerleşir. Yaşar Kemal'de bu köyde dünyaya gelir. Yaşar Kemal'in ailesi onunla Kürtçe konuşurken o dışarıda köylülerle Türkçe konuşmaktadır. "Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor" kitabında bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir:

[26] Hayvan ve çocuk dilinde geçen kelimeler yöreden yöreye değiştiği için Diyarbakır'daki tüm Zazalara mal edilememektedir. Daha çok Eğil, Dicle bölgesinde bu şekilde kullanılmaktadır.

"(…) artık Kürtçeyi Türkçe kadar da bilmiyorum. Anamın, babamın memleketi olan Van gölü kıyılarında, Ağrı dağı eteklerinde yaşamadım ki… (…) Ben Kürtçeyi gereği kadar yaşayamamıştım ki" (Kemal, 2017: 159). Ona göre bir dili bilmek yeterli değildir. O dili yaşamak da gerekmektedir. O dili yaşamak dili "native speaker (doğal konuşmacı)" şeklinde konuşabilme özelliğini kazandırmaktadır. Mekânın dille bütünleşmesi dili canlı tutmaktadır. Örneğin, hayatının yirmi yılını köyde geçirmiş biri, daha sonra şehre göç ettiğinde zamanla bazı kelimeleri unutmaya başlayabilir. Şehirde Zazaca konuşurken aklına "pire"nin Zazaca karşılığı gelmeyebilir. Çünkü şehirde pireyle karşılaşmak pek mümkün olmadığı için bu kelime dağarcıktan zamanla çıkmaktadır. Fakat köyüne gittiğinde bunu tekrardan hatırlamaktadır. Köydeki evinin ahırına girdiğinde "Etiyadı/Utadı/Weytadı keki esti" (Burada pireler var) diyerek ahırdan hızla uzaklaşabilir. O anda unuttuğu kelimeyi o mekân sayesinde hatırlayabilmektedir. Kısaca kelimeler mekânla bütünleşik bir şekilde zihinde yer almaktadır. Köyüne uğramadığında unutacağı kelimeyi ahıra girince farkında olmadan anımsamaktadır. Çünkü bireyler anılarını bir toplumsal gruba üyelikleri yoluyla, özellikle akrabalık, dinsel ve sınıfsal bağlantıları yoluyla edinerek, anımsamaktadırlar (Connerton, 2014: 65). Bazı şeyleri unutsalar dahi mekân ve toplumsal gruplar sayesinde hatırlamaktadırlar.

SONUÇ

Sonuç olarak Zaza dilinin varlığını sürdürdüğü alanlar zamanla Türkçeleşmiştir. Dili konuşanların pratiklerinde akıcılık azalmış, konuşmacıların dille olan etkileşimi, ancak aileyle veya ailedeki birkaç bireyle sınırlı kalmıştır. Sözlü olduğu kadar yazılı, görsel ve işitsel olarak resmi dille haşir neşir olan bireyler zamanla Türkçe düşünmeye başlamışlardır. Resmi dille çok fazla etkileşim içinde olan bireylere, Zazaca zamanla 'yük' olmaya başlamıştır. Böylece dili konuşan bireyler, özellikle kentte yaşayan Zazalar, konuşmalarına Zaza dilinde başlayıp Türkçeyle devam etmektedirler.

Türkçenin bu etkisi Zazacayı konuşan kuşaklar üzerinde etkileri bulunmaktadır. Zazaca özellikle "eğitim, teknoloji, ekonomi, hukuk vb" birçok alandan etkilenmiştir. Bu alanlardan bahsetmek gerekirse;

Eğitim alanı, okula giden çocuklar üzerinde etkili olmaktadır. Okula giden çocuklar okuma ve yazmayı Türkçe üzerinden öğrendikleri için çoğu pratiği Türkçe aracılığıyla öğrenmektedirler. Dil ve pratikler bu sayede iç içe girmektedir. Bu yüzden dildeki çoğu kelimeyi Türkçeden direkt alarak ya da aktararak kullanmaktadırlar. Sayıları örnek olarak gösterebiliriz. Çocuklar okulda matematik dersiyle sürekli içli dışlıdırlar. Çarpma, toplama, bölme işlemlerini Türkçe aracılığıyla öğrenmektedirler. Bu durum sadece çocuklarda değil yetişkinlerde de benzerlikler taşımaktadır. Diyarbakır şehir pazarlarında iki dil mevcuttur: Türkçe ve Kurmancca. Bu yüzden Zazalar Diyarbakır'da sayıları çoğunlukla Zazaca söylememektedirler. Bu iki dilin rakamaları sayıları kullanılmaktadır. Tabi Türkçe daha yaygındır. Eğitimi kapsayan birçok alan ilk olarak Türkçeden alındığı için bunların neredeyse hepsi bu dildedir. Anlatım konusunda zorluk yaşandığında ise Türkçe söylenmektedir.

Teknoloji ise, dilin dönüşümünü en çok hızlandıran alandır. Akıllı telefonların yayılmasıyla birlikte Türkçe ile etkileşim artmıştır. Sürekli konuşan bireyler internette Türkçe yazışmaktadırlar. Bu yüzden internet dili gündelik hayatta sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin:

"**En çok izlenen vidyoyu izlediniz mi,** esto internetı dı to temeşe qe?" (En çok izlenen videoyu izlediniz mi, var internette izledin mi?)

"**En çok arananlar listesi güncellenmiş** biyo?" (En çok arananlar listesi güncellenmiş)

"Vızi şandî **Galatasaray Benfica ri 2-1 yenilmiş** biyo" (Galatasaray Benfica'ya 2-1 yenilmiş)

"**Hediye 6GB yaz 2525'e gönder** bıkı tori internet yeno" (Hediye 6GB yaz 2525'e gönder sana internet gelecek)

"**Paylaşımımî begem** bıkı" (Paylaşımı beğen)

"**Gogıl arama motoridi arama** bıkı" (Google arama motorundan arat) şeklinde internette kullanılan cümleler olduğu gibi dilde kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere burada alıntı yaparak konuşmaktan çok alıntıyı dile eklemleme söz konusudur.

Ekonomiden bahsetmek gerekirse, bu alan pazarı şekillendiren bir alandır. Zaza dili pazarı elinde bulunduran bir dil olmadığı için Türkçeden birçok kelime almıştır. Bu yüzden konu ekonomi olduğunda Zazaların Türkçe konuşmaya başladığı gözlemlenebilir.

Bu durum hukuk alanında da geçerlidir. Örneğin Zaza avukatlar gündelik hayatlarında Zazalarla Zazaca konuşurken herhangi bir dava üzerine konuştuklarında anında Türkçe konuşmaktadırlar. Çünkü davayı Zazaca anlatmakta güçlük çekmektedirler. Öğrendikleri birçok hukuk terimini Zazacada karşılığı olmadığı için çevirmekte zorluk yaşamaktadırlar. Bu yüzden kolay ve pratik olan yöntemi seçerek Türkçe konuşmaktadırlar.

Bu alanların etkisi cümle içinde kullanılan kelime ve kelime grupları arasında "iç-dış ilişkisi" adını vereceğimiz bir durumu ortaya çıkaracaktır. İç-dış ilişkisinden

kastedilen şey, Zazacada mevcut olan kelimelerin kullanım yerleridir. Örneğin saha çalışmasında karşılaştığım bir örnekten yola çıkabiliriz:

"*Göz doktoruna giden bir hemşerim ilerleyen yaşından dolayı miyop olmuş. Doktor ona uzağı görmesi için numaralı gözlük yazmıştı. Bu durumu bana şöyle anlatıyordu:*

-Tıxtor mırî **uzaği** nışto, ez wana vera vera **yakınızi** nıveynena" (Doktor bana yakın yazmış, sanırım zamanla uzağı da görmeyeceğim).

Oysa yakın kelimesi Zazacada karşılığı olan "nızdi" kelimesi kullanılmaktadır. Uzak kelimesi için ise "duri" kelimesi kullanılmaktadır. Gündelik hayatta bu iki sıfat sıklıkla kullanıldığı için Türkçeleşmemiştir. Fakat dile kavramsal olarak girdiğinde yani içten dışa çıktığında Türkçe karşılığı kullanılmaktadır. Bir başka örnekten yola çıkarsak, "bez" kelimesi Zazacadaki karşılığı "gırış"tır. Bu kelime bazen "bêz" şeklinde de kullanılmaktadır. Fakat bu kelime çocuk bezi olarak kullanıldığında "bêz" şeklini almaktadır. Bir yeri silmek için kullanıldığında ise "gırış" kelimesi söylenmektedir:

"Mırî gırış biya ez caya estarena" (Bana bezi getir yerleri sileceğim).

Özetle Zazalar, kendi ürettikleri ve çoğunlukla kullandıkları şeyi Zaza dilinde kullanırken dışarıdan yani şehirden, çarşıdan gelen ürünlerin ve eşyaların Türkçe karşılıklarını kullanmaktadırlar. En bariz örneklerden biri "süzgeç" kelimesidir. Zazacada süzgeçe benzeyen, fakat farklı işlevlere sahip birçok kelime mevcuttur. Bunlar "moxlî, pîrcını, seradî ve qeşkir" kelimeleridir. "Moxlî" un elemek için kullanılır. "Pîrcını" harmandan yeni çıkmış buğdayın yıkanıp temizlenmesinde kullanılır. "Seradî" toprak evler inşa edilirken toprağın taşlardan elenmesi için kullanılır. Son olarak "qeşkir" ise, mesireden çıkan üzüm şiresi dev kazanlarda kaynatıldığı vakit şirenin yüzeyinde köpük birikmektedir. "Qeşkir" bu köpüğü alma işlevi görmektedir. Tüm bunlar farklı işlevler görse dahi "süzgeç" kelimesi bunlardan çok az farklılık göstermektedir. Bu yüzden "içi" değil "dışı" temsil eden "sızgêç" kelimesi kullanılmaktadır. Diyarbakır'da birçok Zaza "moxlî, pîrcını, seradî ve qeşkir"i kullanması için köyde veya ilçede yaşaması gerekmektedir. Şehirde mesire alanı olmadığı için "qeşkir", harman çok sınırlı olduğu için "pîrcını", beton evler

olduğu için "seradî", un çoğunlukla hazır olarak alındığı için "moxlî" gibi eşyalara ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu yüzden bu kelimeler zamanla dağarcıktan çıkmaya başlayacaktır. Bunun yerine Türkçeden dile eklemlenen "sızgêç" sözcüğü çoğunlukla kullanılacaktır. Köye veya ilçeye gidip gelen ve bu pratikleri sürdüren bireyler de ise canlı kalacaktır. Çünkü "iç"e ait olan zamanla "dış"a yönelmektedir. Pratiklerin değişmesiyle dilde dönüşümler meydana gelmektedir.

Zazaca alanlar kadar iç-dış ilişkisinin etkisiyle birçok sözcük, fiil, pratik ve sözcük grubu unutulmuştur. Ancak cümle içinde kullanıldığı zaman hatırlanmaktadır. Bu durum dili konuşan genç kuşaklar ve "dip dalga" adını verdiğimiz bireyler arasında konuşma bakımından anlaşmazlıklar oluşturmaktadır. Zaza dilinde okuyup yazan ve üreten bu "dip dalga"da, orta yaş ve üstü akademisyenlerden üniversiteli gençlere kadar farklı kuşaklardan bireyler bulunmaktadır. Bu grubun üyeleri gündelik hayatta çoğunlukla 60 yaş ve üstü kuşakların kullandığı kelimeleri, atasözü ve deyimleri kullanmaktadırlar. Bu kesimdekilerin büyük çoğunluğunun Zazalarla disiplinli bir şekilde Zazaca konuşmak gibi bir vardır. Karşılaştıkları kişilerin Zaza olduğunu ve Zazaca bildiğini anladıklarında Türkçe konuşmamaktadırlar. Hatta dili konuşmayan Zazaları Zazacaya konuşmaya teşvik etmektedirler. Konuştukları kişi Türkçe konuşsa dahi Zazaca cevap vermektedirler. Yani "iç" olana bağlı kalarak "dış"tan mümkün olduğunca uzak durmaya çalışmaktadırlar.

Dip dalganın dile olan ilgisi genç kuşaklarla dil anlamında, aralarındaki makasın açılmasına neden olmaktadır. Bu makasın açılması, aynı zamanda Zazacanın resmi dil olan Türkçenin zamanla dilde yaşanan değişimlerine ayak uydurmasıyla alakalıdır. Örneğin, köylere ve ilçelere okulların açıldığı ilk yıllarda okula "mektep", öğretmene "muallim" denmekteydi. Cumhurbaşkanına "Reis-i Cumhur", oya "rey" denmekteydi. Zazacada okula yıllarca "mekteb" denmekteydi. Hala bu kullanım geçerli olsa dahi zamanla okula Zazalar "oqîl" demektedirler. Okul sözcüğü Zazacanın fonetik yapısından geçerek "oqîl"a dönüşmüştür. Muallim Zazacada "malim" olarak kullanılırken "ürütmen ya da öretmen" şeklinde kullanılmaktadır. Özellikle televizyon ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte bu kelimeler zamanla Türkçeleşmiştir. Böylelikle Zazacaya "ilgisiz kalan" kuşaklar bu

kelimelerin Zazaca olduğu düşünmektedir. Çünkü doğan her yeni kuşak öğrendiği bu kelimeleri evden, çevreden öğrendiği şekliyle kullanmaktadır. Örneğin, "meyman" sözcüğü Zazacada misafir anlamına gelmektedir. Fakat bu kelime zamanla "mîsafîr"a dönüşmüştür. Bir başka örnek de "veng" yani boş anlamına gelen sözcüktür. Yeni doğan kuşaklar beşinci bölümde anlatıldığı gibi, dönüşen kelimeler, sözcük grupları, fiiller vs. Türkçe şekliyle kullanıldığı için daha önceki kullanımlardan haberdar değillerdir. Bu yüzden "dip dalga" olarak adlandırılan grupla anlaşmakta zorlanmaktadırlar. Böylelikle Zaza dili üzerine çalışmalar icra eden bu grup bazı mekânlarda dili konuşabileceklerdir. Dili Diyarbakır'da yaşayan Zazalarla konuşmak yerine dili konuşmak isteyen bireylerle konuşacaklardır.

Sonuç olarak Türkçe değişirken Zazaca da beraberinde değişmektedir. Fakat Zaza dili dönüşürken yok olma sürecine doğru yol almaktadır. Şehirde konuşulan bir diğer dil olan Kurmanccanın konumu farklılık göstermektedir. Bu yüzden Diyarbakır'da Zazaca ile aynı kaderi paylaşan Kurmanccayı aynı kategoride değerlendiremeyiz. Çünkü Kurmancca nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturduğu kadar kolektif olarak varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Zazalar sadece Türkiye sınırlarında varlıklarını sürdürüyor iken, Kurmançlar; Irak'ta, Suriye'de, İran'da ve Ermenistan'da da varlıklarını sürdürmektedirler. Zazacanın varlığı, anlatılan birçok faktör kadar sadece bir ülkede varlığını sürdürüyor oluşu dilin yok oluşunu Kurmanccaya göre daha da hızlandırmaktadır.

Bu sebeple özellikle Zazaca Diyarbakır'da arka planda kalmıştır. Ayrıca Zazalar Zazacaya yeterince ilgi göstermemektedir. Bu yetersiz ilgi dilin dönüşümünü daha da hızlandırmaktadır. Son olarak "pazar dili" olmayan Zazaca, zamanla dönüşerek "ölü diller" kategorisine doğru yol almaktadır.

KAYNAKÇA

Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Alp Tümertekin (çev), İstanbul: İthaki Yayınları.

Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (2.Baskı), İstanbul: Metis Yayınları.

Aratemür, Y. (2011). *Arkaik Kaynaklardan Modern Kaynaklara Zazaca ve Zazalar*, 1. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

Arslan, Umut C. ve Türkyılmaz, Umut (2018). *Paragraf-Problemler: Çözümlü Sorular***,** Ankara: 657 Yayınevi.

Arpa, A. (2012). *Zazaca'nın Kürtçeyi Anlama Yeterliliği,* 2. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

Akçura, B. (2009). *Devletin Kürt Filmi: 1925-2009 Kürt Raporları,* Ankara: New Age Yayınları.

Alter, P. (1989). *Nationalism*, (Çeviri: Stuart McKinnon-Evans), Londra: Edward Arnold Publisher.

Armaoğlu, F. (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Avcı, V. ve Kıranşan, K. (2016). *Açıkgüney-Kiğı (Bingöl) Depremi (03.12.2015) ve Sonuçları,* Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 46.

Aydın, S. (2009). *Terzinin Biçtiği Bedene Uymazsa/Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu Üzerine*, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.

Bateson, G. (1979). *Mind and Nature: A Necessary Unity*, Glasgow: Fontana.

Becker, H.S. (2013). *Hariciler* (*Outsiders)*, Türkçe Söyleyen: Şerife Geniş, Ankara: Heretik Yayınları.

Berger, P.L. ve Luckman, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, (Çeviri: Vefa Saygın Öğütle), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Beşikçi, İ. (1986). *Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu*, (İkinci Basım), Stockholm: Denge Komal.

Bilal Zilan (2012). *Tarixe Xonamekerdışe Kırdan*, 2. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

Boran, B. (1945). *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi DTCF, Sosyoloji Serisi, No:3.

Bostancı, Gülcan Ç. (2014). *Amerika'daki Birinci ve İkinci Kuşak Türklerin Dil Tercihleri, Sürdürümleri, Tutumları ve Etnik Dilsel Canlılıkları*, Ankara: Bilig, Sayı: 70.

Bourdieu, P. (2009). *Bekârlar Balosu*, (Çeviri: Çağrı Eroğlu), Ankara: Dost Yayınları.

---(1997). *Toplumbilim Sorunları*, (Çeviri: Işık Ergüden), İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Bruinessen, M.V. (2005). *Kürdistan Üzerine Yazılar*, (5.Baskı), (Çeviri: Nevzat Kıraç), İstanbul: İletişim Yayınları.

--- (2013). *Ağa, Şeyh, Devlet*, (Sekizinci Baskı), (Çeviri: Banu Yalkut), İstanbul: İletişim Yayınları.

Busekits, A. Von (2010). *Dil Milliyetçiliğinin Başarıları ve Başarısızlıkları*, Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar, (Çeviri: Devrim Çetinkasap), İstanbul: İletişim Yayınları.

Butasım, N. (2011). *Behistun Anıtında Geçen 'Zazana' Kelimesine Dair Eleştirel Bir Yaklaşım*, 1. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

Calhoun, C. (2009). *Milliyetçilik*, (Çeviri: Bilgen Sütçüoğlu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Chomsky, Noam (2009). *Bilgi Sorunları ve Dil: Managua Dersleri*, (Çeviri: Veysel Kılıç), İstanbul: Bgst Yayınları.

Civelek, Hatice Y. (2014). *Anadil, Etniklik ve Kentte Sosyo-politik Yaşam*, İstanbul.

Connerton, Paul (2014). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* , (İkinci Baskı), (Çeviri: Alâeddin Şenel), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Connor, W. (1972). *Nation-Building or Nation-Destroying"*, World Politics, Vol. 24, No. 3.

Coşkun, V. , Derince, M. Şerif ve Uçarlar, N. (2010). *Dil Yarası*: *Türkiye'de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri,* Diyarbakır: Disa Yayınları.

Crystal, D. (2015). *Dillerin Katli: Bir Dilin Ölümü Bir Milletin Ölümüdür,* (3.Baskı), İstanbul: Profil Yayıncılık.

Cummins, J. (2009). *Fundamental Psycholinguistic and Sociological Principles Underlying Educational Success for Linguistic Minority Students*, içinde: Social Justice through Multilingual Education.

Çağaptay, S. (2006). *Türkiye'de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir? ,* (Çeviri: Özgür Bircan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çağlayan, E. (2016). *Zazalar: Tarih, Kimlik, Kültür*, (Birinci Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

-----(2014). *Cumhuriyet Döneminde Diyarbakır'da Eğitim [1923-1950],* Tarih Okulu Dergisi, Yıl 7, Sayı XIX, ss. 625-64.

----(2014). *Köy Enstitülerinin Açılması ve Dicle Köy Enstitüsü,* Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/1 Wi. p. 119-132.

-----(2011). *Osmanlı Belgelerinde Zazalar ve Zazaca Üzerine Notlar,* .Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

Çeğin, G. - Göker, E. –Arlı, A. ve –Tatlıcan, Ü. (2010). *Ocak ve Zanaat, Pierre Bourdieu Derlemesi*, (2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Demir, Gökhan Y. (2007). *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Deniz, D. (2012). *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi Antropolojik Bir Yaklaşım*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Durgun, Ş. (2014). *Ulus İnşası ve Milliyetçilik,* (Birinci Baskı), Ankara: Binyıl Yayınevi.

Durkheim, E. (2010). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, (Çeviri: Cenk Saraçoğlu), İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

Eraslan, C. (1992). *İkinci Abdülhamid ve İslam Birliği,* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Eren, Y. (2017). *Ana Dil ve Göç*, The Journal of Academic Social Science Yıl: 5, Sayı: 61.

Ergin, R. (2012). *Eski Diyarbakır'da Taşıyıcılar, Kum Taşıyıcıları (Eşekçiler)*, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: VII.

Eriksen, T. Hylland (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik, Antropolojik Bir Yaklaşım*, (Çeviri: Ekin Uşaklı), İstanbul: Avesta/Sosyal Bilim.

----, (içinde) (1976) Williams, Raymond, *Keywords*, London: Flamingo s. 119.

Erkan, R.- Aydın, D. (2012). *Doğu'da Siyasetin Dinamikleri*, (1.Baskı), Ankara: Vadi Yayınları.

---(2010). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, (3.Baskı), Ankara: Bilimadamı Yayınları.

---(2010). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi İllerinde Bölge İçi ve Bölge Dışı Göç Eğilimleri,* Aile ve Toplum Yıl: 11 Cilt: 6 Sayı: 22.

Erözden, O. (1997). *Ulus-Devlet*, Ankara: Dost Kitabevi.

Fishman, Joshua A. (1972) *The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society.* Rowley, Massachusetts: Newbury House.

Gezik, E. (2012). *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Giles, Howard, Richard Y. Bourhis ve Donald M. T. (1977). *Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations, Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Ed. H. Giles. London: Academic Press. 307-348.

Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*, (1.Baskı), Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Gökalp, Z. (2007). *Kürt Aşiretler Hakkında Sosyolojik Tetkikler,* İstanbul: Toker Yayınları.

Guibernau, M. (1997). *Milliyetçilikler*, (Çeviri: Neşe Nur Domaniç), İstanbul: Sarmal Yayınları.

Gürel S. (2001). *Türkiye'de Göç ve Bütünleşme Sorunsalı,* iç. , Firdevs Gümüşçüoğlu (der.), *21. Yüzyılın Karşısında Kent ve İnsan*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Güvenç, B. (2013). *Kültürün ABC'si,* (İkinci Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hall, S. (1991). *The Local and the Global: Globalization and Ethnicity*, (Der. Antony D. King), Culture, Globalization and the World System içinde. Macmillan Press, New York.

Hatt, P. ve A. R. (2002). *Kentsel Yerleşimlerin Tarihi, 20. Yüzyıl Kenti içinde*, B. Duru - A. Alkan (der.), Ankara: İmge Yayınları.

Haviland, William A. ve D. (2008). *Kültürel Antropoloji*, (Çeviri: İ. Deniz ve E. Sarığoğlu), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Hobsbawn, E. (2005). *Devrim Çağı: Avrupa 1789-1848*, (Çeviri: Bahadır Sina Şener), Ankara: Dost Yayınları.

---(2014). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, (5.Baskı), (Çeviri: Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

---(2014). *Milletler ve Milliyetçilik*, (5. Baskı), (Çeviri: Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Işık, Serhat A. ve Arslan, S. (2012). *Bir Asimilasyon Projesi: Türkiye'de Yatılı İlköğretim Bölge Okulları,* Toplum ve Kuram Sayı: 6-7.

Kardaş, A. (2017). *Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Hareketin Son Temsilcisi: Ernis Köy Enstitüsü*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 48.

Karpat, Kemal H. (2012). *Türk Demokrasi Tarihi*, (Üçüncü Baskı), İstanbul: Timaş Yayınları.

Kasımoğlu, A. (2011). *Bitkilerin Zazaca Adlandırılması*, I.Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları, s.247.

Kaştan, Y. (2006). *Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:7, sayı:1.

Kemal, Y. (2017). *Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor / Alain Bosquet ile Görüşmeler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Keser, İ. (2012). *Diyarbakır/Sosyolojik Bir İnceleme*, Adana: Karahan Kitabevi.

Kirişçi, K. Ve Gareth M. W. (2010). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, (6.Baskı), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Konyar, B. (1936). *Diyarbekir Yıllığı*, Ankara: Ulus Basımevi.

Kop, Kadri K. (1982). *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu: Tarih, Etnografya, Folklor,* (2.Baskı), Haz. H. Kemal Türközü, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Kottak, Conrad P. (2002). *Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

Köprülüzâde, Mehmed F. (1998). *Türklük, İslâmlık, Osmanlılık*, Ankara: Tutibay Yayınları.

Kubilay, Ç. (2004). *Türkiye'de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması*, İletişim: Araştırmaları Dergisi, s. 55-85.

Levi-Strauss, C. (2014). *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji,* 2.Baskı, (Çeviri: Akın Terzi), İstanbul: Metis Yayınları.

----(2013). *Mit ve Anlam,* (1.Baskı), (Çeviri: Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: İthâki Yayınları.

Malmisanıj (1996). *Kırd, Kırmanc, Dımılı veya Zaza Kürtleri*, İstanbul: Deng Yayınları.

Minorsky, V. (1991). *Daylam,* Encyclopedia of Islam, Cilt 2, E. J. Brill, Leiden, s. 193; Haddank, *Zazalar ve Zaza Dili*, s. 12.

Mitchell, J. C. (1956). *The Kalela Dance*, Manchester: Manchester University Press, Rhodes-Livingstone Papers, no:7.

Nikitin, B. (1994). *Kürtler-Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, (4.Baskı), (Çeviri: Hüseyin Demirhan ve Cemal Süreyya), İstanbul: Deng Yayınları.

Norris, M. J. (1998). *Canada's aborginal languages, Canadian Social Trends*, Winter.

Oba, A. E. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu,* Ankara: İmge Kitabevi.

Ong, Walter J. (2007). *Sözlü ve Yazılı Kültür/ Sözün Teknolojileşmesi*, (4. Baskı), (Çeviri: Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul: Metis Yayınları.

Öğün, S. S. (1995). *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye,* İstanbul: Bağlam Yayınları.

Özer, İ. (1984). *Türkiye'de Kentleşme Hareketini Doğuran Nedenler*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi: 2.

Poggi, G. (1991). *Modern Devletin Gelişimi*, (Çeviri: Şule Kut- Binnaz Toprak), İstanbul: Simavi Yayınları.

Rençber, F. (2012). *Zazaca Konuşan Alevilerin Etnik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme,* 2. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

Reiter, R.R. (2014). *Kadın Antropolojisi*, (Çeviri: Bürge Abiral), Ankara: Dipnot Yayınları.

Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, (İkinci Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

--- (2017). *Türkiye'de Yakın Dönem Dil Politikaları*, Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 1.

Sabri Paşa, S. (1982). *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, (3.Baskı), Haz. Gamze Gayeoğlu, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Salihpaşaoğlu, Y.(2007). *Türkiye'nin Dil Politikaları ve TRT 6,* Ankara: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı 1-2.

Selcan, Z. (2011). *Zaza Dili'nin Tarihi Gelişimi,* I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

Sevgen, N. (1982). *Yaşayışları Gizli Kalmış Bir Aşiret: Zazalar-1, Türk Kültürü,* Sayı 229, s. 422-423.

Shami, S. (1997). *Domesticity Reconfigured: Women in Squatter Areas of Amman, Syria*. Herbert L. Bodman ve Nayereh Tohidi, ed.,Women in Muslim Societies: Diversity Within Unity, Londra: Lynne Reinner.

Söylemez, İ. (2012). *Üst Kültür-Alt Kültür Etkileşimi Bağlamında Zazaca'nın Dilsel Yeterlilik Sorunsalı (Türkiye-İran Karşılaştırmalı Bir Örneklem Denemesi),* 2. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

Steiner, G. (1985), *Language and Silence,* Faber and Faber, Londra.

Subaşı, N. (2003). *Öteki Türkiye'de Din ve Modernleşme*, Ankara: Vadi Yayınları.

Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar/Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*, (1.Baskı), (Çeviri: Elçin Gen), İstanbul: İletişim Yayınları.

Şahin, S. , Dörtkulak ve F. , Bozoğlan, H. (2014). *ÖABT İngilizce Öğretmenliği Konu Anlatımlı*, (3.Baskı), Ankara: Pegem Akademi.

Şeker, N. T. (2016). *T. Türkiye'de Televizyon Yayıncılığında Eğlencenin Egemenliği*, TRT akademi, Cilt:1, Sayı:1.

Şendeniz, Ö. (2014). *Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları: Güneş Türk Dil Teorisi'nin Türk Basınında Yansımaları*, CTAD, Yıl: 10, Sayı: 20.

Tankut, H. R. (2000). *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler,* Ankara: Kalan Yayınları.

Taylor, C. (2014). *Tanınma Politikası, Çokkültürcülük Tanınma Politikası*, (4.Baskı), (Haz. Amy Gutmann) , İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tunçel, H.(2000). *Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 10, Sayı 2.

Ünsaldı, L. ve Geçgin, E. (2013). *Sosyoloji Tarihi, Dünya'da ve Türkiye'de,* (1.Baskı), Ankara: Heretik Yayınları.

--- (2014). *Sürekli Bir Tematikleştirme Çabası Olarak Sosyoloji: Birkaç Epistemolojik İzahat ve Kavramsal Yaratıcılığa Çağrı*, Ankara: Sosyoloji Divanı, Sayı:3.

Varol, M. (2011), *Zazaca Sözlükçülüğünün Tarihi, Sorunları ve Çözüm Yolları, Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu,* Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

Vergi, A. (2011), *Zazalarda Zaman Mefhûmu ve Zaza Kültüründeki Yeri, Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu,* Ankara: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

Wallerstein, I. (1998), *Liberalizmden Sonra*, (Çeviri: Erol Öz), İstanbul: Metis Yayınları.

Weber, M. (1993), *Sosyoloji Yazıları*, (3. Baskı) , (Çeviri: Taha Parla), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Wimmer, A. (2013). Ethnic *Boundary Making: Institutions, Power*, Networks, Oxford: Oxford University.

Yılmaz, M. (2015). Türkiye'de *Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012)*, Doğu Coğrafya Dergisi – 33.

Yurdusev, A. N. (1997). *18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa'da Türk Kimliği*, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Haz. Nuri Bilgin, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Zürcher, E. J. (2007). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi 1, *Ahmet Yüksel, 80 yaşında, Dicleli, Emekli, Görüşme Tarihi 2018, Diyarbakır/Bağlar".*

Kaynak Kişi 2, *Ayşe Durmaz, 70 Yaşında, Eğilli, Ev Hanımı, Diyarbakır/Gaziler, Görüşme Tarihi 2018.*

Kaynak Kişi 3, *Mehmet Yılmaz, 65 yaşında, Hanili, Emekli, Diyarbakır/Şehitlik, Görüşme Tarihi 2018*.

Kaynak Kişi 4, *Nurettin Bostancı, 70 yaşında, Liceli, Emekli, Diyarbakır/Diclekent, Görüşme Tarihi 2018.*

Kaynak Kişi 5, *Hatice Yılmaz, 50 yaşında, Çermikli, Ev Hanımı, Diyarbakır/Yolaltı (Şılbê) Köyü, Görüşme Tarihi 2019.*

Kaynak Kişi 6, *Kutbettin Yaman, 70 yaşında, Eğilli, Emekli, Diyarbakır/Huzurevleri, Görüşme Tarihi: 2019.*

Kaynak Kişi 7, *Necmettin Gökçe, 60 yaşında, Dicleli, Memur, Diyarbakır/Yeniyol, Görüşme Tarihi: 2019.*

Kaynak Kişi 8, *Ahmet Çapak, 55 yaşında, Çüngüşlü, İşçi (Temizlik), Diyarbakır/Metropol, Görüşme Tarihi. 2019.*

Kaynak Kişi 9, *Besire Geçer, Liceli, Ev Hanımı, 45 yaşında, Diyarbakır/Yetmiş Beş, Görüşme Tarihi: 2009.*

EKLER

GÖRÜŞMELER

Kaynak Kişi: 1

"Ahmet Yüksel, 80 yaşında, Dicleli, Emekli, Görüşme Tarihi 2018, Diyarbakır/Bağlar", Ahmet Bey *"1950-1960" arası yılları, yani çocukluğunu anlatmaktadır*.

Diyarbakır'a ne zaman yerleştiniz?

90'lı yılların ortasında göç etmek zorunda kaldık.

Neden göç etmek zorunda kaldınız?

Köyümüzün önünden nehir geçiyordu. Bağımız, bahçemiz, tarlamız ve hayvanımız vardı. Köyümüz çok güzeldi. Fakat sonra duyduk ki Dicle Nehri baraj olacakmış. Devlet arazilerimizi istimlâk etti. Tarlamıza, bağımıza ve bahçemize fiyat biçti. Paralarımızı verdi, bizde şehre yerleştik. Bazı akrabalarımız bizimle Bağlar'a ve bazıları diğer semtlere taşındı. Bazıları da çevre illere göç etti.

Peki çocukluğunuzda insanlar geçimlerini nasıl sağlamaktaydı? Anlatabilir misiniz?

Bizim zamanımızda tarla, bağ-bahçe ve hayvanlar vardı. Araba, yol, hastane nedir çok bilmezdik. Şehre açılan yollar 80'li yıllara pek yoktu. Daha çok geçimimiz için çalışırdık. İnsanlar ekmeğini taştan çıkarırdı. Her mevsim bir iş yapardık. Mesela mayıs ayında ot toplardık. Bizim köy iki tepenin arasındaydı, yüksekti tepeler ve mağaralar vardı. Topladığımız otu böyle kuytu köşedeki mağaralara yerleştirirdik. Hatta o kadar çok mağara vardı ki herkes kendince bir mağarayı sahiplenmişti. Mağaralara kendi isimlerini veriyorlardı.

Haziran ay geldiğinde herkes tarlaya giderdi. Hemen hemen herkesin bir iki dönüm de olsa buğday ve arpa tarlası vardı. Yoksa kimse hayvan besleyemezdi. Oraklar alınır ailecek tarlaya gidilirdi. Tarlası az olanlar her yıl farklı bir şey ekerdi. Bir yıl nohut ile buğday ya da mercimek ile kişnik yetiştirirlerdi. Bazen de buğday ile arpa. Ürünler bazen iki yıl yeterdi.

Toplanan ekinleri nasıl ayrıştırıyordunuz?

Sen gençsin belki hatırlamazsın. M*ışone* adını verdiğimiz bir şey vardı. Büyüklerimiz *mışoneyi* at ve öküzün boynundaki hamuta bağlıyordu. Sonra hamuta ip geçiriliyordu. O ipe de keskin ve sağlam bir taş bağlıyorlardı. Sonra ata bir kişi binip atı sürüyordu. Atın durmaması gerekiyordu. At hareket ettikçe taş ürünleri saplardan ayırıyordu. Böylece ürünler ayrışıyordu. Sonra ekmek yapılacaksa eğer, buğday değirmene götürüyorduk ya da *dıstar* vardı onunla öğütüyorduk. Annelerimiz, teyzelerimiz *dıstarla* buğdayı öğütüyordu.

Haziran ayında arpa ve kişniği biçiyorduk. Bu arpa ve kişnik mart ayında özellikle hayvanların doğum vaktinde lazım oluyordu. Arpa ile kişniği karıştırıyorduk. Sonra bu karışım tuzlu suyla karıştırıldıktan sonra şişmesi için bir süre bekletilirdi. Şişme işlemi gerçekleştikten sonra doğum yapan hayvanlara veriyorduk. Bu yemle birlikte doğum yapan hayvanın sütünden bollaşıyordu. Çünkü bu karışımı hem hayvanın yavrusuna veriyorduk hem de bizi faydalanıyorduk.

Süt nasıl muhafaza edilmekteydi?

Süt de *meşk* (tulum) adı verdiğimiz postlarda muhafaza ediyorduk. Bu tulumu ayranla dolduruyorduk. Daha sonra tulumu çalkalıyorduk. Ayrandan avuç içi kadar yağ çıkardı. Çok güçlü biri iki avuç kadar yağ çıkartabilirdi. Fakat çok yorucu bir işti. O yüzden bir avuç kadarıyla yetiniyorduk. 90'ların ortasında biz henüz köydeyken makineler (ayran makinesi) geldi. Bu makine sayesinde artık "meşkleri" kullanmaz olduk.

Yılın diğer aylarındaki uğraşlarınız nelerdi?

Bizim kara keçilerimiz vardı. Kara keçinin sütü çok güzeldir. O yüzden onu özenle beslerdik. Onun için temmuz ve ağustos aylarında meşe ağaçlarının dallarını keserdik. Kış mevsiminde bu dalların kuru yapraklarını kara keçilere yedirirdik. Meşe ağacından kalan çubukları üzüm bağlarında kullanırdık. Geçen seneden kalan çubukları da yemek yapmak veya ekmek pişirmek için bağdan eşeğe ya da ata yükler eve getirirdik.

Ağustos ayı geldiğinde çok mutlu olurduk. Çünkü üzümler olgunlaşmış oluyordu. Bizim çeşit çeşit üzümlerimiz vardı; şire üzümü (Zazaca adı manzırma), kafran, mikiri (kara üzüm), heboy, heseni, gibi. Eylül ayının ortalarında üzümden pekmez (helaw), helawi (pekmeze un serpiştirilerek yapılan bir üzüm tatlısı), pestil (bastîx) gibi birçok farklı tatlı elde ediyorduk.

Hayvancılıktan biraz bahsedebilir misiniz?

Köyde hayvanı olan aile sayısı çok fazla değildi Her aile ancak birkaç dönüm arazi ve ahırda beslediği bir inekle geçimini sağlıyordu. Yük taşımak için daha çok eşekleri, tarla sürmek içinse daha çok atı kullanıyorduk. Köylüler kendi aralarında hayvanları birleştirerek büyük hayvan sürüleri (Zaza dilinde pes) oluşturuyorlardı. Bu sürülerin sayısı yüzlü sayıları aşmaktaydı. Aileler sürüleri için erkek çocuklarını çobanlığa yolluyordu. Çobanlar sürüleri otlatmak için uzaklara gidiyordu. Hayvanların süt sağılma saati geldiğinde ise çobanların yanına günün ortasında *berivanlar* gidiyordu. *Berivanlar* çobana yemek götürüyordu sonra da hayvanları sağıyordu.

Sizin çocukluğunuzda insanlar ayakkabı, elbise, sabun, çakmak gibi ihtiyaçlar nasıl karşılıyordu?

O dönemlerde para kadar takas usulü vardı. Bir ölçek buğday ile birkaç kilo meyve alabiliyorduk. Parayla alınan şeyler ayakkabı, tuz, elbise, sabun, gaz yağı gibi şeylerdi. Biz süt, peynir, ayran, tereyağı ve yumurta satıp para kazanıyorduk. Tüm ihtiyaçlarımızı kendimiz karşılıyorduk. Şehre ve ilçeye uzak olduğuz için köyümüze *çerçiler* uğrardı. Atın ya da eşeğin sırtına yükledikleri eşyaları köylülere satıyorlardı.

Bizim zamanımızda insanlar çok fakirdi. Evleri topraktandı. Köyün zenginleri dışında herkes tek göz odada yaşıyordu. Zenginler dışındaki köylülerin birkaç dönüm tarlası ve onlara yetecek kadar hayvanı vardı. Onlarla geçinip gidiyorlardı.

Sizin çocukluğunuzda okul var mıydı?

Yoktu. Bu yüzden köyün zenginleri 50'li yıllarda çocuklarını okumaları için şehre yolluyorlardı. Öyle hatırlıyorum. Zaten okul sadece şehirde vardı. Fakat 50'li yıllar bitiyordu ki ilçeye okul yapıldı. Ama okula giden sayısı çok azdı. Biz o yüzden okula gidemedik zaten. Türkçeyi de sonradan öğrendim. Okumayı az buçuk biliyorum. Onu da askere gittiğimde "Ali Okul" vardı. Orada öğrettiler okumayı ama ben pek sökemedim. Zaten okula gitmek bizim için ihtiyaç değildi. Tarla ve hayvanlar bizim için yeterliydi. Okuma yazmaya ihtiyaç daha sonradan oluştu. Fakat sonra iş işten geçmişti.

Peki kadınlar okula gider miydi?

Bizim zamanımızda kadınlar okula gitmezdi. Ev işleriyle meşguldüler. Uzun yıllar okula giden kadın da görmedim zaten. Okullar 80'lerden sonra yaygınlaştı. Kızlar o zaman okula gitmeye başladı. Öyle hatırlıyorum.

Zazaca dışında hangi dilleri konuşabiliyorsunuz?

Bizim çevremizdeki çoğu köy Zaza'dır. Dicle'de Têrkan tarafında Kırdasiler (Kurmançlar) var. Ama onlar bizim köye çok uzak. O yüzden Zazaca dışında Türkçeyi biliyorum. Ama kendimi Zazaca daha iyi ifade ediyorum. Evde herkes Zazaca konuşuyor. Torunlarım ve torunlarımın çocukları Türkçe konuşuyor.

50'li yıllarda köyden ilçeye ya da Diyarbakır'a gider miydiniz?

Bizim zamanımızda bırak arabayı şehre giden yol bile nerdeyse yoktu. O yüzden binek atlarıyla ilçeye ya da şehre gidiyorduk.

Küçükken atımız vardı. Babam ve annemle Dicle'ye, bazen de yakın diye Eğil'e giderdik. Yılda birkaç kez de şehre giderdik. Bahçelerden topladığımız meyvelerimizi, sebzelerimizi Diyarbakır Suriçi'ndeki hanlara (Çarşiya Şewiti)

götürüp satardık. Kazandığımız parayla da ayakkabı, elbise, çakmak, gazyağı, sabun gibi şeyler alırdık.

Onun dışında ilçeye tapu, askerlik kâğıdı ve hayvanları satmak için filan giderdik. Bazı köylülerin davası oluyordu. Onlar da mahkemeye giderdi. Benim kimseyle meselem olmadı. O yüzden hiç gitmedim.

Sizin çocukluğunuzda imamların halkın zekâtıyla geçindiği sıklıkla övgüyle anlatılmaktadır. Medrese çıkışlı imamlar hakkında bilgi verebilir misiniz?

Bizim zamanımızda imamlar altın değerindeydi. Köydeki hemen hemen herkes imamı severdi. Ona yemek götürürdük. Herkes zekâtını ona veriyordu. Çünkü çoğu işimizi o görürdü. Cenazemiz olsa o yıkardı. Namaz kıldırıp ölmüşlerimize Kur'an-ı Kerim okurdu. Onun sayesinde dini diyaneti öğrendik. Fakat 70'li yıllarda bu imamlar medrese eğitimi yerine memur gibi maaş alarak köyümüze gelince kabul etmedik. Biz dedik ki medrese çıkışlı olsun, alim olsun. Birde bu yeni imamlar yabancıydı ve Hanefi mezhebine bağlıydı. Ayrıca Türkçe vaaz veriyorlardı. Biz Zazaca vaaz istiyorduk. Çünkü herkes kendisini çok daha iyi ifade ediyordu. Herkes önce dedi ki: "*O imamın arkasında namaz kılmayız, imam devletin parasıyla namaz kıldırmaz"*. Fakat zamanla bu durumu hepimiz kabullenmek zorunda kaldık. Hatta sonradan yerli imamlar da geldi. Zazaca da biliyorlardı. Ama korkudan Türkçe vaaz veriyorlardı. Sebebini biliyorsundur sen zaten. Öyle kaldı zaten. Biz daha sonra şehre taşındık.

Kaynak Kişi 2

Ayşe Durmaz, 70 Yaşında, Eğilli, Ev Hanımı, Diyarbakır/Gaziler, Görüşme Tarihi 2018.

Eğil'deki mirler/beyler hakkında biraz bilgi verebilir misiniz?

Mireler Eğil'de meşhurdur. Eğil'de neredeyse her şey onlardan sorulurdu. Bizim köyde de mireler vardı. Her seçimde onlardan birileri muhtar olurdu. Onların çocukları şehre gider ve okul okurlardı. Biz Türkçe bilmezken onlar çok iyi Türkçe konuşurdu. Çocukları Diyarbakır'a ya da büyük şehirlerde okurdu. Sonra duyduk ki

çocuklarının bazısı büyük mevkilere gelmiş. Birkaç tanesi de köye öğretmen olarak döndü. Onların bildiğini biz elli yıl geçtikten sonra öğrendik.

Bizim iki ineğimiz, otuz da koyunumuz vardı. 10 dönüm kadar da buğday tarlamız vardı. Fakat onların bizden çok daha fazla hayvanı, tarım arazisi ve bahçesi vardı. Mireler köylerin ve ilçelerin en güzel yerlerine sahiptiler. Köylülerin bazıları (ilçede de aynı durum var) onlar için çalışırdı. Onlara "xerbende" diyoruz.

Xerbende ne demek?

Hizmetkâr gibi bir şey ama tam değil. Biz bu kelimeyi daha çok mirelere kulluk edenler için kullanıyoruz. Bu köylüler (xerbende) mirelerin ürünlerini hasat eder, bahçelerini sular, ürünlerinin bakımını yaparlardı. Bağlarına da bekçilik ederlerdi. Buna karşılık beylerden çoğunlukla üçte bir pay alırlardı ve bu payla da geçimlerini sağlarlardı. Bizim aile öyle değildi. Kendi halindeydi. Mirelere bulaşmazdık. Ama onlar Kırdlere[27] kök söktürüyordu. Birisi karakoldan çağrılsa tir tir titrerdi. Hemen mirelere koşardı. Onlar okuma-yazma bildiği için durumdan faydalanıyorlardı. Birde mireler devlet büyükleri ile iyi geçinirlerdi. Onlar köylüler dışındaki herkesle dosttular. Fakat köylüler onlara muhtaç olduğu için mirelere mecburdular.

Nasıl faydalanıyorlardı?

"İşte bana bir keçi ver, tarla ver, şuradaki bahçeni ver" gibi şeyler istiyorlardı. Bazısı korktuğu için veriyordu. Bazısı bir kovaya süt, yumurta, peynir, yoğurt gibi şeylerden birini koyup karakola gidiyordu. Sonra öğreniyorlardı ki ortada bir şey yokmuş. Sebep genelde askerlik filandı. Onun dışında bir sorun yoktu. Mireler onları böyle kandırıyordu.

[27] Mirler Eğil'de Zazalara "Kırd" diyerek kendilerini onlardan ayırmaktadırlar. Kaynak kişiye göre bazı Mireler kendisini Abbasi olarak görürken bazısı da kendisini Türk olarak kabul etmektedir.

Eğil'deki Ermeniler hakkında bilgi verebilir misiniz?

Büyükler anlatıyordu. Fakat ben çok hatırlamıyorum. Sadece bazı ailelerin kaldığını biliyorum. Başka bilgim yok.

Çocukluğunuzda köyden ilçeye ya da Diyarbakır'a gider miydiniz?

Eğil köyümüze yakın olduğu için çok sık gidip gelirdik. Alışverişimizi orada yapardık. Şehre ise, daha çok babamla Suriçi'ne meyve satmak için giderdik. Evlendikten sonra artık arabalar yayılmaya başladı. Daha sonra şehre daha sık gidip gelmeye başladım. Yirmi yıl önce de buraya taşındık.

Zazaca dışında hangi dilleri biliyorsunuz?

Bizim köyün etrafı Kırdasilerle dolu olduğu için onların dilini iyi biliyordum. Sonra kocam komşu köylümüz. O da Kırdasi. Evde kocamın dilini konuşuyoruz. Kızlarımdan bazıları ile Zazaca konuşuyorum. Bazıları ile Kırdasi konuşuyorum. Zazalarla evlendirdiğim kızlarımla Zazaca konuşuyorum, diğerleriyle Kırdasi. Bu diller dışında Türkçeyi çok az anlıyorum. Torunlarımla birkaç kelime konuşmak için öğrendim onları da.

Kaynak Kişi 3

Mehmet Yılmaz, 65 yaşında, Hanili, Emekli, Diyarbakır/Şehitlik, Görüşme Tarihi 2018.

Diyarbakır'a ne zaman göç ettiniz?

80'lerin sonunda bir akraba aracılığıyla "Orman Dairesi"ne hizmetli olarak alındım. İşe girdiğimde evliydim. Hani'den gidiş geliş yapmak zor oluyordu. Sonra evi şehre taşımaya karar verdim.

Hangi dilleri biliyorsunuz?

Zazaca, Kurmancca ve Türkçe biliyorum. Fakat Türkçe bilmediğim için çok sıkıntı yaşadım.

Nasıl sıkıntılar yaşadınız?

Bizim zamanımızda okullar pek yoktu. Olan yerlerde bize pek uzaktı. Türkçeyi de az buçuk biliyorduk. Dedemin radyosu vardı, oradan haberleri dinlerdik. Dili az da olsa oradan öğrenmiştim. Türkçeyi bilmediğimiz kadar da usul de bilmezdik. Mesela benim yıllarca nüfus cüzdanım yoktu. Nüfus cüzdanı lazım oldu bana. Muhtarla konuştum. O da okumayı pek bilmezdi. Şehre gitmemi söyledi. Babamla şehre gittik. Tanıdık bir hizmetli vardı. Ona sorduk. Bizi yetkili memura yönlendirdi. Fakat memur bize çok kötü davrandı. Üstüne üstlük bizden yüklü para istedi. Para için indirim istedik. Zorlukla kabul etti. O parayla o zaman bir keçi satın alınabilirdi. Bir kâğıt için dünyanın parasını ödedik. Bugün bir nüfus cüzdanı on beş liraya çıkartılıyor. Ama memurlar okuma-yazma bilmediğimiz için bizi perişan etmişti.

Duyduğum kadarıyla memurlar bunu nüfus cüzdanında sadece yapmıyorlardı. Tapu, hastane, mahkeme işleri için de para koparmaya çalışıyorlardı. Bunları yaşadığım için çok üzülmüştüm. Çocuklarım yaşasın istemedim. O yüzden onlar okul okusun diye çabaladım. Şimdi tüm çocuklarım meslek sahibi. Biri avukat, biri mühendis ve en küçüğü de tapuda memur. Sayemde okul okudukları için hiçbir yerde sıkıntı yaşamadılar. Ders alsınlar diye bu olayı onlara hep anlatırım.

Peki çocuklarınızı okula gönderdiniz mi?

Ben yıllarca okulu gereksiz buldum. Çünkü bize her şey yetiyordu. İlk başlarda işler aksayacak diye göndermedim. Birde büyüklerimiz bize çocuklarınızı okula yollamayın komünist olurlar diye telkinde bulunuyorlardı. O yüzden hiç sıcak bakmadım okula. Fakat zamanla okuma yazmanın önemini fark edince anında yolladım.

"[Kaynak Kişi 3 ile konuşurken o esnada yanında oturan oğlu (48 yaşında) görüşmeye dâhil olarak şunları söyledi: *"Babalarımız tarlaya işe koşun diye bizi okula yollamıyorlardı. Birçoğumuz kümesten, ahırdan, bahçeden vs. bulduğumuz şeyleri satıp okula gidiyorduk. İlkokul diplomasını almak büyük nimetti. Tarla işi zordu, şehirde adam bulup memur olduk. Babam 'okuyup memur mu olacaksın, insan memur olur mu hiç, hamallıktan başka bir şey değil! İnsan tarlasını hayvanını*

bırakıp memur olur mu hiç' diyerek bizi alaya alırdı. Bizim zamanımızda devlet işi öyle değerli filan değildi"]".

Kaynak Kişi 4

Nurettin Bostancı, 70 yaşında, Liceli, Emekli, Diyarbakır/Diclekent, Görüşme Tarihi 2018.

Diyarbakır'a ne zaman göç ettiniz?

90'larda göç ettik. Bizim köyde bir aileyle sorun yaşadık. Bu yüzden şehre yerleşmek zorunda kaldık. Zaten köyde yaşamak çok zor geliyordu. Şehre yerleşmek bir yandan iyi oldu.

Köyde ne tür zorluklar yaşadınız?

Köyde ben küçükken araba, yol, hastane yoktu. Bunlar köye uğramadığı için bir kardeşimi kaybettim.

Kardeşinizi nasıl kaybettiniz?

Kardeşim bir yaz günü hastalandı. Civar köylerde hastalıktan anlayan kişilere gösterdik, ama fayda etmedi. Kardeşimin ağrıları dinmeyince son çare olarak şehre gitmeye karar verdik. Atla geçen zorlu yolculuktan sonra hastaneye vardık. Yolda durumu iyi değildi. Çok geçmeden hastanede vefat etti. Cenazeyi teslim etmek üzere beni çağırdılar. Fakat cenazeyi kabul edemedim. Yaz ayında cenazeyi köye geri götüremezdim. Belediye cenazeyi gömdü. Kardeşimin mezarının yerini halen de bilmiyorum.

Zazaca dışında hangi dili konuşabiliyorsunuz?

Dımılı kadar Kurmancca biliyorum. Benim için ikisi de aynı. İkisini de anadilim gibi biliyorum. Türkçeyi onlar kadar olmasa da konuşabiliyorum.

Sizin çocukluğunuzda köyde okul var mıydı?

Yoktu. Fakat ilçeye yakın köylüler ilçeye gidiyordu. 50'li yılların sonunda ilçede bir okul tek vardı. 60'lı yılların sonunda bizim köyden kaç kişinin okula gittiğini hatırlıyorum. Fakat çoğu köylüm okulu bitiremedi. Hepsinin yaşı büyüktü. On beş yaşında okula gidenler bile vardı. Bu yüzden çok az bir kısmı ilkokul diplomasını aldı. Zaten okuma yazmayı öğrenene diploma veriyorlardı. Çünkü çoğu kişi hocayı anlamıyordu, hoca da onları anlamıyordu. Fakat biz 90'lı yıllarda şehre yerleşince okula giden çocuk sayısı iyice artmıştı. Ondan önce o kadar fazla kişi okula gitmiyordu. Fakat 90'lı yıllarda bizim köy ve civar köylerden birçok avukat, mühendis, doktor ve öğretmen çıktı.

Kaynak Kişi 5

Hatice Yılmaz, 50 yaşında, Çermikli, Ev Hanımı, Diyarbakır/Yolaltı (Şılbê) Köyü, Görüşme Tarihi 2019.

Kaç yaşında evlendiniz?

Evlendiğimde 15 yaşındaydım herhalde. Çünkü bizim zamanımızda kimse yaşını pek bilmez. Annem ekin zamanında doğduğumu söyler. Çocuklarıma sordum onlar yaşımı hesapladı.

Kocanız kaç yaşındaydı?

Kocam 19 yaşındaydı. Henüz askere gitmemişti. Babasının evinde kalıyorduk. O askere gidince kayınlarımla kaldım. O döndükten sonra yeni ev yaptık ve oraya geçtik.

Şılbê'ye taşınmadan önce hiç şehre ya da ilçeye geldiniz mi?

Şehre buraya taşınmadan önce hiç gelmedim. Evlenmeden önce Çermik'e düğün alışverişi için gitmiştik. Alışveriş dediğime bakma öyle çok şey almadık. Ama her şeyden üç beş parça elbise aldık o kadar. Daha sonra uzun yıllar köy dışına çıkamadım. Çünkü kayınlarımın çok fazla bağı bahçesi ve hayvanı vardı. O işler aksamasın diye sürekli çalışıyorduk.

Bildiğiniz üzere Diyarbakır'da birçok şeyh var. Sizin bağlı olduğunuz bir şeyh var mı?

Olmaz olur mu tabii ki var. Üstelik ben onu çok seviyordum. Allah rahmet etsin. 2009'da vefat etti. Şu anda eşi yaşıyor çocukları var onları ziyaret ediyorum sürekli. Sadece ben değil bizim bu çevre köylerin neredeyse çoğu ona bağlıdır. Buradaki çoğu kadın ayda bir şeyhin eşini ziyaret eder. Hayır duasını alır. Şeyhin eşinden kasideler dinler ve neredeyse çoğu kasideyi ezbere bilir. Şeyhin eşi erbane çalar bizde eşlik ederiz. Gün içinde ne iş yaparsak yapalım aklımıza geldikçe söyleriz.

Şeyhiniz hangi dili konuşuyor?

Şeyhimiz Bismilli. Onlar Kırdasi. Biz Zazayız. Fakat fark etmiyor bana. Ben eskiden Kırdasiyi bilmiyordum. Fakat şeyhin gidip gelince biraz öğrendim. Birde bu köyde herkes Kırdasi konuşuyor. Zazalar çok az. O yüzden Kırdasiyi de çok iyi öğrendim.

Çocuklarınızla hangi dili konuşuyorsunuz?

Biz evde hep Zazaca konuşuyoruz. Fakat bu köyde torunlarım Kırdasi oldular. Zazacayı biliyorlar ama Kırdasi kadar değil. Torunlarımı bazen Çermik'e götürüyorum. Köyde Zazacayı öğrenseler bile buraya gelince unutuyorlar.

İlk televizyonu ne zaman aldınız?

Ben 15 yaşındayken (1984 yılında) babam eve aldı. Ondan önce muhtarın evinde izliyorduk. Köylüler oraya toplanırdı. Muhtardan başka bir ailenin daha televizyonu vardı. Fakat onlar zengin olduğu için kimse oraya gitmeye cesaret edemiyordu.

Televizyon izlemeye kiminle giderdiniz?

Annem gelirdi. Zaten yaşlılar televizyonu sevmiyordu. Şeytan icadı diyorlardı. Biz ise tam tersine çok seviyorduk. Azıcık Türkçe öğrendiysek televizyon sayesindedir. Fakat televizyon sayesinde çocuklarım çok daha iyi Türkçeyi biliyor.

Sizin köyünüzde kadınlar ne zaman okula gitmeye başladı?

Valla biz 1990'da buraya göç ettik. Okula giden kadın sayısı çok azdı, ama daha sonra artmaya başladı. Hemen hemen her yerde öyledir. Şılbê'ye geldiğimde çevre köylerde de okula giden kadın sayısı çok azdı. Çoğu erkek kızlarının erkeklerle aynı sınıfta olmasını istemiyordu. Fakat zamanla okul önemli hale gelince yavaş yavaş çoğu aile göndermeye başladı. Tabi ilkokula tek gönderdiler önce. Fakat lise ortaokula giden çok azdı. Çünkü bu okullar çoğu köyde yoktu. Lise sadece ilçelerde vardı. Zaten çoğu kız erken evlendiği için okuldan alınıyordu. Şimdiki gençler ise keyfinde. Hepsi okulu bırak üniversiteyi bitirmek bile yeterli gelmiyor

Kaynak Kişi 6

Kutbettin Yaman, 70 yaşında, Eğilli, Emekli, Diyarbakır/Huzurevleri, Görüşme Tarihi: 2019.

Eğil ilçe merkezinin köylerinden farklı olarak hangi imkânları var?

Biz devlet kurumları ile biraz daha fazla iç içeyiz. Birde çarşı var ilçede. Köylüler (Zazalar ve Kurmançlar) gelip gidiyor. Çoğu alışverişlerini burada yapıyorlar. Lise ve karakol var birde.

Zazalarda 'ware'ye giden ilçeliler var. Bunlardan bahsedebilir misiniz?

Wareler çok eskiden beri var. Wareler geçici yerleşmelerdir. İlçede oturan çoğu Zazalar yılın bazı aylarında buralara giderek hayvan güderler. Tarlalarını sürerler. Çermik'te de görmüştüm. Onlar da bizim gidiyorlar.

Eğil'de herkes 'ware'ye gitmezken 1940'ta ilçede kıtlık oldu. O yüzden çoğu insan özellikle warelere göçtü. Eğil'in Zaza köylerinin büyük bir çoğunluğu bu

warelere sığınan insanlardan meydana gelmiştir. Yoksa Eğil'in köyleri çoğunlukla Kırdasilerden oluşuyor.

Eğil'de lise ne zaman inşa edildi?

Eğil'deki lise önce 60'lı yılların sonunda ortaokul olarak inşa edildi. Ardından 76'da liseye dönüştürüldü. Şehre okumak için giden insanlar azaldı.

Sizin çocukluğunuzda Eğil'de okula kimler gidiyordu?

Aslında giden insan sayısı azdı. Çünkü herkes tarla ve hayvanla uğraşıyordu. Fakat Eğil'de mireler var bildiğin üzere. Onlar daha çok okula gidiyordu. Çocuklarından bazıları ilçeye öğretmen olarak döndü. Onlara biz "Xoca" diyoruz. Birçoğu şu anda okullarda müdür, bazısı da emekli olmuştur şu an. Onlar ilçede mire olmayanı pek sevmez o yüzden onları ilçede seven çok az kişi vardır.

Onlardan biri benim hocamdı. Dil yasağının olduğu yıllarda okulda Zazaca konuştuğum için dayak yediğimi hatırlıyorum.

Kaynak Kişi 7

Necmettin Gökçe, 60 yaşında, Dicleli, Memur, Diyarbakır/Yeniyol, Görüşme Tarihi: 2019.

Kaç yıl okul eğitimi aldınız?

İlkokul beşe kadar okudum daha sonra açıktan liseyi bitirdim.

Dicle'de sizin çocukluğunuzda kimler okula giderdi?

Durumu yerinde olan bazı aileler okula gidiyordu. Daha sonra "Diyanet imamları" okula gitmeye başladı, eğitim aldı. Daha sonra özellikle 80'lerden sonra okula gitmek zamanla yaygınlaştı.

Çocuklarınızla hangi dilde konuşuyorsunuz?

Çocuklarımla Türkçe konuşuyorum.

Evde Zazaca konuşan biri var mı?

Eşimle kendi aramızda Zazaca konuşuyoruz. Evde bir de annem var o Türkçe bilmiyor. Birde onunla Zazaca konuşuyoruz.

Çocuklarınız Zazaca biliyor?

Annem var o onlarla konuştuğu için anlıyorlar.

Kaynak Kişi 8

Ahmet Çapak, 55 yaşında, Çüngüşlü, İşçi (Temizlik), Diyarbakır/Metropol, Görüşme Tarihi. 2019.

Şehre ne zaman yerleştiniz?

Valla askerliğimi bitirdikten sonra evlendim. İşsiz kalınca şehirde iş aradım. İşi bulduktan sonra bir süre şehre gidip geldim. Ama Çüngüş uzak olduğu için sonradan şehre taşındım.

Çocuklarınızla hangi dilde konuşuyorsunuz?

Valla ilk oğlum Çüngüş'te doğdu. Onunla Zazaca konuşuyoruz. Şehre taşındıktan sonra doğan çocuklarımla Türkçe konuşuyorum. Zaten artık hep işteyim. İnsan zamanla Zazacayı da unutuyor. Türkçe kolay geliyor artık bana. O yüzden Zazaca konuşmak anlamlı gelmiyor bana. Şehirde akrabalar ve eşim olmasa herhalde aklıma gelmez konuşmak.

İş yerinizde Zazalar var mı?

Var bazı akrabalar.

Onlarla hangi dilde konuşuyorsunuz?

Temizlikçi akrabalarla hep Zazaca konuşuyoruz. Birde Çermikli arkadaşlar var onların şivesini anlıyorum. O yüzden onlarla Zazaca konuşuyorum. Ama Bingöllüler var onları anlamıyorum. Genelde Türkçe konuşuyoruz. Birde Zaza doktorlar var. Ama iş icabı onlarla Zazaca konuşmuyoruz.

Çocuklarınız kaç yaşında?

En büyüğü 32, ortanca 30, en küçüğü 25 yaşında.

Kaynak Kişi 9

Besire Geçer, Liceli, Ev Hanımı, 45 yaşında, Diyarbakır/Yetmiş Beş, Görüşme Tarihi: 2009.

Diyarbakır'a ne zaman yerleştiniz?

90'lı yıllarda yerleştim. Bir daha da geri dönmedik. Köyümü bir daha görmedim. Sadece annem ve babam arada gidip

Hangi semte göç ettiniz?

Bağlar'da yaşadık yıllarca. Beş yıldır da Yetmiş Beş'te oturuyoruz.

Hangi dilleri konuşabiliyorsunuz?

Zazaca, Kurmancca ve Türkçe. Üçünü de iyi biliyorum. Fakat Türkçe konuşurken kendimi daha iyi ifade ediyorum.

Zazaca dışındaki dilleri nasıl öğrendiniz?

Bizim köy Bingöl'e yakın olduğu için Kurmanccayı çok öğrenemedim. Fakat şehre taşınınca kocam işe gittiği için bende akraba ve komşularıma gidiyordum. Bağlar'daki komşularımın büyük bir çoğunluğu Kurmancca konuşuyordu. Zamanla o dili de iyi öğrenmeye başladım. Türkçeyi televizyon izleyerek artık mecburi öğrendim. Pazarda, çarşıda zaten Türkçe çok fazla olduğu için farkında olmadan öğreniyor insan.